

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ ΤΗΣ:
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ ΠΑΝΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ
A. M.: 101220163017

Θέμα: Ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος (1936-1939):
Πολιτικές και Οικονομικές Διαστάσεις

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ευγενία Γιαννούλη

Καλαμάτα 2019

Περιεχόμενα

Πρόλογος..... 4

Εισαγωγή..... 6

Α' Κεφάλαιο

Η Ισπανία στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου 9

Η Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία 9

Η μεταρρυθμιστική περίοδος 12

Η «μαύρη διατία»..... 17

Η Κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου..... 21

Β' Κεφάλαιο

Η έναρξη του Ισπανικού Εμφυλίου και η συγκρότηση των αντίπαλων στρατοπέδων..... 29

Το πραξικόπημα της 17^{ης} Ιουλίου 1936..... 29

Η συγκρότηση των αντίπαλων στρατοπέδων 31

Η διεθνής πολιτική σκηνή στη διάρκεια του Ισπανικού Εμφυλίου 36

Ο Ισπανικός Εμφύλιος..... 42

Γ' Κεφάλαιο

Το πανόραμα των οικονομικών σχέσεων των πρωταγωνιστών του Ισπανικού Εμφυλίου
..... 50

Ο ρόλος της οικονομίας στον πόλεμο..... 50

Η οικονομία του Ισπανικού Εμφυλίου 61

Δ' Κεφάλαιο

Οι κοινωνικοπολιτικές παράμετροι του Ισπανικού Εμφυλίου 83

Γερμανία και Ιταλία..... 83

Αγγλία, Γαλλία και Η.Π.Α..... 85

Σοβιετική Ένωση.....	87
Ελλάδα	89
Επίλογος	91
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	93
Α. Πηγές.....	93
Β. Βιβλιογραφία	95
Παράρτημα	98
Περίληψη	108

Πρόλογος

«Κανένας άνθρωπος δεν είναι νησί, ακέριος μοναχός του.

Κάθε άνθρωπος είναι ένα κομμάτι ηπείρου, ένα μέρος στεριάς.

Αν η θάλασσα ξεπλύνει ένα σβόλο χρώμα, η Ευρώπη γίνεται μικρότερη.

Όπως κι αν ξεπλύνει ένα ακρωτήριο ή ένα σπίτι φίλων σου ή δικό σου.

Κάθε ανθρώπου ο θάνατος λιγοστεύει εμένα τον ίδιο, γιατί είμαι ένα με την Ανθρωπότητα.

Κι έτσι ποτέ σου μη στέλνεις να ρωτήσεις για ποιον χτυπά η καμπάνα. Χτυπάει για σένα».

John Donne, *Devotions upon Emergent Occasions*, 1624

Οφείλουμε στον Έρνεστ Χέμινγουεϊ, μεταξύ άλλων, το γεγονός ότι έκανε διάσημο αυτό το απόσπασμα από έργο του Άγγλου ποιητή και ιερομένου John Donne, τοποθετώντας το στην αρχή του βιβλίου του *Για ποιον χτυπάει η καμπάνα*. Το οποίο βιβλίο, αν και αναφέρεται στον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο, κυκλοφόρησε το 1940, έναν χρόνο μετά τη λήξη του Ισπανικού Εμφυλίου και τη στιγμή που ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος εξαπλωνόταν στην Ευρώπη, άσκησε βαθύτατη επίδραση στην αμερικανική κοινή γνώμη, ιδιαίτερα στην πνευματική της ελίτ, που φλέρταρε με την ιδέα να τηρήσει απόλυτη ουδετερότητα απέναντι στη ναζιστική λαίλαπα στην Ευρώπη.

Αντικείμενο της παρούσας διατριβής μεταπτυχιακής ειδίκευσης είναι η μελέτη και η παρουσίαση των γεγονότων του Ισπανικού Εμφυλίου και η διερεύνηση των οικονομικών και κοινωνικοπολιτικών παραμέτρων του πολέμου αυτού.

Ο λόγος για τον οποίο επέλεξα το συγκεκριμένο θέμα είναι πως η σχετική ελληνόγλωσση βιβλιογραφία είναι ακόμη περιορισμένη και πιστεύω πως από τη στιγμή που τα αρχεία του Ισπανικού Κράτους που σχετίζονται με την περίοδο του Εμφυλίου αρχίζουν σταδιακά να γίνονται προσβάσιμα στο κοινό, είναι μοναδική ευκαιρία για έναν ερευνητή να ασχοληθεί με ένα κομμάτι της ευρωπαϊκής ιστορίας που δεν είναι ακόμη ιδιαίτερος γνωστό στην Ελλάδα. Παράλληλα, όπως θα αναλυθεί και στο κυρίως σώμα της διατριβής, ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος είχε πολύ μεγάλο αντίκτυπο στην Παγκόσμια Ιστορία, καθώς αποτέλεσε την πρόβα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Ένα ακόμη κίνητρο για την ενασχόλησή μου με το συγκεκριμένο θέμα, αποτέλεσε και το γεγονός πως στον Ισπανικό Εμφύλιο αγωνίστηκε η αφρόκρεμα του τότε πνευματικού κόσμου. Καλλιτέχνες όπως ο Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, που δολοφονήθηκε από τους Φαλαγγίτες του Φράνκο, ο Πάμπλο Πικάσο μετά τον

βομβαρδισμό της Γκερνίκα από τη Ναζιστική αεροπορία στις 26 Απριλίου 1937, φιλοτέχνησε τον διάσημο πίνακά του που έκτοτε αποτελεί σύμβολο του αγώνα για ειρήνη. Καταλυτικό ρόλο, όμως για την ανάγκη μου να ασχοληθώ επιστημονικά με τον Ισπανικό Εμφύλιο, έπαιξε το βιβλίο του Έρνεστ Χέμινγουεϊ «Για ποιον χτυπά η καμπάνα».

Η δικτατορία του Φρανσίσκο Φράνκο κατάφερε να γίνει η μακροβιότερη δικτατορία στην Ευρώπη, κάτι το οποίο είναι εξαιρετικά παράδοξο τη στιγμή που οι βασικοί σύμμαχοι του δικτάτορα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έπαψαν να υπάρχουν. Αυτό το παράδοξο ήταν ακόμη έναν έναυσμα για την εκπόνηση αυτής της μεταπτυχιακής διατριβής.

Τέλος, όπως αναφέρεται στον Επίλογο της εργασίας μου επιχείρησα μια αποτίμηση των αποτελεσμάτων του Ισπανικού Εμφυλίου, καθώς, αν και η δημοκρατία στην Ισπανία αποκαταστάθηκε το 1975 με τον θάνατο του Φράνκο, οι αποσχιστικές τάσεις διαφόρων περιοχών της χώρας όπως η Καταλονία και η Χώρα των Βάσκων, που επηρεάζουν συνολικά την Ευρώπη τα τελευταία χρόνια, έχουν τις ρίζες τους στην περίοδο της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας.

Εισαγωγή

Ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος αποτέλεσε το προλούδιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και συντάραξε την Ευρώπη του Μεσοπολέμου. Από πολλούς ιστορικούς έχει υποστηριχθεί, όπως θα δούμε και στην συνέχεια, ότι ο Ισπανικός Εμφύλιος αποτέλεσε την πρόβα για τη ναζιστική Γερμανία και τη φασιστική Ιταλία, λίγο πριν αρχίσουν την προσπάθειά τους για την κατάκτηση της Ευρώπης. Εκτός, όμως, από αυτό υποστηρίζεται ότι υπήρξε και η πρώτη σύγκρουση μεταξύ δύο κόσμων στη μεσοπολεμική Ευρώπη.

Η μάχη για τη Β' Ισπανική Δημοκρατία μοιάζει με συνέχιση των μαχών που είχαν ξεκινήσει στην ίδια τη Γερμανία, ήδη από την επαύριο του τέλους του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, μέσα στην επισφαλή Δημοκρατία της Βαϊμάρης και αποτελεί τον «τελευταίο μεγάλο σκοπό» για τον οποίο οι επικρατούσες ιδεολογίες της περιόδου συγκρούστηκαν εμπράκτως. Αυτό αποδεικνύεται με τη διερεύνηση της οικονομικής ιστορίας του Ισπανικού Εμφυλίου, καθώς γίνεται σαφές ότι ξεπέρασε τα όρια της χώρας εμπλέκοντας το σύνολο των μεγάλων δυνάμεων της Ευρώπης και του κόσμου.

Στόχος αυτής της διπλωματικής εργασίας είναι, μέσα από τη μελέτη των οικονομικών σχέσεων, όπως αυτές διαμορφώθηκαν πριν την έναρξη, κατά τη διάρκεια αλλά και μετά το τέλος του Ισπανικού Εμφυλίου, να διατηρηθεί και να προαχθεί η ιστορική μνήμη, καθώς το καθεστώς του στρατηγού Φρανσίσκο Φράνκο ξεπέρασε την ήττα των ναζιστικών και φασιστικών ευεργετών του και έγινε η μακροβιότερη δικτατορία της Ευρώπης (1939-1975).

Η διάρθρωση της εργασίας θα γίνει σε τέσσερα επιμέρους κεφάλαια προκειμένου να επιτευχθεί μια συνολική παρουσίαση του θέματος.

Το πρώτο κεφάλαιο θα αφορά την Ισπανία στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου. Θα παρουσιαστεί συνοπτικά η δομή της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας όσον αφορά την οικονομία, την κοινωνία και την πολιτική, τις μεταρρυθμίσεις που προωθήθηκαν στη διάρκειά της και την κατάληξη αυτών των μεταρρυθμίσεων. Η αναφορά αυτή στην προεμφυλιακή Ισπανία έχει ως στόχο να κατανοήσουμε τη δομή της ισπανικής κοινωνίας μέσα στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου, πόσο επηρεάστηκε από το οικονομικό κραχ του 1929, αλλά και πώς οι πιο προοδευτικές δυνάμεις της χώρας επιχείρησαν να ξεπεράσουν τα εμπόδια που τους έθεταν οι συντηρητικές αντιδραστικές δυνάμεις, τα οποία τελικά οδήγησαν και στη δημιουργία των προϋποθέσεων για την έκρηξη του Εμφυλίου.

Παράλληλα, όμως, θα γίνει αναφορά και στις σχέσεις της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας με τις υπόλοιπες χώρες την επαύριο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, και όσον αφορά τις οικονομικές τους συναλλαγές αλλά και την καχυποψία με την οποία αντιμετωπίστηκαν από το σύνολο των λεγόμενων «δημοκρατικών» δυνάμεων συνολικά οι ισπανικές κυβερνήσεις στα χρόνια 1931-1936, με αποκορύφωμα την αποστροφή τους για την κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου.

Το δεύτερο κεφάλαιο θα αφορά την έναρξη του Ισπανικού Εμφυλίου και τη συγκρότηση των αντίπαλων στρατοπέδων. Θα αναφερθούν οι λόγοι που πραγματοποιήθηκε το πραξικόπημα των στρατιωτικών, τον τρόπο με τον οποίο ο Φρανσίσκο Φράνκο τέθηκε επικεφαλής του πραξικοπήματος και τους λόγους για τους οποίους αυτό το πραξικόπημα μετεξελίχθηκε σε έναν τριετή Εμφύλιο Πόλεμο. Παράλληλα, θα παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο αντέδρασε η Ισπανική δημοκρατική Κυβέρνηση, η στάση των υπολοίπων ευρωπαϊκών, και όχι μόνο, δυνάμεων στη συγκρότηση των αντιπάλων στρατοπέδων και το πώς οι διεθνείς παρεμβάσεις έκριναν τελικά το αποτέλεσμα του πολέμου. Τέλος, θα γίνει μια σύντομη ιστορική διαδρομή στην πορεία του πολέμου με αναφορά στα σημαντικότερα γεγονότα.

Το τρίτο κεφάλαιο θα αφορά στο πανόραμα των οικονομικών σχέσεων όλων των πρωταγωνιστών του Ισπανικού Εμφυλίου. Είναι, γνωστό πως η οικονομία πάντοτε έπαιξε σημαντικό ρόλο τόσο στο ξέσπασμα πολέμων, όσο και στην εξέλιξη και κατάληξή τους. Γι' αυτό τον λόγο στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί μια προσπάθεια αναζήτησης της πορείας του χρήματος στον Ισπανικό Εμφύλιο, πώς χρηματοδοτήθηκαν και από ποιους οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές, για ποιους λόγους και πώς επηρέασε τελικά αυτή η χρηματοδότηση την τελική νίκη του Φράνκο, διαμορφώνοντας παράλληλα και την κατάσταση στην υπόλοιπη προπολεμική Ευρώπη.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, ως συνέχεια του τρίτου, θα παρουσιαστούν οι κοινωνικοπολιτικές παράμετροι του Ισπανικού Εμφυλίου. Ο ρόλος των πολιτικών ελίτ και η στάση της κοινωνίας όσον αφορά τον πόλεμο και πώς αυτά τα δύο πολλές φορές δεν ταυτίζονταν και εκφράζονταν μέσα από την εθελοντική προσφορά της κοινωνίας υπέρ της αγωνιζόμενης Ισπανικής Δημοκρατικής Κυβέρνησης σε αντίθεση με την «Πολιτική της Μη Παρέμβασης» που υιοθετήθηκε από τους ηγέτες των χωρών τους.

Στον επίλογο θα επιχειρηθεί η εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων σχετικά με τον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο. Αυτά τα συμπεράσματα θα συνδέονται και με την διερεύνηση του προσανατολισμού των διεθνών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων την επαύριο του πολέμου και τις παραμονές της έκρηξης του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Παράλληλα, όμως, θα γίνει αναφορά και στην πορεία που ακολούθησε η Ισπανία μετά την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Φράνκο τόσο στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου, όσο και με τη λήξη του.

Α' Κεφάλαιο

Η Ισπανία στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου

Η Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία

Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία¹ ονομάζεται η περίοδος κατά την οποία η Ισπανία λειτούργησε υπό το καθεστώς αβασίλευτης προεδρικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας από το 1931 μέχρι το 1939. Ιστορικά τοποθετείται μεταξύ της Ισπανικής Παλινόρθωσης και της δικτατορίας του στρατηγού Φράνκο που επιβλήθηκε στη χώρα μετά τον Ισπανικό Εμφύλιο, θύμα του οποίου υπήρξε η ίδια.

Η οικονομική κρίση στην Ισπανία συνέπεσε με σοβαρά πολιτικά γεγονότα που έγιναν αιτία να ξεσπάσει αστικοδημοκρατική επανάσταση. Εξαιτίας της οικονομικής κρίσης έκλεισαν πολλά εργοστάσια, οι εμπορικές συναλλαγές περιορίστηκαν σημαντικά, άρχισε πληθωρισμός. Το πραγματικό μεροκάματο των εργατών μειώθηκε. Στις αρχές του 1931 υπήρχαν 600 χιλιάδες άνεργοι που δεν έπαιρναν βοήθημα. Οι εργαζόμενοι και οι αγρότες υπέφεραν, επειδή δεν είχαν καθόλου γη ή επειδή αυτή που είχαν δεν ήταν επαρκής. Χαρακτηριστικό της κατάστασης είναι πως 1444 μεγάλα τσιφλίκια είχαν έκταση 3 εκατομμύρια εκτάρια, όσα δηλαδή αναλογούσαν σε 8 εκατομμύρια κλήρους φτωχών αγροτών².

Στον πολιτικό στίβο διαμορφώθηκαν δύο στρατόπεδα: το δημοκρατικό και το μοναρχικό. Στο δημοκρατικό στρατόπεδο ανήκαν το προλεταριάτο, οι αγρότες, οι μικροί και μεσαίοι αστοί. Το στρατόπεδο των υπερασπιστών της μοναρχίας το αποτελούσαν οι ιδιοκτήτες των λατιφούντιων, οι μεγαλοαστοί, ο ανώτατος κλήρος και η αντιδραστική ηγεσία του στρατού και του στόλου.

Οι τάξεις που ανήκαν στο δημοκρατικό στρατόπεδο επιδίωκαν διαφορετικούς σκοπούς. Οι εργάτες και οι αγρότες δεν ήθελαν μόνο να ανακηρυχθεί δημοκρατία, αλλά να εκδημοκρατιστεί ριζικά το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα, να καταργηθούν τα προνόμια των στρατοκρατών, της Εκκλησίας, να καλυτερεύσουν οι όροι εργασίας των εργατών, να καταργηθούν οι φεουδαρχικές σχέσεις στην ύπαιθρο, να μοιραστεί γη στους

¹Στα ισπανικά: Segunda República Española

²Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, *Παγκόσμια Ιστορία*, Αθήνα 1956, τ. Θ1Θ2, σ. 292

αγρότες και να παραχωρηθεί αυτονομία στις εθνικές μειονότητες³. Το γκρέμισμα της μοναρχίας αποτελούσε, ουσιαστικά, για αυτούς εφελτήριο για την παραπάνω ανάπτυξη του αγώνα για τη δημοκρατία. Στο μεταξύ η αστική τάξη ήθελε μόνο να πάρει την πολιτική εξουσία στα χέρια της, με σκοπό μόλις ανακηρυχθεί η δημοκρατία να φρενάρει το επαναστατικό κίνημα των λαϊκών μαζών.

Οι ιθύνοντες κύκλοι στην προσπάθειά τους να αμβλύνουν την οξύτητα της λαϊκής αγανάκτησης και να σώσουν τη μοναρχία αντικατέστησαν την κυβέρνηση του Πρίμο ντε Ριβέρα με την κυβέρνηση του Μπερέγκερ. Στις 17 Αυγούστου του 1930 στο Σαν Σεμπαστιάν οι δεξιοί δημοκρατικοί με επικεφαλής τον Αλκαλά Θαμόρα και οι αριστεροί δημοκρατικοί με επικεφαλής τον Αθάνια συγκρότησαν με τη συμμετοχή των σοσιαλιστών μια «επαναστατική επιτροπή» που κάλεσε τον λαό να ανατρέψει τη μοναρχία και να εγκαθιδρύσει δημοκρατία. Τον Δεκέμβριο σε πολλές μεγάλες πόλεις της Βασκικής, της Αστουρίας, της Καταλονίας και άλλων επαρχιών έγιναν οδομαχίες εργατών και χωροφυλάκων, μαζικές απεργίες, συλλαλητήρια και διαδηλώσεις με τα συνθήματα «Κάτω η μοναρχία!» και «Ζήτω η Δημοκρατία!»⁴.

Στις 14 Φεβρουαρίου 1931 η κυβέρνηση του Μπερέγκερ αναγκάστηκε να παραιτηθεί. Την καινούργια κυβέρνηση σχημάτισε ο Αθνάρ. Προκηρύχθηκαν δημοτικές εκλογές για τις 12 Απριλίου, στις εκλογές αυτές κυριάρχησε το σύνθημα «Ζήτω η Δημοκρατία!». Στα κύρια βιομηχανικά κέντρα την πλειοψηφία την πήραν οι δημοκρατικοί. Η κυβέρνηση του Αθνάρ παίρνοντας υπόψη τα αποτελέσματα των εκλογών στις 13 Απριλίου παραιτήθηκε. Την άλλη μέρα, στις 14 Απριλίου, ο βασιλιάς Αλφόνσο δραπέτευσε στο εξωτερικό και η «επαναστατική επιτροπή» ανακήρυξε επίσημα την Ισπανία «Δημοκρατία»⁵.

Η ανακήρυξη της Δεύτερης Ισπανικής Δημοκρατίας στις 14 Απριλίου 1931 έτυχε της ένθερμης υποστήριξης του πλήθους στους δρόμους και τις πλατείες της Ισπανίας. Το νέο καθεστώς εισήγαγε την πρώτη γνήσια δημοκρατία στην Ισπανία. Σε μία χώρα η οποία μέχρι το 1930 ήταν αγροτική, παρουσίαζε καθυστερήσεις⁶, σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές, και χαρακτηριζόταν από οξείες κοινωνικές ανισότητες καθώς

³ Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, *ό.π.*, τ. Θ1Θ2, σ. 292 – 293

⁴ Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, *ό.π.*, τ. Θ1Θ2, σ. 294

⁵ Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, *ό.π.*, τ. Θ1Θ2, σ. 294

⁶ Paul Preston, *The Coming of the Spanish Civil War: Reform, Reaction, and Revolution in the Second Republic* (στο εξής: *The Coming*), Λονδίνο 1994, σ. 1

κυβερνούσαν από μία ολιγαρχία ευγενών, έναν προνομιούχο και σε μεγάλο βαθμό μη ανεκτικό κλήρο και από ένα καταπιεστικό στρατιωτικό κατεστημένο, η Δημοκρατία υποσχόταν εκσυγχρονισμό και κοινωνική δικαιοσύνη.

Οι υποστηρικτές της είχαν μεγάλες προσδοκίες. Για τους ακτήμονες εργάτες του Νότου σηματοδοτούσε μια αναγκαία αγροτική μεταρρύθμιση που θα διένειμε γη και θα ανέβαζε το άθλιο βιοτικό τους επίπεδο. Για τους βιομηχανικούς εργάτες και τους εργαζόμενους στις υπηρεσίες υποσχόταν καλύτερους μισθούς, συνδικαλιστικά δικαιώματα και μεγαλύτερη διαπραγματευτική δύναμη. Για πολλούς άλλους η Δημοκρατία σήμαινε σαρωτική κοινωνική και πολιτισμική μεταρρύθμιση, αύξηση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, αναγνώριση των επιδιώξεων για αυτονομία ιστορικών περιοχών, εκπαίδευση και ενδυνάμωση των απλών ανθρώπων.

Γενικότερα, θα μπορούσε να ειπωθεί πως για τους υποστηρικτές της ο ερχομός της Δημοκρατίας σηματοδοτούσε μια ιστορική μετατόπιση της δύναμης και του πλούτου από μια μικρή μειοψηφία στην ευρεία πλειοψηφία της κοινωνίας. Η νέα κυβέρνηση ήταν επιφορτισμένη με ένα τεράστιο φορτίο προσδοκιών⁷.

Η θυελλώδης ιστορία της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας, όπως θα παρουσιαστεί παρακάτω, μπορεί να χωριστεί σε τρεις περιόδους: τη μεταρρυθμιστική, τη «μαύρη διατία» και την κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου. Στην εξορία, η κυβέρνηση συνέχισε να υφίσταται, κατέχοντας μια πρεσβεία στην Πόλη του Μεξικού, πρωτεύουσα μιας χώρας που ποτέ δεν αναγνώρισε το φρανκικό καθεστώς, μέχρι το 1976, με την επαναφορά της δημοκρατίας. Τον επόμενο χρόνο διαλύθηκε.

Για τους αντιπάλους της η Δεύτερη Δημοκρατία αποτελούσε απειλή για την ίδια την ύπαρξη της Ισπανίας. Η Καθολική Εκκλησία φοβόταν πως οι μεταρρυθμίσεις που προωθούνταν από τη νέα κυβέρνηση θα κατέστρεφαν την επιρροή που ασκούσε στην κοινωνία και θα άνοιγε τον δρόμο για τον «εχθρό»: τα ελεύθερα πνεύματα, τους προτεστάντες και τους άθεους⁸. Γαιοκτήμονες και βιομήχανοι αντιτάχθηκαν και στην προοπτική της αύξησης του κόστους εργασίας και της νομοθεσίας για τη δημιουργία συνδικάτων και διαπραγματευτικών δικαιωμάτων. Οι συντηρητικοί στρατιωτικοί αξιωματούχοι έβλεπαν την περιφερειακή αυτονομία ως την αρχή για τη διάλυση της

⁷ Sebastian Balfour, «Spain from 1931 to Present», στο: Raymond Carr (επιμ.), *Spain: a History*, Οξφόρδη 2000, σ. 244

⁸ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 244

εδαφικής ακεραιότητας της Ισπανίας, κάτι το οποίο ήταν αυτοεπιβαλλόμενο καθήκον να εξασφαλίσουν, επιπλέον ανησυχούσαν και για την αναμόρφωση του στρατού με νέους αξιωματικούς που απειλούσε την ίδια τους την ύπαρξη. Για όλους αυτούς τους συντηρητικούς της κοινωνίας η δημοκρατία δεν ήταν μόνο απειλή για τα συμφέροντά τους ήταν απειλή για την ίδια την Ισπανία.

Η μεταρρυθμιστική περίοδος

Στη μεταρρυθμιστική περίοδο της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας ανήκει τόσο η περίοδος της Προσωρινής Κυβέρνησης όσο και η περίοδος της κυβέρνησης συνεργασίας Ρεπουμπλικάνων και Σοσιαλιστών.

Από τις 14 Απριλίου, ημέρα ανακήρυξης της Δημοκρατίας υπό την ηγεσία του Νικολά Αλκαλά Θαμόρα, έως τις 28 Ιουνίου 1931 η νέα δημοκρατική κυβέρνηση εξέδωσε διατάγματα τα οποία αφορούσαν μια σειρά ζητημάτων, όπως η αγροτική μεταρρύθμιση, η σχέση της κυβέρνησης με τον στρατό και την Καθολική Εκκλησία. Στις 28 Ιουνίου πραγματοποιήθηκαν εκλογές για την ανάδειξη Cortes⁹ που θα ασχολούνταν με την συνταγματική μεταρρύθμιση. Το έργο της ολοκληρώθηκε στις 10 Δεκεμβρίου 1931 αλλά παρέμειναν ως νομοθετικό σώμα για τα επόμενα 2 χρόνια, υπερβαίνοντας κατά πολύ την εκλογική τους θητεία, γεγονός το οποίο για τους εχθρούς τους έδινε πρόσθετα στοιχεία για την ανομία της Δημοκρατίας.

Το νέο σύνταγμα, πρότυπο του οποίου υπήρξε το αντίστοιχο της Βαϊμάρης¹⁰, εισήγαγε καθολική ψήφο και για τις γυναίκες και τους στρατιώτες, ενώ ξεχώρισε για την εχθρικότητά του ενάντια στην Εκκλησία¹¹, γεγονός που συνδυάστηκε με τα όλο και αυξανόμενα κύματα επιθέσεων και εμπρησμών κατά ναών και περιουσιακών στοιχείων της ισπανικής Εκκλησίας. Από την άλλη, το σύνταγμα όρισε την εθνικοποίηση τραπεζών, δημόσιων υπηρεσιών και σιδηροδρόμων, κατοχυρώνοντας βασικές πολιτικές ελευθερίες και το δικαίωμα στη σύσταση συνδικάτων.

Οι μεταρρυθμίσεις που προήγαγε το Σύνταγμα της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας, όπως αναφέρθηκαν συνοπτικά παραπάνω, ήταν αρκετά ριζοσπαστικές για μια τόσο συντηρητική, καθολική χώρα και είχαν πολύ ευρύ φάσμα.

⁹ Νομοθετική Συνέλευση της Ισπανίας και παλαιότερα και της Πορτογαλίας

¹⁰ Pierre Vilar, *Historia de España*, Βαρκελώνη 2010, σ. 187

¹¹ Jose Antonio Souto Paz, «Perspectives on Religious Freedom in Spain», *BYU Law Review*, Provo U.S.A 2001, σ. 671

Η στρατιωτική μεταρρύθμιση είχε ως βασικό εμπνευστή και εκτελεστή της τον ίδιο τον μετέπειτα πρόεδρο της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας τον Μανουέλ Αθάνια. Ως Υπουργός Πολέμου ο Αθάνια επιχείρησε να τεθούν όλες οι στρατιωτικές δυνάμεις υπό τον έλεγχο του Κράτους με στόχο αφενός την αποπολιτικοποίηση του στρατού και της αστυνομίας και αφετέρου τον εκμοντερνισμό των δυνάμεων αυτών αλλά και την επαγγελματοποίησή τους, στα πρότυπα των υπολοίπων δυτικών χωρών. Προκειμένου να το επιτύχει, προώθησε μαζικές συνταξιοδοτήσεις των παλαίμαχων συντηρητικών αξιωματικών που δεν έδωσαν «όρκο πίστης» στην νεόκοπη Δημοκρατία¹². Αυτές οι συνταξιοδοτήσεις αντιμετωπίστηκαν με καχυποψία και ξεσήκωσαν πληθώρα αντιδράσεων, καθώς από την πλευρά των στρατιωτικών θεωρήθηκε ότι δεν αναγνωρίστηκε η αξία της προσφοράς τους στον Μαροκινό Πόλεμο και δεν έβλεπαν τίποτα τιμητικό σε αυτή την «τιμητική» αποστράτευση. Η αντίδρασή τους αυτή οδήγησε σε αποτυχία της μεταρρύθμισης.

Η κοινωνική μεταρρύθμιση αφορούσε όλες τις πτυχές της τότε ισπανικής κοινωνίας. Η πιο ριζοσπαστική τομή του νέου Συντάγματος ήταν πως καθιερώθηκε η «Λαϊκή Κυριαρχία», το οποίο σήμαινε ότι κυρίαρχη δύναμη ήταν ο λαός και το νέο κράτος χαρακτηρίστηκε ως «Δημοκρατία όλων των εργατών, όλων των τάξεων»¹³. Με τη διαδοχή του Θαμόρα από τον Αθάνια η μη αντιπροσωπευτική Σύγκλητος καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από ένα ενιαίο Κοινοβούλιο, ο πρόεδρος του οποίου αλλά και ο πρωθυπουργός της χώρας εκλέγονταν με δημοκρατική διαδικασία. Οι νέοι εκλογικοί νόμοι, που ως στόχο είχαν να εδραιώσουν τη δημοκρατική συνείδηση, έδιναν για πρώτη φορά το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις γυναίκες¹⁴. Σημαντικό ρόλο στη βελτίωση της μέχρι τότε ζωής των γυναικών έπαιξε και η θέσπιση ενός ιδιαίτερα προοδευτικού νόμου για τα διαζύγια, την αναγνώριση των πολιτικών γάμων αλλά και την ισότητα των παιδιών εντός και εκτός γάμου.

Προωθήθηκε, ακόμη, η διάκριση των εξουσιών σε: νομοθετική εξουσία, που ασκούνταν από την Cortes, εκτελεστική εξουσία, η άσκησης της οποίας γινόταν από την κυβέρνηση και δικαστική εξουσία, που βρισκόταν στα χέρια των δικαστών και των

¹² 4° ESO, *The 2nd Republic and the Civil War (1931-1936)*, σ. 3

¹³ 4° ESO, *The 2nd Republic and the Civil War (1931-1936)*, σ. 3

¹⁴S. Balfour, *ό.π.*, σ. 245

δικαστηρίων. Ο ρόλος του βασιλιά και της Εκκλησίας περιορίστηκε σημαντικά, με τον πρώτο να κατέχει παρόμοιο ρόλο με αυτόν που κατέχει και στη σημερινή Ισπανία.

Η νέα κυβέρνηση γνώριζε πως για να εδραιώσει την κυριαρχία της έπρεπε να παρέμβει στον τομέα της Εκπαίδευσης, γι' αυτό τον λόγο υιοθέτησε ένα πρόγραμμα που ονομάστηκε «Παιδαγωγική Αποστολή» και είχε ως στόχο να προωθήσει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Αυτή η μεταρρύθμιση ήταν απόλυτα συνδεδεμένη με τον διαχωρισμό της Εκκλησίας από το Κράτος, καθώς μέχρι τότε η αποκλειστική ευθύνη για την εκπαίδευση βρισκόταν στα χέρια της Εκκλησίας. Ιδρύθηκαν πάνω από 7000 σχολεία σε όλη την Ισπανία, ουσιαστικά μη προνομιούχες απομακρυσμένες περιοχές είχαν πλέον πρόσβαση στον πολιτισμό με τη δημιουργία βιβλιοθηκών, θεάτρων και τον διορισμό δασκάλων. Η κοσμική εκπαίδευση έγινε υποχρεωτική και για τα δύο φύλα και πλέον δε βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Εκκλησίας. Τα εκκλησιαστικά σχολεία συνέχισαν να υπάρχουν, αλλά δεν ήταν πλέον κρατικά αναγνωρισμένα.

Συνολικά η πολιτική της Προσωρινής Κυβέρνησης, μέχρι τη διάλυσή της τον Οκτώβριο του 1931, χαρακτηρίζεται από την έντονη αντιεκκλησιαστική πολιτική των Φιλελευθέρων (Ρεπουμπλικάνων). Ο αντικληρικαλισμός των Φιλελευθέρων δεν οφειλόταν μόνο στον ιδιόμορφο ρόλο που είχε παίξει η Καθολική Εκκλησία στην ιστορία της Ισπανίας και ιδιαίτερα στη διάρκεια της Παλινόρθωσης και της δικτατορίας, ξεκινούσε και από την ισχυρή αντιδογματική και κοσμική παράδοση του 19^{ου} αιώνα, την οποία ανανέωσε, από το 1876 και εξής, ένα σημαντικό παιδαγωγικό, πνευματικό και πολιτιστικό κίνημα, το «Ελεύθερο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα»¹⁵, αληθινό φυτώριο ριζοσπαστικών εκπαιδευτικών, συγγραφέων, καλλιτεχνών, πανεπιστημιακών και πολιτικών. Η εφαρμογή, ωστόσο, της αντιεκκλησιαστικής πολιτικής ανεξέλεγκτων οπαδών των Ρεπουμπλικάνων σε βάρος εκκλησιαστικών και μοναστικών καθιδρυμάτων, ανάγκασε τους Συντηρητικούς να αποχωρήσουν από τον ετερογενή εκείνο κυβερνητικό συνασπισμό και να τον διαλύσουν.

Την ίδια εποχή στην Καταλονία ανακηρύχθηκε η αυτόνομη «Καταλανική Δημοκρατία» με πρόεδρο τον φανατικό αυτονομιστή ηγέτη της «Esquerra», Φρανσίσκο

¹⁵Στα ισπανικά: Institución Libre de Enseñanza

Μασσία¹⁶. Ο υπέρμετρος αντικληρικαλισμός της κυβέρνησης υποβάθμισε το συνολικό της έργο και ευνόησε τη μαζικοποίηση του ιδρυμένου από τον Χοσέ Μαρία Χιλ Ρόμπλες, αρχικά χριστιανοδημοκρατικού και στη συνέχεια μοναρχικού, κινήματος «Λαϊκή Δράση¹⁷», το οποίο με τις δυναμικές αντικυβερνητικές ενέργειές του θα συμπλήρωνε, από τα δεξιά, το καταλυτικό έργο των εξτρεμιστών της Αριστεράς.

Η οικονομική μεταρρύθμιση αφορούσε τον αγροτικό τομέα και την ανακήρυξη της αυτονομίας ορισμένων περιοχών. Το ζήτημα της αυτονομίας μπορεί να φαίνεται περισσότερο κοινωνικό και πολιτικό, όμως, στην ουσία του είναι βαθιά οικονομικό, καθώς ιδιαίτερα όσον αφορά την Καταλονία οι πιέσεις που δέχτηκε η νέα κυβέρνηση σχετικά με την αυτονομία της οφείλονταν κατά κύριο λόγο στους επιχειρηματικούς κύκλους της περιοχής. Ο λόγος ήταν πως θεωρούσαν ότι με την αυτονομία θα κατάφερναν να απαγκιστρωθούν από την αναπτυσσόμενη, με αργούς ρυθμούς, Ισπανία με αποτέλεσμα να αποκομίσουν τα μεγαλύτερα δυνατά οικονομικά οφέλη.

Παράλληλα η νέα κυβέρνηση υιοθέτησε μια σειρά νόμων που διευκόλυναν τον συνδικαλισμό. Τα εργατικά σωματεία νομιμοποιήθηκαν και οι συμμετοχές σε αυτά αυξήθηκαν από 250.000 σε 1 εκατομμύριο από το 1930 έως το 1931. Αυτή η άνοδος στον εργατικό συνδικαλισμό αύξησε και την ανυπομονησία των εργατών που θεωρούσαν πως οι μεταρρυθμίσεις της νέας κυβέρνησης προχωρούσαν με πολύ αργούς ρυθμούς.

Η βραχύβια κυβέρνηση με επικεφαλής τον Μανουέλ Αθάνια πρόλαβε και πήρε, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, μερικά τολμηρά μέτρα που στόχευαν στην αγροτική μεταρρύθμιση, η οποία, όμως, δεν ολοκληρώθηκε λόγω της οικονομικής στενότητας και των τεχνικών και νομικών κωλυμάτων, στον εκσυγχρονισμό του τραπεζικού συστήματος, έργο του μετριοπαθούς σοσιαλιστή Ινταλέθιο Πριέτο, στην καθιέρωση νέας εργατικής νομοθεσίας με εισηγήσεις του έμπειρου ηγέτη της UGT¹⁸ Φρανσίσκο Λάργκο Καβαλλιέρο, στον περιορισμό των πολιτικών δραστηριοτήτων του στρατού, με τη μείωση του αριθμού των αξιωματικών, στην εκμηδένιση του ρόλου των ιησουιτών στην Ισπανία, με την εθνικοποίηση της περιουσίας τους και την έξωσή τους από τη χώρα, στον τελεσίδικο διαχωρισμό της Εκπαίδευσης, όπως αναφέρθηκε εκτενέστερα και

¹⁶ *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 23: *Παγκόσμια Ιστορία*, (Αθήνα 1990), Εκδοτική Αθηνών, σ. 422 – 423

¹⁷ Στα ισπανικά: *Acción Popular*

¹⁸ *Unión General de Trabajadores*: Γενική Ένωση Εργαζομένων

παραπάνω, από την Εκκλησία. Ρύθμισε επιπλέον το καταλανικό ζήτημα με ειδικό συνταγματικό διακανονισμό (Estat Catalá) που παραχωρούσε στην τοπική κυβέρνηση (Generalitat) σημαντικά προνόμια αυτοδιοίκησης.

Οι νομοθετικές, πάντως, ρυθμίσεις της εργατικής νομοθεσίας δεν ικανοποίησαν ούτε τους Σοσιαλιστές, ούτε και την CNT¹⁹, η οποία ελεγχόμενη από τους αναρχικούς και ιδιαίτερα την επαναστατική Ιβηρική Αναρχική Ομοσπονδία²⁰, παρέλυε κυριολεκτικά τη διοίκηση με αλλεπάλληλες απεργίες και ταραχές.

Το 1931 έγιναν 3643 απεργίες. Από αυτές οι 20 ήταν πολιτικές απεργίες όπου πήραν μέρος 1,5 εκατομμύριο άνθρωποι. Το 1932 απέργησαν πάνω από 1 εκατομμύριο εργάτες. Οι πιο πλατιές εξεγέρσεις έγιναν στο Οβιέδο, στη Μάλαγα, στη Σεβίλλη και στην Καταλονία. Στη Σεβίλλη επικεφαλής της γενικής απεργίας και των οδομαχιών των εργατών με την αστυνομία και τα αντιδραστικά στοιχεία ήταν ο Χοσέ Ντιάθ. Ύστερα από τη συντριβή της εξέγερσης των εργατών ο Ντιάθ πιάστηκε και καταδικάστηκε σε 18 χρόνια φυλάκιση, αλλά κάτω από την πίεση των λαϊκών μαζών η κυβέρνηση αναγκάστηκε να τον απολύσει με εγγύηση²¹.

Θορυβημένη από όλη αυτή την κινητικότητα και επαναστατικοποίηση των λαϊκών μαζών η αστική τάξη ενίσχυσε την αντιδραστική οργάνωση CEDA, που τράβηξε στις γραμμές της και ένα μέρος από τους κουλάκους και τους μικροαστούς των πόλεων που η οικονομική κρίση τους είχε φέρει σε απόγνωση. Με τη δημαγωγία, την τρομοκρατία και πολλές φορές και με νοθεία η αντίδραση κατάφερε να κερδίσει στις εκλογές Κορτές τον Νοέμβριο του 1933, με αποτέλεσμα να σχηματιστεί η φιλοφασιστική κυβέρνηση του ριζοσπάστη Λερρού.

¹⁹Confederación Nacional del Trabajo: Εθνική Συνομοσπονδία Εργασίας (Ισπανική Συνομοσπονδία Αναρχοσυνδικαλιστικών Ενώσεων)

²⁰ Στα ισπανικά: Federación Anarquica Iberica

²¹ Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, *ό.π.*, τ. Θ1Θ2, σ. 295

Η «μαύρη διετία»

Με τον σχηματισμό της κυβέρνησης Λερρού αρχίζει η περίοδος της «μαύρης διετίας» (1934 – 1935). Οι ηγετικές θέσεις στον κρατικό μηχανισμό περνούν σταδιακά στα χέρια των κληρικόφρονων και των φιλοφασιστικών στοιχείων, τα προηγούμενα προνόμια της Εκκλησίας – που είχαν καταργηθεί – επανήλθαν και οι κατακτήσεις των εργαζομένων στα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας καταργήθηκαν. Στον εργατικό Τύπο γίνεται αυστηρή λογοκρισία και οι ελάχιστες εκδηλώσεις δυσαρέσκειας των εργαζομένων καταπνίγονται ανελέητα. Χαρακτηριστικό είναι πως στη διάρκεια της «μαύρης διετίας» σημειώθηκε άνοδος της δράσης παραστρατιωτικών οργανώσεων με δολοφονίες δημοκρατικών πολιτών²².

Η κυβέρνηση συνασπισμού των αντιδραστικών δυνάμεων υπό τον Αλεχάνδρο Λερρού είχε ως κύριο στόχο της να αντιστρέψει την πλειοψηφία της νομοθεσίας που είχε περάσει στη διάρκεια της ηγεσίας του Αθάνια. Επιτυγχάνοντάς το ήλπιζε να διατηρήσει τις συντηρητικές δυνάμεις εκτός της πολιτικής διαδικασίας, αλλά χωρίς να απομακρύνει τις δυνάμεις του από τα αριστερά. Αν το είχε επιτύχει, θα μπορούσε να υποστηρίξει την εικόνα της Ισπανικής Δημοκρατίας ως ενός αποτελεσματικού κοινοβουλευτικού συστήματος, στο οποίο και η Δεξιά και η Αριστερά είχαν θέση, όμως, αυτό ήταν ένα πολύ δύσκολο εγχείρημα. Ο Χίτλερ είχε πάρει την εξουσία στη Γερμανία και γρήγορα υπονόμωσε τη Γερμανική δημοκρατία. Στο σύνολο της Ευρώπης παρατηρούνταν αποσταθεροποίηση των κοινοβουλευτικών συστημάτων γεγονός που πυροδοτήθηκε ακόμη περισσότερο με την εξάπλωση των συνεπειών της κατάρρευσης των διεθνών αγορών και της επακόλουθης οικονομικής ύφεσης²³.

Ήδη πριν από τις εκλογές του 1933, δυνάμεις της Δεξιάς είχαν αυξήσει τη δύναμή τους. Οι υποστηρικτές της μοναρχίας, φυσικά, αντιτάχθηκαν κατ' αρχήν στη Δημοκρατία. Η κυβέρνηση του Λερρού πυροδότησε τη δημιουργία μιας φιλομοναρχικής ομάδας τον Απρίλιο του 1934 την «Ισπανική Δράση²⁴» του Χοσέ Κάλβο Σοτέλο, επρόκειτο για τα κατάλοιπα της «Πατριωτικής Ένωσης» του Πρίμο ντε Ριβέρα. Ο

²² Σύμφωνα με επίσημα κρατικά έγγραφα 330 πολίτες δολοφονήθηκαν, ενώ επιπλέον έγιναν άλλες 213 αποτυχημένες απόπειρες και συνολικά 1511 πολίτες τραυματίστηκαν λόγω πολιτικής βίας. Ακόμη 113 γενικές απεργίες προκηρύχθηκαν και 160 εκκλησιαστικά κτίρια καταστράφηκαν

²³ William D. Phillips Jr, Carla Rahn Phillips, *A concise history of Spain*, Cambridge 2010, σ. 249

²⁴ Στα ισπανικά: *Acción Española*

πρωτότοκος γιος του Πρίμο, ο Χοσέ Αντόνιο, οργάνωσε την «Ισπανική Φάλαγγα²⁵» τον Οκτώβριο του 1933, σε συνειδητή μίμηση των φασιστικών κινήματων άλλων χωρών. Η Φάλαγγα ενώθηκε με μια δεξιά συνδικαλιστική εργατική οργάνωση γνωστή ως: Εθνικές Συνδικαλιστικές Επιτροπές Επίθεσης (JONS)²⁶. Η ισχυρή τους υπεράσπιση της εργατικής δικαιοσύνης «έδεσε» με την αποτελεσματική ρητορική του Χοσέ Αντόνιο, κερδίζοντας έδαφος στο νεόκοπο κίνημα της υποστήριξης της Δεξιάς έξω από τους κυβερνητικούς κύκλους. Στον στρατό, οι ηγέτες σκεπτικοί σε σχέση με τη Δημοκρατία, βρήκαν τη φωνή τους στην «Ισπανική Στρατιωτική Ένωση²⁷», που ιδρύθηκε αργότερα μέσα στο 1933 και ένας από τους ηγέτες της ήταν ο στρατηγός Εμίλιο Μόλα²⁸.

Στον αντίποδα, τον Φεβρουάριο του 1934 έγιναν σε όλη την Ισπανία συλλαλητήρια και διαδηλώσεις αλληλεγγύης προς τους Αυστριακούς εργάτες που είχαν ξεσηκωθεί σε αντιφασιστικό αγώνα υποκινούμενοι από τους σοσιαλιστές. Μια έντονη διαμαρτυρία για την επίθεση της αντίδρασης ήταν η δεκαπενθήμερη απεργία του Ιουνίου στη Νότια Ισπανία, στην οποία πήραν μέρος 500 χιλιάδες εργάτες της αγροτικής οικονομίας. Στις αρχές Σεπτεμβρίου σοβαρή αντίσταση στις αντιδραστικές δυνάμεις πρόβαλαν οι εργαζόμενοι της Βαρκελώνης και της Μαδρίτης. Πάνω από 200 χιλιάδες εργαζόμενοι αντιτάχθηκαν στο συνέδριο των φασιστών. Στο Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα της Ισπανίας (PSOE)²⁹ σχηματίστηκε ισχυρή αριστερή πτέρυγα που ζητούσε ενότητα δράσης με τους κομμουνιστές.

Στις 12 Ιουνίου 1934 η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος προτείνει στην Εκτελεστική Επιτροπή του PSOE τη συγκρότηση ενιαίου μετώπου³⁰. Οι σοσιαλιστές ηγέτες αντιπροτείνουν στους κομμουνιστές συνεργασία στις λεγόμενες ενώσεις (aliances) των εργατών που είχε συγκροτήσει το σοσιαλιστικό κόμμα. Το Κομμουνιστικό Κόμμα δέχεται την πρόταση με σκοπό να πλατύνουν οι εργατικές ενώσεις και να μετασχηματιστούν σε εργατοαγροτικά όργανα της ενότητας των αντιφασιστικών δυνάμεων.

²⁵ Στα ισπανικά: Falange Española

²⁶ Στα ισπανικά: Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista

²⁷ Στα ισπανικά: Unión Militar Española

²⁸ W. D. Phillips Jr, C. R. Phillips, *ό.π.*, σ. 250

²⁹ Στα ισπανικά: Partido Socialista Obrero Español

³⁰ Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, *ό.π.*, τ. Θ1Θ2, σ. 464

Οι χριστιανοδημοκράτες, παρά την στήριξή τους στην κυβέρνηση Λερρού, δεν συμμετείχαν σε αυτή μέχρι τις 4 Οκτωβρίου που μπαίνουν στην κυβέρνηση αντιπρόσωποι της CEDA στα κρίσιμα υπουργεία: Δικαιοσύνης, Γεωργίας και Εργασίας³¹. Στους Ρεπουμπλικάνους της Αριστεράς αυτό ήταν ένα μη ανεκτό σημάδι πως ο Λερρού είχε «λυγίσει» κάτω από την συντηρητική πίεση. Σε απάντηση κηρύχθηκε γενική απεργία την ίδια μέρα και απλώθηκε σε όλη σχεδόν τη χώρα, αγκάλιασε τη Μαδρίτη, την Καταλονία, τη Βισκία, την Αστούρια και άλλες περιοχές.

Οξύτερες μορφές πήρε η εξέγερση των εργαζομένων στην Αστούρια όπου στις ίδιες γραμμές αγωνίζονταν κομμουνιστές, σοσιαλιστές και αναρχοσυνδικαλιστές. Ένοπλα σώματα ανθρακωρύχων κυριεύσαν τα οπλοποικίλα του Οβιέτο και της Τρουβίας. Όλη η εξουσία στην Αστούρια πέρασε στα χέρια των εργατών και των αγροτών που συγκρότησαν τη δική τους κόκκινη φρουρά³². Οι ανθρακωρύχοι προχώρησαν στην κατοχή πολλών άλλων πόλεων, κυρίως του μεγάλου βιομηχανικού κέντρου της La Felguera, και δημιούργησαν δημοτικές συνελεύσεις ή «επαναστατικές επιτροπές» για να κυβερνήσουν τις πόλεις που έλεγχαν. Τα επαναστατικά σοβιέτ που είχαν συσταθεί από τους ανθρακωρύχους προσπάθησαν να επιβάλουν την τάξη στις περιοχές υπό τον έλεγχό τους και η μετριοπαθής σοσιαλιστική ηγεσία των Ramón González Peña και Balamino Tomas έλαβαν μέτρα για τη συγκράτηση της βίας. Εντούτοις, πολλοί ιερείς, επιχειρηματίες και πολιτικοί φύλακες εκτελέστηκαν στη Mieres και στη Sama, ενώ καταστράφηκαν εκκλησίες, μοναστήρια και μέρος του πανεπιστημίου του Οβιέτο³³.

Για την κατάπνιξη της εξέγερσης η αντιδραστική κυβέρνηση της Μαδρίτης μεταφέρει βιαστικά στην Αστούρια την πολιτοφυλακή, μονάδες Μαροκινών και τη Λεγεώνα των Ξένων³⁴. Παράλληλα, κλήθηκαν δύο από τους ανώτερους στρατηγούς Μανουέλ Γκοντέντ και Φρανσίσκο Φράνκο να συντονίσουν την καταστολή της μεγάλης εξέγερσης. Ο Γκοντέντ και ο Φράνκο συνέστησαν να χρησιμοποιηθούν τακτικές μονάδες αποικιακών στρατευμάτων από το ισπανικό Μαρόκο αντί των άπειρων στρατιωτών του χερσαίου στρατού, με τη συνεισφορά των Μαροκινών η εξέγερση στην Αστούρια

³¹ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 249

³² Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, *ό.π.*, τ. Θ1Θ2, σ. 465

³³ Thomas Hugh, *The Spanish Civil War*, Λονδίνο 2001, σ. 131 – 132

³⁴ W. D. Phillips Jr, C. R. Phillips, *ό.π.*, σ. 250 – 251

καταπνίγηκε, κηρύχθηκε στρατιωτικός νόμος, τα στρατοδικεία εξέδωσαν θανατικές καταδίκες και πάνω από 30 χιλιάδες άνθρωποι φυλακίστηκαν³⁵.

Τα γεγονότα στην Αστουρία έδωσαν ισχυρή ώθηση στην κίνηση για τη συγκρότηση του αντιφασιστικού λαϊκού μετώπου. Στις αρχές Ιανουαρίου του 1936, ύστερα από πρόταση του Κομμουνιστικού Κόμματος, ξεκίνησαν συζητήσεις για τη συγκρότηση «Λαϊκού Μετώπου» ενάντια στον φασισμό. Από την άλλη πλευρά, η κυβέρνηση υπονομευόταν από συνεχή σκάνδαλα διαφθοράς³⁶. Ο Αλκαλά Θαμόρα φοβούμενος περισσότερη αλλοίωση της Δημοκρατίας από την CEDA αποφάσισε την προκήρυξη νέων εκλογών.

Στις εκλογές του Φεβρουαρίου το Λαϊκό Μέτωπο αναδείχθηκε νικητής, αν και ο αριθμός των ψήφων που πήρε ήταν ελάχιστα μεγαλύτερος από αυτούς της Δεξιάς, της οποίας οι υποστηρικτές είχαν αυξηθεί³⁷.

Ο χάρτης των εκλογικών αποτελεσμάτων δημιουργούσε μια οικεία εικόνα. Τα προπύργια της Αριστεράς ήταν στις μεγάλες πόλεις και στις βιομηχανικές περιοχές της Ισπανίας, καθώς επίσης και στα βόρεια και βορειοδυτικά όπου η ανεργία στους αγρότες και η ανάγκη για κατάργηση των μεγάλων λατιφούντιων ήταν επιτακτική. Επιπλέον, το Λαϊκό Μέτωπο κέρδισε την πλειοψηφία σε πολλές περιοχές της Γαλικίας, όπου ήταν συγκεντρωμένοι οι φτωχότεροι χωρικοί, και στην Καταλονία και στη Χώρα των Βάσκων, όπου η αστική και βιομηχανική ψήφος ενισχύθηκε από την υποστήριξη του Λαϊκού Μετώπου σχετικά με την περιφερειακή αυτονομία³⁸.

Η Δεξιά, από την άλλη, είχε κατά κόρον υποστηριχθεί στις κεντρικές περιοχές της Ισπανίας, στις περιοχές που αποτελούσαν τον σιτοβολώνα της Ισπανίας και ήταν γεμάτες με πόλεις όπου οι γαιοκτήμονες, οι μικροϊδιοκτήτες, οι πολίτες και ο κλήρος μοιράζονταν έναν κοινό φόβο και μίσος απέναντι στους αριστερούς που τους έβλεπαν σαν πράκτορες του μπολσεβικισμού. Η Δεξιά ήταν πολιτικά διασπασμένη. Τα εκλογικά αποτελέσματα προκάλεσαν δυσπιστία για την στρατηγική της CEDA στην απόκτηση της κυβερνητικής πλειοψηφίας με στόχο να αντιστρέψει τις μεταρρυθμίσεις της Πρώτης Δημοκρατικής Κυβέρνησης. Η νίκη του Λαϊκού Μετώπου επίσης ενδυνάμωσε τις φωνές

³⁵ Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, *ό.π.*, τ. Θ1Θ2, σ. 465

³⁶ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 250

³⁷ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 250

³⁸ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 250

που απαιτούσαν ένα στρατιωτικό πραξικόπημα για την αποτίναξη της δημοκρατίας και την εγκαθίδρυση ενός αυταρχικού καθεστώτος. Οι ηγέτες ακροδεξιών οργανώσεων και πολιτικών κομμάτων από κοινού με τους υποστηρικτές της μοναρχίας πλησίασαν τον Μουσολίνι προκειμένου να κερδίσουν την ιταλική υποστήριξη σε μία επικείμενη εξέγερση³⁹.

Η Κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου

Με τις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1936, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η σκυτάλη πέρασε εκ νέου στον Αθάνια, επικεφαλής τώρα της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου, στην οποία όμως δε συμμετείχαν οι Σοσιαλιστές. Η νέα κυβέρνηση, λοιπόν, σχηματίστηκε αποκλειστικά από κεντρώους και αριστερούς ρεπουμπλικάνους. Η άρνηση του ριζοσπαστικού τμήματος των σοσιαλιστών για συμμετοχή στην κυβέρνηση οφειλόταν στην δυσπιστία τους προς μία ακόμη αστική κυβέρνηση⁴⁰. Επιπλέον, η ολοένα αυξανόμενη επαναστατική ρητορική του ηγέτη των ριζοσπαστών σοσιαλιστών Λάργκο Καμπαγιέρο προκάλεσε ρήγμα στις σχέσεις τους με την πτέρυγα των σοσιαλιστών που ήταν υπό την ηγεσία του Πριέτο. Αυτή η κατάσταση προκαλούσε μεγάλη πίεση στον Αθάνια που προσπαθούσε να κρατήσει τη διαδικασία της μεταρρύθμισης εντός του Κοινοβουλίου και μακριά από τους δρόμους.

Παράλληλα, στην ύπαιθρο και κυρίως στον Βορρά η ανεργία αυξανόταν και οι συνθήκες ζωής των αγροτών και των εργατών γης χειροτέρευαν. Οι κυβερνητικές μεταρρυθμίσεις ξεπεράστηκαν από τη δράση ακτημόνων εργατών υπό την καθοδήγηση της σοσιαλιστικής ομοσπονδίας εργατών γης, που κατάφεραν να κάνουν κατάληψη σε πάνω από 500 χιλιάδες εκτάρια γης. Απεργιακό κύμα ξέσπασε στις βιομηχανικές περιοχές προκειμένου να αποκαταστήσει τα επίπεδα των μισθών και τις συνθήκες ζωής και εργασίας που είχαν χειροτερεύσει μετά την επανάσταση του Οκτώβρη του 1934. Οι απεργιακές κινητοποιήσεις χαρακτηρίζονταν από πιο ριζοσπαστική, αν όχι επαναστατική, αποφασιστικότητα εξαιτίας και της σχετικής αποτυχίας της πρώτης μεταρρυθμιστικής κυβέρνησης του 1931 – 33⁴¹.

³⁹ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 250 – 251

⁴⁰ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 251

⁴¹ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 251

Η νέα κυβέρνηση έδειχνε αποφασισμένη να προχωρήσει γρήγορα με ουσιαστική αγροτική μεταρρύθμιση η οποία, όμως, αντιτίθεντο στα συμφέροντα των υποστηρικτών της ηττημένης CEDA. Η ηγεσία της CEDA στην αρχή φάνηκε να προσπαθεί να εδραιώσει τη θέση της κυρίως χρησιμοποιώντας ένα νομικό πλαίσιο και οπλοστάσιο, όμως, οι ηγέτες της και κυρίως ο Ρόμπλες δε δίστασαν να στραφούν για βοήθεια στον στρατό προκειμένου να επιτύχουν τους σκοπούς τους⁴².

Ο συνδυασμός της οικονομικής κρίσης και των εκδικητικών πολιτικών που ακολουθούσαν οι γαιοκτήμονες απέναντι στους εργάτες έκαναν την ανεργία να ανέρχεται στους 843.872, ή στο 17% του εργατικού πληθυσμού, μέχρι το τέλος του Φεβρουαρίου του 1936⁴³. Την ίδια στιγμή, ο κίνδυνος ενός στρατιωτικού πραξικοπήματος υποκινούμενου από την Δεξιά παρέμενε ορατός ήδη από την πρώτη στιγμή που η νέα κυβέρνηση ανέλαβε την εξουσία.

Από τη στιγμή που άρχισε να διαφαίνεται η μικρή αριθμητικά νίκη του Λαϊκού Μετώπου ο Ρόμπλες και ο στρατηγός Φράνκο, που στο παρελθόν είχαν συνεργαστεί στενά από τις θέσεις του Υπουργού Πολέμου και του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου, προσπάθησαν να εξουδετερώσουν την αμείλικτη έκβαση των εκλογών⁴⁴. Συγκεκριμένα, έφτασαν να ζητήσουν από τον πρόεδρο Θαμόρα την επιβολή στρατιωτικού νόμου. Τη δεδομένη στιγμή ο Φράνκο δεν ήταν απλώς ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου αλλά, δεδομένης της αναποτελεσματικότητας που διέκρινε τον Στρατηγό Νικολά Μολέρο, που είχε διαδεχθεί τον Ρόμπλες στην ηγεσία του Υπουργείου, πρακτικά διηύθυνε το Υπουργείο. Ο πρόεδρος Αλκαλά Θαμόρα, προκειμένου να κατευνάσει τα πνεύματα, πρότεινε ο στρατιωτικός νόμος να αποτελέσει εφεδρεία και να χρησιμοποιηθεί μόνο στην περίπτωση επείγουσας ανάγκης. Ο Φράνκο ήρθε σε επαφή με τον Πορτέλα Βαγιάρδες, που είχε διατελέσει Υπουργός Εσωτερικών στις κυβερνήσεις του Λερρού, και του πρότεινε τη στρατιωτική του υποστήριξη στην περίπτωση που θα κατάφερε να συγκρατήσει τις «κομμουνιστικές ορδές» του Λαϊκού Μετώπου⁴⁵. Ενώ κατάφερε να αποκρύψει τις δικές του παράνομες πρωτοβουλίες, έκανε ξεκάθαρο το ότι χρειαζόταν την

⁴² P. Preston, *The Coming*, σ. 239

⁴³ P. Preston, *The Coming*, σ. 240

⁴⁴ P. Preston, *The Coming*, σ. 242

⁴⁵ P. Preston, *The Coming*, σ. 243

συνταγματική εξουσία του Πορτέλα, για να εξουδετερώσει την Πολιτοφυλακή⁴⁶, που παρέμενε ένα αποτελεσματικό εμπόδιο στην προσπάθεια του στρατού να καταλύσει τη δημοκρατία.

Αν πετύχαινε το πραξικόπημα, ο Ρόμπλες θα γινόταν Πρωθυπουργός. Γνωρίζοντας ότι είχαν αποτύχει ο ίδιος προσπάθησε να πείσει τον Πορτέλα να παραμείνει στη θέση του. Όμως, η αποτυχία του πραξικοπήματος είχε τα αντίθετα αποτελέσματα ο Πορτέλα και οι ακόλουθοί του επίσπευσαν τις παραιτήσεις τους και παρέδωσαν στον Αθάνια την εξουσία, αντί να περιμένουν το άνοιγμα της Κορτές προκειμένου να το κάνουν. Δεδομένης της άρνησης των Σοσιαλιστών υπό τον Λάργκο Καμπαγιέρο να συμμετέχουν στην κυβέρνηση ο Αθάνια συγκέντρωσε γρήγορα τους αριστερούς ρεπουμπλικάνους. Ανάμεσα στα υπόλοιπα προβλήματα αυτής της γρήγορης μετάβασης της εξουσίας ήταν η μη πληροφόρηση του Αθάνια από τον προκάτοχό του για την έκταση των συζητήσεων που είχε με τον Φράνκο, κάτι το οποίο έγινε τελικά μετά το ξέσπασμα του εμφυλίου. Αυτή η άγνοια των κινήσεων του Φράνκο είχε ως αποτέλεσμα να μην τιμωρηθεί για την παραβίαση της εξουσίας του και να παίξει τελικά καθοριστικό ρόλο στην επερχόμενη στρατιωτική εξέγερση του Ιουλίου του 1936⁴⁷.

Τη δεδομένη χρονική στιγμή η CEDA δεν είχε άλλη επιλογή από το να αποδεχτεί την κατάσταση και τα εκλογικά αποτελέσματα. Για ένα μικρό χρονικό φαινόμενο φάνηκε η ήττα να έχει «συμμορφώσει» τα πνεύματα στη CEDA, η προεκλογική δημαγωγία φαινόταν να ανήκει στο παρελθόν και πως το κόμμα ήταν έτοιμο να πάρει μέρος στην αποφόρτιση της τεταμένης πολιτικής κατάστασης. Αυτή η εντύπωση ήταν ψευδαίσθηση.

Στις μεγάλες πόλεις η σχετική ηρεμία αποκαταστάθηκε εύκολα μετά τις εκλογές, στις αγροτικές περιοχές του Βορρά, που όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η εκδικητική πολιτική των μεγάλων γαιοκτημόνων είχε προκαλέσει άνοδο της ανεργίας και η κατάσταση δεν ήταν εύκολο να χαλιναγωγηθεί. Τα πιο βίαια περιστατικά σημειώθηκαν εναντίον παραγόντων της Δεξιάς, υποκινούμενα κατά βάση από αναρχικούς, στην Πάλμα ντε Ρίο της επαρχίας της Κόρδοβα, όπου πυρπολήθηκαν τα κεντρικά γραφεία της Acción

⁴⁶ Στα ισπανικά: Guardia Civil

⁴⁷ P. Preston, *The Coming*, σ. 244

Popular, η εκκλησία La Asunción και 11 σπίτια προυχόντων⁴⁸. Σε μικρότερες αγροτικές πόλεις επίσης σημειώνονταν επεισόδια τα οποία είχαν ως στόχο την πίεση για χορήγηση αμνηστίας στους κρατούμενους της εξέγερσης του 1934 αφενός και αφετέρου την επαναφορά των δημοκρατικών δημάρχων που είχαν εκλεγεί το 1931. Οι πλημμύρες, όμως, που είχαν λάβει χώρα τον Δεκέμβριο του 1935 είχαν προκαλέσει τεράστιες καταστροφές και είχαν με τη σειρά τους συντελέσει στην αύξηση του ποσοστού της ανεργίας, για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης η νεόκοπη δημοκρατική κυβέρνηση χρειαζόταν την στήριξη και της Δεξιάς, γι' αυτό τον λόγο τελικά συγκροτήθηκαν μεικτά διοικητικά κέντρα⁴⁹.

Με δεδομένη όλη αυτή την κατάσταση, από την οποία η αντιδραστική Δεξιά έβγαινε κερδισμένη, η CEDA δρούσε με νηφαλιότητα και μετριοπάθεια κάνοντας προσπάθεια να απεμπλακεί και να αποσειεί από πάνω της τις ευθύνες που είχε για συμμετοχή των ηγετικών της στελεχών σε δύο απόπειρες πραξικοπήματος. Δήλωνε πως θα παρέχει την στήριξή της στην κυβέρνηση όσο η τελευταία θα μπορούσε να εξασφαλίσει την διαφύλαξη της τάξης. Εδώ, αξίζει να σημειωθεί πως στην διάρκεια της «μαύρης διετίας» είχαν χορηγηθεί 270.000 άδειες οπλοκατοχής σε οπαδούς της CEDA και σε άλλα μέλη παρακρατικών οργανώσεων της Δεξιάς. Το γεγονός αυτό καθιστούσε την παράταξη του Ρόμπλες ικανή να ξεκινήσει ένα κύμα τρομοκρατίας απέναντι στους πολιτικούς της αντιπάλους.

Το πρώτο μισό του Μαρτίου του 1936 είχαν ξεκινήσει ένοπλες επιθέσεις σε προοδευτικούς και αριστερούς πολιτικούς. Η Αριστερά δεν δεχόταν πως η CEDA δεν εμπλεκόταν σε αυτές τις επιθέσεις καθώς ήταν γνωστό πως οι συμμορίες που δρούσαν τρομοκρατώντας χρηματοδοτούνταν από τους Φαλαγγίτες και την Acción Española. Η CEDA, η Renovación Española, η Falange και οι Καρλιστές αντιμετώπιζονταν από την Αριστερά ως ξεχωριστές μονάδες του ίδιου στρατού. Ήταν όλοι τους υπηρέτες της αγροτικής και βιομηχανικής ολιγαρχίας και για όσο εξαρτιόνταν από την χρηματοδότησή τους είχαν ως μοναδικό σκοπό τους την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους. Σπάνια διαταρασσόταν η ενότητά τους στο κοινοβούλιο, σε αντίθεση με τις συχνές διαιρέσεις

⁴⁸ Ένας από τους προύχοντες των οποίων τα σπίτια καταστράφηκαν ήταν ο Félix Moreno, ο οποίος κατά την ανακατάληψη του χωριού από τους Εθνικιστές ξέσπασε με απίστευτη βία εκτελώντας 300 εργάτες.

⁴⁹ P. Preston, *The Coming*, σ. 245

στους κόλπους της Αριστεράς τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και έπειτα, στη διάρκεια του Εμφυλίου⁵⁰.

Στις 12 Μαρτίου οι Φαλαγγίτες αποπειράθηκαν να δολοφονήσουν τον Luis Jiménez Asúa⁵¹. Τέσσερις μέρες αργότερα ήταν η σειρά του Λάργκο Καμπαγιέρο του οποίου το σπίτι πυρπολήθηκε από δεξιά τρομοκρατική συμμορία. Αυτά τα γεγονότα πυροδότησαν την αντίδραση της Αριστεράς, όταν στις 17 Μαρτίου ο Ρόμπλες επισκέφτηκε τον Υπουργό Εσωτερικών Amós Salvador για να διαμαρτυρηθεί για την αταξία. Επιπλέον, η CEDA έθεσε το ζήτημα επί τάπητος και στην Κορτές. Αποκρύπτοντας το γεγονός πως η Φάλαγγα και η Νεολαία της Acción Popular (JAP) εμπλέκονταν στα κρούσματα βίας, διαμαρτυρήθηκε έντονα και επίρριψε ευθύνες στην Κυβέρνηση και την Αριστερά συνολικά. Ο Ρόμπλες αφιέρωσε όλες του τις δυνάμεις στην δημιουργία μιας ατμόσφαιρας τρομοκρατίας και αστάθειας κυρίως στα μεσαία στρώματα, τα οποία τρομοκρατημένα από την έλλειψη τάξης θα στρέφονταν στον Στρατό ως μοναδική σανίδα σωτηρίας⁵².

Παράλληλα, ο Ρόμπλες γνώριζε όλες τις εξελίξεις σε σχέση με την ανάπτυξη της συνωμοσίας. Τα μέλη της CEDA όταν κλήθηκαν μέσα στο κοινοβούλιο να δηλώσουν ανοιχτά αν ήταν υπέρ της δημοκρατίας ή του φασισμού, εξέφρασαν μία προτίμηση για το πρώτο αλλά τόνισαν πως στην περίπτωση που δε θα ήταν δυνατή η δημοκρατία, το κόμμα θα διαλυόταν και κάθε μέλος θα στρατευόταν ανάλογα με την ιδεολογία του. Στη συζήτηση σχετικά με την κοινοβουλευτική τους παρουσία τα μέλη της CEDA επέλεξαν να παραμείνουν στο κοινοβούλιο με σκοπό να αξιοποιήσουν την Κορτές για να προάγουν την προπαγάνδα τους⁵³. Μια, έστω και επιφανειακή, υποστήριξη από την πλευρά τους της Δημοκρατίας θα ενδυνάμωνε σημαντικά το καθεστώς ενάντια στους εξτρεμιστές τόσο της Δεξιάς όσο και της Αριστεράς, αλλά οι χρηματοδότες και οι υποστηρικτές του κόμματος δεν είχαν καμία διάθεση να υποστηρίξουν το καθεστώς.

Με την πόλωση που εξακολουθούσε να υπάρχει ο Αθάνια ανάβαλε τις δημοτικές εκλογές που επρόκειτο να γίνουν στις 14 Απριλίου, ένας χειρισμός εξαιρετικά λανθασμένος, καθώς στις υπάρχουσες συνθήκες, δεδομένης της λαϊκής δυσαρέσκειας, το

⁵⁰ P. Preston, *The Coming*, σ. 246 – 247

⁵¹ Ήταν ο δικηγόρος υπεράσπισης του Λάργκο Καμπαγιέρο μετά τα γεγονότα του Οκτώβρη του 1934

⁵² P. Preston, *The Coming*, σ. 247

⁵³ P. Preston, *The Coming*, σ. 248

Λαϊκό Μέτωπο θα είχε τη δυνατότητα να κερδίσει εύκολα τις εκλογές. Παράλληλα, αξιοποίησε τις ευκαιρίες που του δίνονταν για να εκδιωχθεί ο Θαμόρα από τη θέση του προέδρου, καθώς πλέον δεν έχαιρε της στήριξης ούτε της Δεξιάς ούτε της Αριστεράς, για ξεχωριστούς λόγους. Τελικά, η αποπομπή του Θαμόρα είχε σοβαρές συνέπειες. Νέος πρόεδρος έπρεπε να εκλεγθεί μέσα σε 30 μέρες, εκείνη τη στιγμή το ιδανικότερο σενάριο φάνταζε να είναι η ανάληψη της προεδρίας από τον Αθάνια και της πρωθυπουργίας από τον Πριέτο, όμως, και πάλι η έλλειψη σύμπνοιας στους κόλπους της Αριστεράς αλλά και η ανοιχτή εκδήλωση του Σοσιαλιστικού σχίσματος⁵⁴, δεν κατέστησε εφικτή αυτή την εναλλαγή. Παράλληλα, οι προγραμματικές δηλώσεις του Αθάνια στις 15 Απριλίου δεν εκπλήρωσαν τις προσδοκίες του λαού και υπονόμευαν κατά πολύ το πρόγραμμα σύμφωνα με το οποίο συμμετείχε στις εκλογές το Λαϊκό Μέτωπο. Ενώ, λοιπόν, οι ηγέτες της Αριστεράς προσπαθούσαν να διατηρήσουν μια μετριοπαθή στάση και να κατευνάσουν τα πνεύματα, από την πλευρά της CEDA η επίθεση στην κυβέρνηση συνεχιζόταν με όλους τους τρόπους. Με κάθε ευκαιρία υποστήριζε πως μόνο μια αυταρχική και ίσως στρατιωτική λύση της κατάστασης ήταν βιώσιμη. Συνεχώς έκαναν αναφορές στο «εθνικό συμφέρον» αλλά είχε καταστεί πλέον σαφές πως το «εθνικό» ταυτιζόταν με το συμφέρον της οικονομικής ολιγαρχίας την οποία υπηρετούσαν.

Εκτός από τις ενέργειες σε βάρος του Ασίου και του Καμπαγιέρο, στις 9 – 10 Μαρτίου στη Γρανάδα έλαβε χώρα μια προγραμματισμένη επίθεση Φαλαγγιτών σε βάρος μιας ομάδας εργατών και των οικογενειών τους. Τα τοπικά σωματεία κάλεσαν σε απεργία με την πραγματοποίηση της οποίας έγινε ένα πρωτοφανές ξέσπασμα βίας, αρκετά συχνά τόσο στη Γρανάδα, όσο και σε άλλες περιοχές, παρόμοια περιστατικά προκαλούνταν από αγνώστους που μετά εξαφανίζονταν. Χαρακτηριστικό είναι πως οι πιο ένθερμοι αναρχικοί και κομμουνιστές στην Γρανάδα αργότερα αποκάλυψαν τους εαυτούς τους ως Φαλαγγίτες, όταν οι Εθνικιστές πήραν την εξουσία⁵⁵.

Καθώς η άνοιξη προχωρούσε και φτάναμε στο καλοκαίρι του 1936, η βία στους δρόμους των πόλεων συνεχιζόταν αμείωτη και η κυβέρνηση έμοιαζε ανίκανη να τη σταματήσει. Στην ύπαιθρο οι νόμιμα εγκεκριμένες κατασχέσεις αγραιοποιητών γαιών

⁵⁴ Το Σοσιαλιστικό σχίσμα στην Ισπανία αφορούσε τη διαφοροποίηση εντός του ίδιου του PSOE σχετικά με την πολιτική που έπρεπε να ακολουθηθεί και εκφράστηκε κυρίως με την αντίθεση ανάμεσα στους δύο ηγέτες του τον Λάργκο Καμπαγιέρο και τον Ινταλέθιο Πριέτο.

⁵⁵ P. Preston, *The Coming*, σ. 256

έδωσαν τη θέση τους σε μη νόμιμες καταλήψεις από ομάδες ένοπλων αγροτών, και οι γαιοκτήμονες υποψιάζονταν πως η κυβέρνηση δεν είχε κανένα συμφέρον από το να τους σταματήσει⁵⁶.

Καθώς οι προετοιμασίες για το στρατιωτικό πραξικόπημα επιταχύνονταν, η κυβέρνηση που γνώριζε τα όσα συνέβαιναν πήρε την απόφαση να μεταθέσει δυσμενώς όσους υποπευόταν για συμμετοχή στη συνωμοσία. Ο Φράνκο που ακόμη δεν είχε αποφασίσει το αν θα συμμετέχει ή όχι στο πραξικόπημα, μετατέθηκε στην πιο απομακρυσμένη περιοχή, στα Κανάρια Νησιά⁵⁷. Οι «αρχηγοί» των συνωμοτών Ρόμπλες και Σοτέλο περιέγραφαν την κατάσταση στην Ισπανία σε όλες τις συνεντεύξεις τους με τα μελανότερα χρώματα, υπονοώντας συνεχώς μια επικείμενη κομμουνιστική επανάσταση. Στην πραγματικότητα τόσο η Μόσχα, όσο και το Κομμουνιστικό Κόμμα (PCE) το τελευταίο που θα επιδίωκαν ήταν μια επανάσταση στην Ισπανία, κυρίως από τον φόβο για τις συνέπειες που θα είχε μια τέτοια ενέργεια στην εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ. Επιδιώκοντας συμμαχίες με τις Δυτικές Δημοκρατίες το Κρεμλίνο δεν ήθελε να σπείρει τον πανικό και να τους οδηγήσει στην πλευρά του Χίτλερ. Αντιστοίχως, το PCE καταδίκασε τους εμπρησμούς εκκλησιών και άλλες εκδηλώσεις που προκαλούσαν διαταραχές⁵⁸.

Σύμφωνα με στατιστικές, από τις 18 Φεβρουαρίου μέχρι τις 15 Ιουνίου 1936, κήθηκαν 160 εκκλησίες, προκλήθηκαν 269 θάνατοι, 1287 τραυματισμοί, 113 γενικές απεργίες, 228 μερικές απεργίες και 145 εκρήξεις βομβών.

Τα γεγονότα τελικά επιταχύνθηκαν καθώς το χάος στη Μαδρίτη έφτασε σε οριακό σημείο τη δεύτερη εβδομάδα του Ιουλίου του 1936. Στις 12 Ιουλίου δεξιόφρονες δολοφόνοι σκότωσαν τον José Castillo, έναν υπολοχαγό της Guardia de Asalto⁵⁹. Μετά τα μεσάνυχτα η Αριστερά πήρε την εκδίκησή της. Στη διάρκεια των ερευνών για πιθανούς ενόχους για τη δολοφονία του Castillo, ένα σώμα της Guardia de Asalto συνέλαβε τον Κάλβο Σοτέλο, τον ηγέτη της Acción Española. Μέχρι το πρωί το νεκρό κορμί του είχε πεταχτεί σε ένα τοπικό νεκροταφείο. Με τον Κάλβο Σοτέλο νεκρό και τον Χοσέ Αντόνιο φυλακισμένο στο Αλικάντε, δεν υπήρχε κάποιος άλλος να μπορέσει να

⁵⁶ W. D. Phillips Jr, C. R. Phillips, *ό.π.*, σ. 252

⁵⁷ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 251 – 252

⁵⁸ P. Preston, *The Coming*, σ. 267

ηγηθεί της Δεξιάς παράταξης. Οι συνωμότες στον στρατό αποφάσισαν πως είχε φτάσει η στιγμή να δράσουν.

Με τον Φράνκο τελικά να συμμαχεί μαζί τους, η εξέγερση ξεκίνησε τελικά στο Μαρόκο στις 5 π. μ. την Παρασκευή 17 Ιουλίου 1936. Ο Μόλα διακήρυξε την ανατροπή της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου την επόμενη μέρα.

⁵⁹Φρουρές Εφόδου: Επίλεκτο σώμα αστυνομίας πόλεων που δημιουργήθηκε στην περίοδο της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας και είχε ως στόχο να αντιμετωπιστεί η αστική βία

Β' Κεφάλαιο

Η έναρξη του Ισπανικού Εμφυλίου και η συγκρότηση των αντίπαλων στρατοπέδων

Το πραξικόπημα της 17^{ης} Ιουλίου 1936

«Στις 18 του Ιούλη του 1936, η Ισπανία ξύπνησε αλαφιασμένη. Οι πρώτες κανονιές της εξέγερσης ακούστηκαν στο Μαρόκο. Ο αντίπαλος των πυροβολισμών απλώθηκε τρομακτικός σ' όλη την Ισπανία. Από στόμα σε στόμα, από σπίτι σε σπίτι, από δρόμο σε δρόμο δινόταν ο συναγερμός: "Οι στρατιωτικές δυνάμεις που βρίσκονται στο Μαρόκο ξεσηκώθηκαν ενάντια στη δημοκρατία". Οι συγκεκριμένες αλλά τρομερές πληροφορίες που έφταναν από διάφορες πηγές στον λαό, έκαναν δεκάδες χιλιάδες πολίτες να κατεβαίνουν στους δρόμους, στις πόλεις και στα χωριά με πατριωτική ανησυχία να μάθουν την αλήθεια, να δείξουν ότι ήταν πρόθυμοι να υποστηρίξουν την κυβέρνηση για την υπεράσπιση της δημοκρατίας⁶⁰».

Το ισπανικό πραξικόπημα του Ιουλίου 1936⁶¹ διέσπασε τις ισπανικές Ρεπουμπλικανικές Ένοπλες Δυνάμεις και σηματοδότησε την έναρξη του ισπανικού εμφυλίου πολέμου.

Συγκεκριμένα, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου ήδη από την πρώτη μέρα που κέρδισε τις εκλογές βρέθηκε αντιμέτωπη με μια συνωμοσία σχεδιασμένη από τις αντιδραστικές φιλομοναρχικές και αυταρχικές δυνάμεις της οικονομικής ολιγαρχίας της χώρας που επιστράτευσαν το πολιτικό τους προσωπικό, προκειμένου να θέσουν εμπόδια στις μεταρρυθμίσεις που προωθούνταν από την προοδευτική αριστερή κυβέρνηση και έθιγαν τα οικονομικά τους συμφέροντα.

Η χρονική στιγμή της εξέγερσης καθορίστηκε στις 17 Ιουλίου, στις 17:01, που συμφωνήθηκε από τον ηγέτη των Καρλιστών, Manuel Fal Conde⁶². Ωστόσο, το χρονοδιάγραμμα άλλαξε – οι άνδρες στο ισπανικό προτεκτοράτο στο Μαρόκο επρόκειτο να εξεγερθούν στις 05:00 στις 18 Ιουλίου και εκείνοι στην Ισπανία μια μέρα αργότερα, ώστε να επιτευχθεί ο έλεγχος του ισπανικού Μαρόκου και οι δυνάμεις να στραφούν στην

⁶⁰ Πασιονάρια, *Απομνημονεύματα - ο εμφύλιος πόλεμος*, Αθήνα χ.χ., τόμος β', σ. 12

⁶¹ Στα ισπανικά: Golpe de Estado de España de julio de 1936

⁶² T. Hugh, *ό.π.*, σ. 126

Ιβηρική Χερσόνησο και να ενωθούν με τις εξεγέρσεις εκεί⁶³. Η εξέγερση επρόκειτο να είναι ένα γρήγορο πραξικόπημα, αλλά η κυβέρνηση διατηρούσε τον έλεγχο της πλειοψηφίας της χώρας⁶⁴.

Με το ξέσπασμα της εξέγερσης στις 17 – 18 Ιουλίου, στις μεγάλες πόλεις όπου το εργατικό κίνημα κινητοποιήθηκε άμεσα οι εξεγερμένοι στρατιωτικοί σε γενικές γραμμές ηττήθηκαν. Η παρουσία εκατοντάδων εργατών, αν και ελλιπώς οπλισμένων, στους δρόμους, εξασφάλισε σε πολλές περιοχές την υποστήριξη της Guardia de Asalto ακόμη και της Guardia Civil. Όπου το εργατικό κίνημα καθυστέρησε να πάρει τα όπλα περιμένοντας τις Αρχές να λάβουν την πρωτοβουλία, οι στρατιωτικοί ήταν συνήθως νικητές, δεδομένης της απροθυμίας των ρεπουμπλικανικών κομμάτων να δώσουν όπλα στους πολίτες⁶⁵.

Με το μέρος των κινηματιών ήταν η συντριπτική πλειοψηφία των αξιωματικών που σε πολλές περιπτώσεις ανάγκασαν τους στρατιώτες τους να πολεμήσουν εναντίον της Δημοκρατίας. Με απάτη και υποσχέσεις οι αντιδραστικοί στρατιωτικοί κατάφεραν να πάρουν με το μέρος τους και τα στρατεύματα που αποτελούνταν από Μαροκινούς⁶⁶.

Περίπου 80.000 μαροκινά στρατεύματα πολέμησαν στον πόλεμο παίζοντας κεντρικό ρόλο στον στρατό των Εθνικιστών. Οι περισσότεροι Μαροκινοί που στρατολογήθηκαν ήταν μέλη φυλών που παραδοσιακά συνεργάζονταν με τις αποικιοκρατικές δυνάμεις, με αποτέλεσμα ο εξαναγκασμός να είναι μειωμένος. Οι οικονομικές απολαβές, το βασικό κίνητρο για να πολεμήσουν, ήταν εξαιρετικά υψηλές, κάτι το οποίο δεν συμβάδιζε με την κακή σοδειά του προηγούμενου χειμώνα. Η ιδεολογική πίεση χρησιμοποιήθηκε επίσης τόσο για τη συμμετοχή στον πόλεμο στο πλευρό των «μεγάλων θρησκειών» εναντίον της «άθειας» Δημοκρατίας, και ακόμη πιο κυνικά με θολές υποσχέσεις αυτονομίας ή ακόμη και ανεξαρτησίας⁶⁷.

Ο Φράνκο ήδη από τις πρώτες μέρες του κινήματος κατάλαβε πως μια γρήγορη νίκη θα άφηνε άθικτη την Αριστερά διατηρώντας τις βάσεις για μελλοντική αντίδραση. Γι' αυτό τον λόγο η στρατιωτική στρατηγική που ακολούθησαν οι Εθνικιστές δεν μπορεί

⁶³ Antony Beevor, *The Spanish Civil War* (στο εξής: *The Spanish*), Λονδίνο 2006, σ. 55 – 56

⁶⁴ Paul Preston, *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution, and Revenge* (στο εξής: *The Spanish*), Νέα Υόρκη 2006, σ. 102

⁶⁵ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 31

⁶⁶ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 33

⁶⁷ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 33

να διαχωριστεί από το πολιτικό τους πρόγραμμα που είχε ως στόχο να εξολοθρευθεί η κοινωνική βάση της Δημοκρατίας, τόσο η φυσική της υπόσταση όσο και η ψυχολογική. Στόχος του Φράνκο ήταν μια άνευ όρων παράδοση και γι' αυτό τον λόγο όλες οι προσπάθειες διαμεσολάβησης στην σύγκρουση θα απορρίπτονταν⁶⁸.

Η Συγκρότηση των Αντίπαλων Στρατοπέδων

Ο πόλεμος έγινε από τους υποστηρικτές της Δημοκρατίας ως μια πάλη μεταξύ της τυραννίας και της ελευθερίας, και από τους υποστηρικτές των Εθνικιστών ως κομμουνιστικές και αναρχικές «κόκκινες ορδές» έναντι «χριστιανικού πολιτισμού», όπως αναφέρθηκε και παραπάνω. Οι εθνικιστές ισχυρίστηκαν επίσης ότι έφερναν ασφάλεια και κατεύθυνση σε μια μη διοικούμενη και άναρχη χώρα. Η ισπανική πολιτική, ειδικά στα αριστερά, ήταν αρκετά κατακερματισμένη, καθώς οι σοσιαλιστές και οι κομμουνιστές υποστήριζαν τη Δημοκρατία. Κατά τη διάρκεια της Δημοκρατίας, οι αναρχικοί είχαν ανάμικτες απόψεις, αλλά και οι δύο μεγάλες ομάδες αντιτάχθηκαν στους εθνικιστές κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Οι εθνικιστές, αντίθετα, ενώθηκαν από την ένθερμη αντίθεσή τους προς τη δημοκρατική κυβέρνηση και παρουσίασαν ένα πιο ενωμένο μέτωπο.

Το πραξικόπημα χώρισε τις ένοπλες δυνάμεις σχεδόν ομοιόμορφα. Μια ιστορική εκτίμηση δείχνει ότι υπήρξαν περίπου 87.000 στρατεύματα πιστοί στην κυβέρνηση και περίπου 77.000 που ενώθηκαν με την εξέγερση⁶⁹, αν και μερικοί ιστορικοί υποδηλώνουν ότι ο εθνικιστικός αριθμός πρέπει να αναθεωρηθεί προς τα πάνω και ότι ανήλθε πιθανώς σε 95.000⁷⁰.

Κατά τους πρώτους μήνες, αμφότεροι οι στρατοί στελεχώθηκαν σε μεγάλο βαθμό από εθελοντές, οι εθνικιστές από περίπου 100.000 άνδρες και οι Ρεπουμπλικάνοι κατά 120.000 περίπου⁷¹. Από τον Αύγουστο και οι δύο πλευρές ξεκίνησαν τα δικά τους, παρόμοια προγράμματα κλιμάκωσης, με αποτέλεσμα την περαιτέρω μαζική ανάπτυξη των στρατών τους. Τελικά, στους τελευταίους μήνες του 1936 έγινε η άφιξη ξένων στρατευμάτων, οι Διεθνείς Ταξιαρχίες που εντάχθηκαν στους Ρεπουμπλικάνους και την

⁶⁸ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 34

⁶⁹ Stanley G. Payne, *The Spanish Revolution* (στο εξής: *The Revolution*), Νέα Υόρκη 1970, σ. 315

⁷⁰ S. G. Payne, *The Revolution*, σ. 315

⁷¹ James Matthews, «Our Red Soldiers: The Nationalist Army's Management of its Left-Wing Conscripts in the Spanish Civil War 1936-39», στο: *Journal of Contemporary History*, τ. 45/2, Essex 2010, σ. 342

Ιταλική CTV, η Γερμανική Λεγεώνα «Κόνδωρ» και οι Πορτογάλοι Viriatos που ενώθηκαν με τους εθνικιστές. Το αποτέλεσμα ήταν ότι τον Απρίλιο του 1937 υπήρχαν περίπου 360.000 στρατιώτες στις δημοκρατικές τάξεις και 290.000 περίπου στους εθνικιστές.

Οι στρατοί συνέχισαν να μεγαλώνουν. Οι ξένοι στρατιώτες συνέβαλαν ελάχιστα στην περαιτέρω ανάπτυξη. Από την εθνικιστική πλευρά οι Ιταλοί μείωσαν τη δέσμευσή τους, ενώ στην πλευρά των Ρεπουμπλικάνων η εισροή νέων εθελοντών από τις Διεθνείς Ταξιαρχίες δεν κάλυπτε τις απώλειες που υπέστησαν αυτές οι μονάδες στο μέτωπο. Στις αρχές του 1937 – 1938 και οι δύο στρατοί πέτυχαν αριθμητική ισοτιμία και ισοδυναμούσαν με περίπου 700.000 ο καθένας⁷².

Το 1938 η κύρια, αν όχι αποκλειστική, πηγή νέων ανδρών ήταν η στρατολόγηση. Σε αυτό το στάδιο οι Ρεπουμπλικάνοι ήταν οι πιο επιθετικοί. Στη μέση του έτους, λίγο πριν από τη Μάχη του Έβρου, οι Ρεπουμπλικάνοι πέτυχαν τον μεγαλύτερο αριθμό στρατιωτών όλων των εποχών, έχοντας στρατό ελαφρώς πάνω από 800.000. Αυτό δεν προκαλούσε πρόβλημα στους εθνικιστές, οι οποίοι αριθμούσαν 880.000⁷³. Η μάχη του Έβρου, η πτώση της Καταλονίας και η κατάρρευση της πειθαρχίας προκάλεσαν μαζική συρρίκνωση των Ρεπουμπλικάνων στρατευμάτων. Στα τέλη Φεβρουαρίου 1939 ο στρατός τους ήταν 400.000⁷⁴ σε σύγκριση με περισσότερο από το διπλάσιο του αριθμού των εθνικιστών. Τη στιγμή της τελικής τους νίκης, οι τελευταίοι διέθεταν πάνω από 900.000 στρατεύματα.

Ο συνολικός αριθμός Ισπανών που υπηρέτησαν στις Δημοκρατικές δυνάμεις δηλώθηκε επίσημα ως 917.000. Η μετέπειτα ακαδημαϊκή έρευνα εκτιμά ότι ο αριθμός είναι «πάνω από 1 εκατομμύριο άνδρες», αν και προηγούμενες μελέτες υποστήριζαν ρεπουμπλικανικό σύνολο 1,75 εκατομμυρίων (συμπεριλαμβανομένων και των μη⁷⁵).

⁷² Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism* (στο εξής: *The Spanish*), Λονδίνο 2004, σ. 188

⁷³ S. G. Payne, *The Spanish*, σ. 299

⁷⁴ S. G. Payne, *The Revolution*, σ. 360

⁷⁵ Ramón Salas Larrazábal, *Datos exactos de la Guerra civil*, Μαδρίτη 1980

Δημοκρατικοί⁷⁶

Ήταν το στρατόπεδο των υποστηρικτών της κυβέρνησης της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας ενάντια στους Εθνικιστές. Το προσωνύμιο «Δημοκρατικοί» ή «Ρεπουμπλικάνοι» χρησιμοποιούνταν από τους υποστηρικτές τους ενώ οι Εθνικιστές τους χαρακτήριζαν ως «Κόκκινους»⁷⁷.

Ο συνασπισμός των δημοκρατών αποτελούταν από όλες τις αποχρώσεις της αριστεράς, από μετριοπαθείς μεταρρυθμιστές μέχρι αναρχικούς. Το Ισπανικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα (PSOE) ήταν αυτό που είχε πρωτοστατήσει στην απομάκρυνση του βασιλιά το 1931 και είχε συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στην προσπάθεια εκδημοκρατικοποίησης της χώρας. Στο πλευρό του είχε το συνδικαλιστικό όργανο των σοσιαλιστών, τη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών (UGT). Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ισπανίας (PCE) για καιρό αποτελούσε μια μικρή πολιτική οντότητα στην ισπανική πολιτική σκηνή. Από τη στιγμή όμως που ξέσπασε ο εμφύλιος και αργότερα ενεπλάκη στη σύγκρουση η Ε.Σ.Σ.Δ. ο ρόλος του αναβαθμίστηκε, με αποτέλεσμα ο ηγέτης του Χουάν Νεγρίν να γίνει πρωθυπουργός του Λαϊκού Μετώπου το 1937.

Σημαντική ήταν και η συμβολή των Τροτσκιστών του Ενωτικού Μαρξιστικού Εργατικού Κόμματος (POUM). Στον αντιφασιστικό αγώνα του Μετώπου τάχθηκαν και οι αναρχικοί της Ισπανίας, που έβλεπαν τον εμφύλιο ως μια απόπειρα επαναστατικής κοινωνικής μεταρρύθμισης. Στελέχωσαν τις πολιτοφυλακές και αγωνίστηκαν με ιδιαίτερο πάθος κατά των μοναρχοφασιστών του Φράνκο. Η Ομοσπονδία Αναρχικών Ιβηρικής (FAI) καθώς και το συνδικαλιστικό τους όργανο, η Εθνική Συνομοσπονδία Εργασίας (CNT), ήταν κυρίαρχες σε αστικά και βιομηχανικά κέντρα, όπως η Βαρκελώνη.

Από τις πλέον αξιόμαχες μονάδες του δημοκρατικού στρατού ήταν οι «Διεθνείς Ταξιαρχίες». Αυτές αποτελούνταν από ξένους εθελοντές που επιθυμούσαν να πολεμήσουν τον φασισμό, ενώ πολλοί από αυτούς ήταν μαρτυροκαπνισμένοι βετεράνοι του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Το πρότυπο της οργάνωσής τους ήταν εκείνο του Κόκκινου Στρατού της Ε.Σ.Σ.Δ. με τον στρατιωτικό διοικητή και τον πολιτικό κομισάριο να παίρνουν από κοινού τις αποφάσεις. Όσοι στελέχωσαν τις ταξιαρχίες αυτές όμως δεν

⁷⁶ Στα ισπανικά: Bando Republicano

⁷⁷ Στα ισπανικά: Rojos

ήταν αποκλειστικά κομμουνιστές, αλλά όλους τους ένωνε το αντιφασιστικό μίσος. Στις μάχες ρίχτηκαν το ιταλικό τάγμα «Γαριβάλδης», το γερμανικό «Έντγκαρ Αντρέ», το γαλλοβελγικό «Παρισινή Κομμούνα», το γαλλικό «Μασσαλιώτιδα», το γιουγκοσλαβικό «Δημητρώφ» καθώς και το αμερικάνικο «Λίνκολν»⁷⁸.

Εθνικιστές⁷⁹

Ήταν η παράταξη που υποστήριζε τους αντιδραστικούς στρατιωτικούς που εξεγέρθηκαν εναντίον της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας. Ο όρος «εθνικιστές» ή «εθνικοί» επινοήθηκε από τον Γιόζεφ Γκέμπελς μετά την επίσκεψη της παράνομης ισπανικής αντιπροσωπίας υπό την ηγεσία του Φρανσίσκο Αράντς ζητώντας πολεμικό υλικό στις 24 Ιουλίου 1936, προκειμένου να δώσει ένα μανδύα νομιμότητας στη ναζιστική γερμανική βοήθεια⁸⁰. Οι ηγέτες των ανταρτών, οι οποίοι είχαν ήδη εκφραστεί ως «Σταυροφόροι» από τον επίσκοπο της Σαλαμάνκα Enrique Pla y Deniel χρησιμοποίησαν επίσης τον όρο Cruzada⁸¹ για την εκστρατεία τους⁸².

Αποτελούνταν από μια ευρεία ποικιλία πολιτικών ομάδων που υποστήριζαν το ισπανικό πραξικόπημα του Ιουλίου του 1936, στα οποία περιλαμβάνονται η Φάλαγγα, το κόμμα CEDA και οι δύο αντικρουόμενες μοναρχικές παρατάξεις οι Καρλιστές και οι Αλφονσιστές. Τελικά, όλες αυτές οι πολιτικές ομάδες θα συγχωνευτούν στη Φάλαγγα, όπως θα δούμε παρακάτω. Το όνομα Εθνικιστές ή Εθνικοί χρησιμοποιούνταν κυρίως από τα μέλη και τους υποστηρικτές αυτής της ομάδας, ενώ οι Δημοκρατικοί τους χαρακτήριζαν με τον όρο φασίστες ή σεχταριστές.

Η στρατιωτική εξέγερση βρήκε ευρείες περιοχές υποστήριξης τόσο στην Ισπανία όσο και στη διεθνή σφαίρα. Στην Ισπανία, η φρανκική πλευρά υποστηρίχθηκε κυρίως από την επικρατούσα συντηρητική ανώτερη τάξη, φιλελεύθερους επαγγελματίες, θρησκευτικές οργανώσεις και αγρότες που κατείχαν γη. Βασιζόταν κυρίως στις αγροτικές περιοχές όπου τα προοδευτικά πολιτικά κινήματα δεν είχαν βρει τοπικό έρεισμα, όπως οι περιοχές της Βόρειας Meseta, συμπεριλαμβανομένης σχεδόν ολόκληρης της Παλιάς Καστίλλης, καθώς και της La Rioja, της Ναβάρρας, της Alava, της

⁷⁸ <http://eranistis.net/wordpress/2014/03/19/polemos/>, (Πρόσβαση στις 15 Ιουλίου 2018)

⁷⁹ Στα ισπανικά: Bando nacional

⁸⁰ Juan Eslava Galán, *Una Historia de la Guerra Civil que no va a Gustar a Nadie*, Βαρκελώνη 2005, σ. 9 – 12

⁸¹ Στα ελληνικά: Σταυροφορία

⁸² Gustau Nerín, *La guerra vino de Africa*, Βαρκελώνη 2005, σ. 195

περιοχής κοντά στη Σαραγόσα στην Αραγονία, το μεγαλύτερο τμήμα της Γαλικίας και πολλές διασκορπισμένες περιοχές στην αγροτική Ανδαλουσία, όπου η τοπική κοινωνία ακολουθούσε ακόμα τα αρχαία παραδοσιακά πρότυπα και ήταν ανέγγιχτη από τη «προοδευτική» σκέψη⁸³.

Στο στρατιωτικό σκέλος των Εθνικιστών ανήκαν η «Στρατιά της Αφρικής», που έδρευε στο ισπανικό Μαρόκο – ουσιαστικά ήταν κληρονομιά του πολέμου μεταξύ των Βερβέρων την εποχή της Αποικιοκρατίας – υπό τη διοίκηση του στρατηγού Φρανσίσκο Φράνκο. Οι «Fuerzas Regulares Indígenas⁸⁴», γνωστές απλώς ως "Regulares", ήταν μονάδες εθελοντών του ισπανικού στρατού που κατατάσσονταν κυρίως στις πόλεις Ceuta και Melilla. Αρχικά αποτελούνταν από ιθαγενές πεζικό και ιππικό στρατολογημένο στο ισπανικό Μαρόκο. Η «Ισπανική Λεγεώνα», ανεπίσημα γνωστή ως "Tercio" ή "Tercios", ήταν μια μονάδα του ισπανικού στρατού και της *Ισπανικής Δύναμης Ταχείας Αντίδρασης*. Αναπτύχθηκε στη δεκαετία του 1920 για να υπηρετήσει ως τμήμα του ισπανικού στρατού της Αφρικής. Η μονάδα ιδρύθηκε τον Ιανουάριο του 1920 ως το ισπανικό ισοδύναμο της Γαλλικής Λεγεώνας των Ξένων και ήταν αρχικά γνωστή ως "Tercio de Extranjeros". Στους εθνικιστές εντάχθηκε, τέλος, και η «Ισπανική Πολιτοφυλακή⁸⁵», που ήταν η υπηρεσία επιβολής του νόμου στην Ισπανία και ήταν επιφορτισμένη με αστυνομικά καθήκοντα υπό την εξουσία τόσο του Υπουργείου Εσωτερικών όσο και του Υπουργείου Άμυνας.

Άλλοι παράγοντες

Οι εθνικιστές της Καταλονίας και της Χώρας των Βάσκων δεν πήραν ξεκάθαρα μία πλευρά. Οι αριστεροί Καταλανοί εθνικιστές συνασπίστηκαν με τους Ρεπουμπλικάνους, ενώ οι συντηρητικοί Καταλανοί εθνικιστές ήταν πολύ περισσότερο μετριοπαθείς, έως αρνητικοί, όσον αφορά τη στήριξη της κυβέρνησης εξαιτίας του αντικληρικισμού και των δημεύσεων που σημειώθηκαν σε περιοχές που βρίσκονται υπό τον έλεγχό τους.

Οι Βάσκοι εθνικιστές, προερχόμενοι από το συντηρητικό Βασκικό Εθνικιστικό Κόμμα, υποστήριζαν ελαφρώς τη Ρεπουμπλικανική κυβέρνηση, αν και κάποιοι στη

⁸³ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 60

⁸⁴ Αυτόχθονες Κανονικές Δυνάμεις

⁸⁵ Στα ισπανικά: Guardia Civil

Ναβάρρα συντάχθηκαν με την εξέγερση για τους ίδιους λόγους που επηρέασαν τους συντηρητικούς Καταλανούς. Ανεξάρτητα από τα θρησκευτικά θέματα, οι Βάσκοι εθνικιστές, οι οποίοι κατά κύριο λόγο ήταν καθολικοί, ήταν εν γένει συνασπισμένοι με τους Ρεπουμπλικάνους, αν και το PNV, το βασκικό εθνικιστικό κόμμα, κατηγορήθηκε ότι πέρασε τα σχέδια της άμυνας Μπιλμπάο στους εθνικιστές, προσπαθώντας να μειώσει τη διάρκεια και τα θύματα της πολιορκίας⁸⁶.

Η Διεθνής Πολιτική Σκηνή στη διάρκεια του Ισπανικού Εμφυλίου

Το παράδοξο του Ισπανικού Εμφυλίου είναι το ότι ο πόλεμος αυτός δεν κρίθηκε ωστόσο από τις εσωτερικές διαμάχες της Ισπανίας. Υπήρξε αποτέλεσμα των διπλωματικών ανταγωνισμών της προπολεμικής περιόδου (1923 – 1936) στην Ευρώπη.

Η εμφάνιση της Σοβιετικής Ένωσης σε θέση ισχύος και με άμεση επιρροή στα φτωχά εργατικά στρώματα σχεδόν παντού στην Ευρώπη του μεσοπολέμου που επηρεάζονταν από την Αριστερά, ώθησε την Αγγλία και τη Γαλλία σε κρυφή υποστήριξη των φασιστικών δυνάμεων στην Ιταλία και τη Γερμανία, η οποία εκφράστηκε έντονα μέσω της «Πολιτικής Κατευνασμού⁸⁷» μέρος της οποίας ήταν και η ανοχή του γερμανικού επανεξοπλισμού και η ανακατάληψη του Σάαρ, κατά παραβίαση της Συνθήκης των Βερσαλλιών, που με ένοχη σιωπή αποδέχτηκαν Άγγλοι και Γάλλοι.

Όσον αφορά την Ισπανία, και οι δυο αντιμαχόμενες πλευρές αναζήτησαν εξ αρχής τη στήριξη ξένων χωρών. Η Αγγλία από την πρώτη στιγμή τήρησε μια κοντόφθαλμη στάση ίσων αποστάσεων απέναντι στους φασίστες και τους δημοκρατικούς, ακολουθούμενη από τη Γαλλία. Δεν ίσχυσε όμως το ίδιο για τους ιδεολογικούς συμμάχους των αντιμαχόμενων πλευρών.

Η φασιστική Ιταλία ήταν αυτή που επένδυσε περισσότερο στην εμπλοκή αυτή, αφού φιλοδοξούσε να καταστήσει τη Μεσόγειο προνομιακό της χώρο και επιπρόσθετα διέθετε το ισχυρότερο ναυτικό. Από την άλλη μεριά οι Γερμανοί, υπολογίζοντας την επερχόμενη εισβολή τους στη Γαλλία, θεώρησαν ότι ο Ισπανικός Εμφύλιος θα την

⁸⁶ E. Allison Peers, James Hogan, «The Basques and the Spanish Civil War», στο: *Studies: An Irish Quarterly Review*, τ. 25, No. 100 (Δεκέμβριος 1936), Irish Province of the Society of Jesus, σ. 529 – 566 <https://web.archive.org/web/20111205052848/http://dl.dropbox.com/u/349981/basques.pdf> (Πρόσβαση στις 17 Ιουλίου 2018)

⁸⁷ Στα αγγλικά: Appeasement

αποδυνάμωνε, καθώς θα έπρεπε να διατηρεί αρκετές στρατιωτικές δυνάμεις στα ισπανογαλλικά σύνορα. Ουσιαστικά εξ αιτίας του Ισπανικού Εμφυλίου και της γερμανοϊταλικής συνεργασίας γεννήθηκε ο Άξονας Βερολίνου – Ρώμης. Ήταν η πρώτη επίσημη συνεργασία των δυο φασιστικών πολεμικών μηχανών. Έτσι στα χέρια των φασιστών του Φράνκο κατέφτασαν από την Ιταλία 70.000 στρατιώτες, 800 αεροπλάνα και 7.500 οχήματα, ενώ ο Χίτλερ έστειλε την επίλεκτη μονάδα της Luftwaffe «Κόνδωρ», αποτελούμενη από 10.000 άνδρες και αρκετά τελευταίας τεχνολογίας αεροσκάφη, όπως τα βομβαρδιστικά κάθετης εφόρμησης Ju – 87 Stuka.

Η Ε.Σ.Σ.Δ. από τη μεριά της παρενέβαινε στην ισπανική πολιτική σκηνή μέσω του Ισπανικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Η απόφαση για εμπλοκή δεν προέκυπτε από κάποια επιθυμία του Στάλιν για διεθνοποίηση της επανάστασης, αλλά μάλλον για να προβληθεί η νέα εξωτερική πολιτική του που επικεντρωνόταν στην απευθείας παρέμβαση με την προσφορά πολεμικού εξοπλισμού και την παράλληλη αύξηση της επιρροής του Κρεμλίνου στην Ισπανική Δημοκρατία. Οι Σοβιετικοί απέστειλαν στους δημοκρατικούς πολιτικούς κομισάριους της Κομμουνιστικής Διεθνούς, όπως ο Παλμίρο Τολιάτι, αρκετά πολεμοφόδια και στρατιωτικό υλικό, το οποίο όμως πολλές φορές σταματούσε στα ισπανογαλλικά σύνορα, λόγω της μη ανάμειξης της Γαλλίας. Παρόλα αυτά, στους δημοκράτες έφτασαν αρκετές χιλιάδες τουφέκια, άρματα μάχης και αεροπλάνα.

Η Πολιτική της Μη Παρέμβασης

Στη διάρκεια του Ισπανικού Εμφυλίου 27 χώρες υιοθέτησαν και ακολούθησαν την πολιτική της «μη παρέμβασης» στον πόλεμο, για την αποφυγή της κλιμάκωσης του πολέμου αλλά και την «εξαγωγή» του και σε άλλες χώρες. Πρωτοστάτες της υπογραφής της Συμφωνίας Μη Παρέμβασης τον Αύγουστο του 1936 και της σύστασης της Επιτροπής Μη Παρέμβασης, που συνεδρίασε για πρώτη φορά τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου, ήταν η Αγγλία και η Γαλλία. Ανάμεσα στις 27 χώρες⁸⁸ που υπέγραψαν τη Συνθήκη ήταν η φασιστική Ιταλία και η ναζιστική Γερμανία, αλλά και η Σοβιετική Ένωση αν και ήταν ξεκάθαρο πως η κίνησή τους αυτή δεν αποσκοπούσε σε κάτι άλλο

⁸⁸ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 37

εκτός από το να καλύψουν την υποστήριξή τους προς τους Εθνικιστές⁸⁹ και τους Δημοκρατικούς αντίστοιχα. Ακόμη και η Γαλλία σε ορισμένες περιπτώσεις αθέτησε την υπογραφή της, ενώ η Αγγλία παρέμεινε συνεπής μέχρι και το τέλος του εμφυλίου⁹⁰.

Οι Η.Π.Α πέρασαν τη δική τους Πράξη Ουδετερότητας τον Μάιο του 1937, αλλά ιδιωτικές εταιρείες όπως η Texas Company (αργότερα TEXACO) συνέχισε να πουλάει πετρέλαιο στους Εθνικιστές. Ομοίως, ιδιωτικές εταιρείες αλλού ακολουθούσαν τις επιταγές των οικονομικών τους συμφερόντων εφοδιάζοντας τη μία ή την άλλη πλευρά με πυρομαχικά και άλλα είδη πολεμικού εξοπλισμού, εφόσον οι αγοραστές είχαν χρήματα για να τα πληρώνουν⁹¹.

Στήριξη στους Δημοκρατικούς

Τη στήριξή τους στους Δημοκρατικούς προσέφεραν η Σοβιετική Ένωση, το Μεξικό και, ορισμένες φορές, η Γαλλία. Τον πιο σημαντικό ρόλο στην πράξη έπαιξαν οι Διεθνείς Ταξιαρχίες⁹², που συστάθηκαν με πρωτοβουλία της Ε.Σ.Σ.Δ και στελεχώθηκαν από εθελοντές από πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα.

Συγκεκριμένα, η Ε.Σ.Σ.Δ, παρά την υπογραφή της Συμφωνίας Μη Παρέμβασης, παραβίασε το εμπάργκο της Κοινωνίας των Εθνών παρέχοντας υλική βοήθεια στις Δημοκρατικές δυνάμεις και κατέστη έτσι η μόνη πηγή μεγάλων όπλων τους. Σε αντίθεση με τον Χίτλερ και τον Μουσολίνι, ο Στάλιν προσπάθησε να το κάνει αυτό μυστικά⁹³. Οι εκτιμήσεις του υλικού που παρείχε η Ε.Σ.Σ.Δ στους Δημοκρατικούς κυμαίνονται μεταξύ 634 και 806 αεροσκαφών, 331 και 362 τανκς και 1.034 έως 1.895 πυροβόλα όπλα⁹⁴.

Το Μεξικό, σε αντίθεση με τις Η.Π.Α αλλά και την Αργεντινή, τη Βραζιλία και το Περού, στήριξε τους Δημοκρατικούς. Αρνήθηκε να ακολουθήσει τις προτάσεις της γαλλοβρετανικής μη παρέμβασης, παρέχοντας 2.000.000\$ σε χρηματική βοήθεια αλλά και υλική βοήθεια, η οποία περιλάμβανε 20.000 τουφέκια και 20 εκατομμύρια φυσίγγια⁹⁵.

⁸⁹ W. D. Phillips Jr, C. R. Phillips, *ό.π.*, σ. 254

⁹⁰ Glyn Stone, «Sir Robert Vansittart and Spain, 1931–1941», στο: Thomas G. Otte, Constantine A. Pagedas, *Personalities, war and diplomacy: essays in international history*, Λονδίνο 1997.

⁹¹ W. D. Phillips Jr, C. R. Phillips, *ό.π.*, σ. 255

⁹² Στα ισπανικά: Brigadas Internacionales

⁹³ Gerald Howson, *Arms for Spain*, Νέα Υόρκη 1998, σ. 125

⁹⁴ Stanley G. Payne, *The Spanish*, σ. 156

⁹⁵ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 139 – 140

Τον Δεκέμβριο του 1936, η Κομιντέρν αποφάσισε τη σύσταση τμημάτων εθελοντών, κομμουνιστών και μη, οι οποίοι θα πολεμούσαν εναντίον των δυνάμεων του Φράνκο, και τα οποία έμειναν γνωστά ως «Διεθνείς Ταξιαρχίες». Στα τρία χρόνια, που διήρκεσε ο πόλεμος, 50.000 άνθρωποι από 55 χώρες, όλων των κοινωνικών στρωμάτων, αγωνίστηκαν για την ελευθερία, ανάμεσά τους ήταν και 500 Έλληνες⁹⁶.

Η πόλη Αλμπαθέτε έγινε η βάση των Διεθνών Ταξιαρχιών καθώς λειτουργούσε τόσο ως κέντρο υποδοχής αλλά και ως χώρος εκπαίδευσης των εθελοντών. Αρχηγοί ήταν τρία υψηλόβαθμα στελέχη της Κομιντέρν: ο Αντρέ Μαρτύ ήταν διοικητής, ο Λουίτζι Λόνγκο ήταν στρατηγός – επιθεωρητής και ο Τζουζέπε ντε Βιτόριο (Νικολέττι) ήταν ο κύριος πολιτικός κομισάριος.

Συμμετείχαν στις μάχες της Μαδρίτης, του ποταμού Χαράμα, της Γουαδαλαχάρα, του Μπρούντε, του Μπελσίτ, του Τερουέλ, της Αραγονίας και του Έβρου. Για το τελευταίο έτος της ύπαρξής τους, οι Διεθνείς Ταξιαρχίες ενσωματώθηκαν στον Ισπανικό Ρεπουμπλικανικό Στρατό ως μέρος της Ισπανικής Λεγεώνας των Ξένων. Η οργάνωση διαλύθηκε στις 23 Σεπτεμβρίου 1938 από τον Ισπανό πρωθυπουργό, Juan Negrín, σε μια προσπάθεια να επιτύχει τη μεγαλύτερη υποστήριξη από τις φιλελεύθερες δημοκρατίες που συμμετείχαν στην Επιτροπή Μη Παρέμβασης.

Στήριξη στους Εθνικιστές

Στο πλευρό των Εθνικιστών στάθηκαν η ναζιστική Γερμανία, η φασιστική Ιταλία, η Πορτογαλία αλλά και το Βατικανό.

Η γερμανική εμπλοκή ξεκίνησε ημέρες μετά το ξέσπασμα των συγκρούσεων τον Ιούλιο του 1936. Ο Αδόλφος Χίτλερ έστειλε γρήγορα μονάδες τόσο ξηράς όσο και εναέριες για να βοηθήσει τους εθνικιστές. Ο πόλεμος παρείχε την εμπειρία της μάχης με την τελευταία τεχνολογία για τον γερμανικό στρατό. Ωστόσο, η παρέμβασή του αυτή δημιούργησε επίσης τον κίνδυνο κλιμάκωσης σε έναν παγκόσμιο πόλεμο για τον οποίο ο

⁹⁶ Η ιδιοτυπία της ελληνικής συμμετοχής, όπως και της γερμανικής και ιταλικής, συνίσταται στο ότι στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι εθελοντές προέρχονταν από παροικιακά και μεταναστευτικά κέντρα, καθώς η επικράτηση της δικτατορίας του Μεταξά καθιστούσε δύσκολη τη μαζική στρατολόγηση εθελοντών στο ελληνικό έδαφος.

Χίτλερ δεν ήταν έτοιμος. Συνεπώς, περιόρισε την βοήθειά του και, εν αντιθέσει, ενθάρρυνε τον Μπενίτο Μουσολίνι να στείλει μεγάλες ιταλικές μονάδες⁹⁷.

Οι ενέργειες της Ναζιστικής Γερμανίας περιλάμβαναν τον σχηματισμό της Λεγεώνας Κόνδωρ, μια μονάδα πολλαπλών εντολών αποτελούμενη από εθελοντές από την Luftwaffe και τον Γερμανικό Στρατό (Heer) από τον Ιούλιο του 1936 έως τον Μάρτιο του 1939. Η Λεγεώνα του Κόνδωρ αποδείχθηκε ιδιαίτερα χρήσιμη στη μάχη του Τολέδο το 1936⁹⁸. Η Γερμανία, επίσης, μετέφερε τον στρατό της Αφρικής στην ηπειρωτική Ισπανία κατά τα πρώτα στάδια του πολέμου, όπως θα δούμε και παρακάτω.

Η Ιταλία, ουσιαστικά ο Μουσολίνι, επιδίωξε την ενεργό συμμετοχή στον Ισπανικό Εμφύλιο καθώς, είχε ανάγκη τους οικονομικούς πόρους που θα του προσέφερε η Ισπανία προκειμένου να πετύχει την οικονομική ευμάρεια που είχε υποσχεθεί αλλά δεν είχε καταφέρει να επιτύχει τα 14 χρόνια που είχε την εξουσία. Καθώς η κατάκτηση της Αιθιοπίας στον δεύτερο ιταλό-αιθιοπικό πόλεμο έκανε την Ιταλία σίγουρη στην εξουσία της, ο Μπενίτο Μουσολίνι εντάχθηκε στον πόλεμο για να εξασφαλίσει τον φασιστικό έλεγχο της Μεσογείου⁹⁹.

Το καθεστώς Estado Novo του Πρωθυπουργού της Πορτογαλίας António de Oliveira Salazar διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην προμήθεια των δυνάμεων του Φράνκο με πυρομαχικά και υλικοτεχνική βοήθεια. Παρά τη διακριτική της άμεση στρατιωτική εμπλοκή - που περιορίστηκε σε μια κάπως «ημιεπίσημη» επικύρωση, από το αυταρχικό της καθεστώς, μιας εθελοντικής δύναμης έως 20.000, λεγόμενου "Viriatos" σε όλη τη διάρκεια της σύγκρουσης, η Πορτογαλία έπαιξε καθοριστικό ρόλο παρέχοντας στους εθνικιστές οργανωτικές δεξιότητες και διαβεβαίωση από τον ιβηρικό γείτονα στον Φράνκο και τους συμμάχους του ότι καμία παρέμβαση δεν θα εμπόδιζε την κυκλοφορία εφοδιασμού που κατευθύνεται προς τον Εθνικιστικό Σκοπό¹⁰⁰.

Το Βατικανό υποστήριξε αρχικά φανερά τους Εθνικιστές, επιτρέποντας τον χαρακτηρισμό «Σταυροφορία». Χαρακτήρισαν τη Δημοκρατία ως «εχθρό του Θεού και της Εκκλησίας». Αυτή η στήριξη τους στους Εθνικιστές ήταν αναμενόμενη, καθώς η Β' Ισπανική Δημοκρατία με τις μεταρρυθμίσεις της είχε θίξει τα συμφέροντα της

⁹⁷ Zara Steiner, *The Triumph of the Dark European International History 1933 – 1939*, Νέα Υόρκη 2013, σ. 181 – 251

⁹⁸ Ian Westwell, *Condor Legion: The Wehrmacht's Training Ground*, Λονδίνο 2004, σ. 87

⁹⁹ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 135-136

¹⁰⁰ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 116, 133, 143, 148, 174 και 427

Καθολικής Εκκλησίας στην Ισπανία. Επιπλέον, η παροχή βοήθειας στους Δημοκρατικούς από την Ε.Σ.Σ.Δ, επισήμαινε την «κόκκινη απειλή». Χαρακτηριστικό παράδειγμα της στάσης του Βατικανού ήταν το ότι κατά τη διάρκεια της Διεθνούς Έκθεσης Τέχνης στο Παρίσι το 1937, στην οποία ήταν παρόντες τόσο οι Φρανκικοί όσο και οι Δημοκρατικοί, η Αγία Έδρα επέτρεψε στο Φρανκικό περίπτερο να εκθέσει την έκθεσή του υπό τη σημαία του Βατικανού, διότι η σημαία της επαναστατικής κυβέρνησης δεν είχε ακόμη αναγνωριστεί. Μέχρι το 1938, η πόλη του Βατικανού είχε ήδη αναγνωρίσει επίσημα το ισπανικό κράτος του Φράνκο¹⁰¹.

¹⁰¹ Stanley G. Payne, *The Franco Regime, 1936 – 1975*, Λονδίνο 1987, σ. 156

Ο Ισπανικός Εμφύλιος

1936

Ο Ισπανικός Εμφύλιος πόλεμος, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ξέσπασε με στρατιωτική εξέγερση στο Μαρόκο στις 17 Ιουλίου, που πυροδοτήθηκε από γεγονότα στη Μαδρίτη. Μέσα σε λίγες μέρες, η Ισπανία χωρίστηκε σε δύο μέρη: μια «Ρεπουμπλικανική» ή «Πιστή» Ισπανία αποτελούμενη από τη Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία (εντός της οποίας υπήρχαν θύλακες επαναστατικού αναρχισμού και τροτσικισμού) και μια «εθνικιστική» Ισπανία υπό τους εξεγερμένους στρατηγούς και, τελικά, υπό την ηγεσία του στρατηγού Francisco Franco.

Στις πρώτες μέρες του πολέμου, πάνω από 50.000 άνθρωποι που πιάστηκαν στη «λάθος» πλευρά των γραμμών δολοφονήθηκαν ή εκτελέστηκαν συνοπτικά. Σε αυτές τις εκτελέσεις, τα θύματα ελήφθησαν από τα καταφύγια ή τις φυλακές τους από ένοπλους ανθρώπους για να εκτελεστούν έξω από την πόλη. Ίσως το πιο διάσημο θύμα ήταν ο ποιητής και ο δραματουργός Federico García Lorca. Το ξέσπασμα του πολέμου αποτέλεσε δικαιολογία για τη διευθέτηση λογαριασμών και την επίλυση μακροχρόνιων διαμαρτυριών. Έτσι, αυτή η πρακτική έγινε ευρέως διαδεδομένη κατά τη διάρκεια του πολέμου σε περιοχές που κατακτήθηκαν.

Οποιαδήποτε ελπίδα για γρήγορο τερματισμό του πολέμου διακόπηκε στις 21 Ιουλίου, την πέμπτη ημέρα της εξέγερσης, όταν οι εθνικιστές κατέλαβαν την κύρια ισπανική ναυτική βάση στο Φερόλ στη βορειοδυτική Ισπανία¹⁰². Αυτό ενθάρρυνε τα φασιστικά και άλλα συμπαθόντα καθεστώτα της Ευρώπης να βοηθήσουν τον Φράνκο, ο οποίος είχε επικοινωνήσει ήδη με τις κυβερνήσεις της Γερμανίας και της Ιταλίας την προηγούμενη μέρα. Στις 26 Ιουλίου οι μελλοντικές δυνάμεις του Άξονα δηλώνουν ξεκάθαρα τη στήριξή τους στους Εθνικιστές. Η γερμανική βοήθεια, που διοχετεύτηκε μέσω του Φράνκο και όχι στους εθνικιστές εν γένει, εδραίωσε την ηγετική θέση του στην εξέγερση.

Η Δημοκρατία αποδείχθηκε αναποτελεσματική στρατιωτικά, βασιζόμενη σε αποδιοργανωμένη επαναστατική πολιτοφυλακή. Η δημοκρατική κυβέρνηση υπό τον Giral παραιτήθηκε στις 4 Σεπτεμβρίου, ανίκανη να αντιμετωπίσει την κατάσταση, και

¹⁰² A. Beevor, *The Spanish*, σ. 73 – 74

αντικαταστάθηκε από μια κυρίως σοσιαλιστική κυβέρνηση υπό τον Λάργκο Καμπαγιέρο¹⁰³. Η νέα ηγεσία άρχισε να ενοποιεί την κεντρική διοίκηση στη ρεπουμπλικανική ζώνη¹⁰⁴.

Από την εθνικιστική πλευρά, ο Φράνκο επελέγη ως επικεφαλής στρατιωτικός διοικητής σε μια συνάντηση των στρατηγών στη Σαλαμάνκα στις 21 Σεπτεμβρίου, ονομαζόμενη τώρα με τον τίτλο Generalísimo. Την 1η Οκτωβρίου 1936, ο στρατηγός Franco επιβεβαιώθηκε ως αρχηγός κράτους και στρατεύματος στο Μπούργκος. Τα εθνικιστικά στρατεύματα είχαν ακόμη μια σημαντική επιτυχία με την κατάκτηση του Οβιέντο¹⁰⁵.

Τον Οκτώβριο τα στρατεύματα των φρανκιστών κινήθηκαν επιθετικά εναντίον της Μαδρίτης, η επίθεση στην πόλη ξεκίνησε τελικά στις 8 Νοεμβρίου¹⁰⁶. Την ίδια στιγμή που τα στρατεύματα των στασιαστών κινούνταν ενάντια στη Μαδρίτη ο Φράνκο κατέκτησε το Τολέδο. Αυτή η καθυστέρηση της επίθεσης στην πρωτεύουσα για δύο εβδομάδες έδωσε τον χρόνο στους Ρεπουμπλικάνους να προετοιμάσουν την άμυνα της πρωτεύουσας¹⁰⁷.

Η μάχη για τη Μαδρίτη ήταν μείζονος σημασίας και για τις δύο πλευρές καθώς η πτώση της θα σηματοδοτούσε και το τέλος του πολέμου. Ένας παράγοντας που συνέβαλε στην επιτυχημένη δημοκρατική άμυνα ήταν η αποτελεσματικότητα του Πέμπτου Συντάγματος¹⁰⁸¹⁰⁹. Επιπλέον, έγινε προσπάθεια ο δημοκρατικός στρατός να διαμορφωθεί σύμφωνα με τα πρότυπα που οργανώθηκε αργότερα ο Κόκκινος Στρατός στην ΕΣΣΔ, τοποθετήθηκαν πολιτικοί κομισάριοι που είχαν ως αποστολή τους την τόνωση του ηθικού των στρατιωτών, την ιδεολογικοπολιτική τους διαμόρφωση προκειμένου να είναι συνειδητή η επιλογή της υπεράσπισης της Δημοκρατίας και να έρχεται σε ρήξη με την αυταρχικότητα του στρατού των εθνικιστών¹¹⁰.

¹⁰³ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 144

¹⁰⁴ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 146 – 147

¹⁰⁵ Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, Νέα Υόρκη 2010, σ. 109

¹⁰⁶ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 177

¹⁰⁷ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 257

¹⁰⁸ Ήταν ένα ελίτ σώμα πιστό στην Ισπανική Δημοκρατία κατά την έναρξη του ισπανικού εμφυλίου πολέμου. Αποτελούμενο από εθελοντές, των οποίων ο αριθμός αυξήθηκε γρήγορα από περίπου 6.000 τον Αύγουστο σε πάνω από 20.000 τον Νοέμβριο του 1936. Το Πέμπτο Σύνταγμα ήταν ενεργό στην πρώτη κρίσιμη φάση του πολέμου και έγινε μία από τις πιο γνωστές μονάδες πιστές στη Δημοκρατία.

¹⁰⁹ Eduardo Comín Colomer, *El 5º Regimiento de Milicias Populares*, Μαδρίτη 1973, χ.σ.

¹¹⁰ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 35

Καθοριστικό, επίσης, ρόλο στην υπεράσπιση της πρωτεύουσας έπαιξε και η έλευση των «Διεθνών Ταξιαρχιών» στο πλευρό των υπερασπιστών της Δημοκρατίας, αν και ο αριθμός τους ήταν μόλις 3.000 εθελοντές¹¹¹. Παράλληλα έμεινε στην Ιστορία η φράση της ηγετικής φυσιογνωμίας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ισπανίας την περίοδο του Εμφυλίου, της Ντολόρες Ιμπαρούρι ή «Λα Πασιονάρια», “¡No pasarán!”¹¹²

Μετά την ήττα τους στη Μαδρίτη τα στρατεύματα του Φράνκο εξαρτήθηκαν ακόμη περισσότερο από τη συνδρομή της Γερμανίας και της Ιταλίας τόσο σε έμψυχο δυναμικό όσο και σε πολεμικό υλικό. Το πρώτο σώμα της Λεγεώνας «Κόνδωρ» έφτασε στην Ισπανία τον Δεκέμβριο προσφέροντας 19.000 πιλότους, πυροβολητές, στρατιωτικούς συμβούλους και βοηθητικό προσωπικό. Επιπλέον, ο Μουσολίνι αύξησε δραματικά με τη σειρά του τη συνεισφορά της φασιστικής Ιταλίας ιδρύοντας το Σώμα Εθελοντικών Στρατευμάτων¹¹³, πλήρως εξοπλισμένο με πυροβολικό, τεθωρακισμένα οχήματα κάθε τύπου και 700 αεροπλάνα. Τα πάνω από 80.000 στρατεύματα που έστειλε ο Μουσολίνι στην Ισπανία στη διάρκεια του πολέμου θα έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην στρατιωτική επιβίωση του Φράνκο¹¹⁴.

1937

Με τις τάξεις του να διογκώνονται από ιταλικά στρατεύματα και Ισπανούς αποικιακούς στρατιώτες από το Μαρόκο, ο Φράνκο έκανε άλλη μια προσπάθεια να κατακτήσει τη Μαδρίτη τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 1937. Η μάχη αυτή τη φορά έγινε στον ποταμό Χαράμα, αλλά απέτυχε και πάλι, και οι δύο πλευρές είχαν σημαντικές απώλειες¹¹⁵¹¹⁶.

Μετά την ήττα στη Μαδρίτη ο Φράνκο αξιοποιώντας και τα ιταλικά στρατεύματα στράφηκε προς την πόλη της Μάλαγα. Ενώ η υπεράσπιση της Μαδρίτης είχε αποδείξει την αξία της κινητοποίησης του πληθυσμού, η πτώση της Μάλαγα τον Φεβρουάριο του 1937 αποδόθηκε σε αδυναμίες των εργατικών στρατευμάτων και σε πιθανή αμέλεια της κυβέρνησης. Η άμυνα της πόλης αποδυναμώθηκε ακόμη περισσότερο από την απουσία του στόλου, ο οποίος μάλλον αποσύρθηκε τόσο εξαιτίας της παρουσίας ιταλικών

¹¹¹ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 177 – 183

¹¹² Στα ελληνικά «Δε θα περάσουν!»

¹¹³ Στα ιταλικά: Corpo di Truppe Volontarie (CVT)

¹¹⁴ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 42

¹¹⁵ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 208 – 215

¹¹⁶ Υπολογίζονται από 6.000 έως 20.000 νεκρούς και στις δύο πλευρές

υποβρυχίων όσο και από τις πιέσεις των Σοβιετικών για τη χρήση του στη συνοδεία πλοίων που μετέφεραν βοήθεια στην Ισπανία¹¹⁷.

Ένα από τα αποτελέσματα της πτώσης της Μάλαγα ήταν η υπερεκτίμηση, τόσο από την πλευρά του Φράνκο όσο και του Μουσολίνι, των δυνατοτήτων των ιταλικών στρατευμάτων. Το CVT αξιοποιήθηκε για την εξαπόλυση επίθεσης στην Γουαδαλαχάρα. Οι Ιταλοί περίμεναν πως θα κατακτούσαν τη Μαδρίτη με μία γρήγορη επίθεση πετυχαίνοντας μια τεράστια νίκη για τον φασισμό. Καθώς όμως ο Φράνκο ηττήθηκε στον ποταμό Χαράμα δημιουργήθηκε η εντύπωση πως σκόπιμα απέφευγε να βοηθήσει τους Ιταλούς, καθώς υπονόμειαν την στρατιωτική του εξουσία. Ο δισταγμός του Φράνκο οφειλόταν περισσότερο στο ότι στόχευε να αξιοποιήσει τα ιταλικά στρατεύματα για να φθείρει τις δημοκρατικές δυνάμεις γύρω από την Μαδρίτη, καθώς δεν ενδιαφερόταν για μια γρήγορη νίκη δεδομένου ότι τα σχέδιά του αφορούσαν έναν αργό πόλεμο που θα του επέτρεπε να καταστρέψει ολοκληρωτικά τον εχθρό. Η νίκη στη Γουαδαλαχάρα ήταν μόνο μια αμυντική νίκη για τους Δημοκρατικούς, που όμως καθυστέρησε σημαντικά την ολοκληρωτική τους ήττα και πάνω απ' όλα αναπτέρωσε σημαντικά το ηθικό των δημοκρατικών δυνάμεων¹¹⁸.

Μετά την αποτυχία τους στην Γουαδαλαχάρα οι Εθνικιστές, με επικεφαλής τον στρατηγό Μόλα, στρέφονται προς τη Χώρα των Βάσκων. Η λεγεώνα «Κόνδωρ» υιοθετεί μια νέα τακτική: μαζικές τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον μη στρατιωτικών στόχων, την εξόντωση ολόκληρων χωριών. Η μικρή πόλη Durango υποφέρει από την πρώτη επίθεση. Περίπου 300 άνθρωποι πεθαίνουν σε αυτές τις αεροπορικές επιδρομές, 2.500 τραυματίες, σχεδόν όλοι άμαχοι. Μια δεύτερη αεροπορική επίθεση λαμβάνει χώρα καθώς οι πυροσβεστικές υπηρεσίες, η αστυνομία και τα ασθενοφόρα από το Μπιλμπάο προσπαθούν να βοηθήσουν τα θύματα¹¹⁹.

Στην πλευρά των Δημοκρατικών συνέρχεται το πρώτο συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ισπανίας (PCE) στη διάρκεια του πολέμου. Παίρνοντας υπόψη την κατάσταση που επικρατεί αποφασίζει τη συνεργασία με το PSOE, κάτι το οποίο ξεσηκώνει θύελλα αντιδράσεων στους κόλπους της CNT, στην οποία την πλειοψηφία κατείχαν οι αναρχικοί.

¹¹⁷ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 43

¹¹⁸ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 43

¹¹⁹ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 223 – 226

Στις 19 Απριλίου ο Φράνκο ενοποιεί τη Φάλαγγα με τους Καρλιστές δημιουργώντας το Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional – Sindicalista (FET και JONS). Με αυτό ο Φράνκο δεν είναι μόνο ο στρατιωτικός ηγέτης της εξέγερσης, αλλά και ο πολιτικός ηγέτης της.

Στις 26 Απριλίου 1937, γερμανικά και ιταλικά αεροπλάνα βομβαρδίζουν και καταστρέφουν ολοσχερώς την πόλη των Βάσκων Guernica, που ενώ δεν είχε καμία στρατιωτική αξία ήταν σύμβολο για την εθνική ταυτότητα των Βάσκων. Στον βομβαρδισμό εκείνο σκοτώθηκαν 1.650 άνθρωποι και ισοπεδώθηκε το 70% της πόλης με 32 τόνους εκρηκτικά. Η παρουσία ξένων δημοσιογράφων μετέτρεψε την Guernica σε βασικό στοιχείο της προπαγάνδας ενάντια στον Φράνκο. Η πλευρά των Φρανκιστών σχετικά με το γεγονός υποστήριξε πως οι Βάσκοι μόνοι τους κατέστρεψαν την πόλη¹²⁰. Η καταστροφή της Guernica έπαιξε σημαντικό ρόλο στην τελική συνθηκολόγηση των Βάσκων και την υποταγή τους στα στρατεύματα του Φράνκο.

Στα τέλη Απριλίου με αρχές Μαΐου η δημοκρατική κυβέρνηση ήρθε αντιμέτωπη με μια σειρά συγκρούσεις που ξέσπασαν μέσα στους κόλπους των υποστηρικτών της στην Καταλονία και συγκεκριμένα στη Βαρκελώνη. Η διαμάχη ήταν μεταξύ της τελικά νικηφόρας κυβέρνησης, δηλαδή των ισχυρών κομμουνιστικών δυνάμεων, και της CNT που, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, την πλειοψηφία κατείχαν οι αναρχικοί. Αυτή η διαμάχη έφερε ευχαρίστηση στους κόλπους των Εθνικιστών, οι οποίοι όμως δεν κατόρθωσαν να εκμεταλλευτούν προς όφελός τους τις διαιρέσεις στο στρατόπεδο των Δημοκρατικών. Μετά την πτώση της Guernica, η δημοκρατική κυβέρνηση άρχισε να αγωνίζεται με αυξανόμενη αποτελεσματικότητα. Τον Ιούλιο, έκανε μια κίνηση για να ανακαταλάβει την Σεγκόβια, αναγκάζοντας τον Φράνκο να καθυστερήσει την ανάπτυξη του στο μέτωπο του Μπιλμπάο, αλλά μόνο για δύο εβδομάδες. Μια παρόμοια δημοκρατική επίθεση, η επίθεση στη Huesca, απέτυχε ομοίως¹²¹.

Ο Μόλα, το δεξί χέρι του Φράνκο, σκοτώθηκε στις 3 Ιουνίου, σε ένα αεροπορικό δυστύχημα. Στις αρχές Ιουλίου, παρά την προγενέστερη ήττα στη μάχη του Μπιλμπάο, η κυβέρνηση ξεκίνησε μια ισχυρή αντεπίθεση στα δυτικά της Μαδρίτης, εστιάζοντας στο

¹²⁰ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 45

¹²¹ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 263 – 277

Brunete. Η επίθεση οδήγησε σε μια ανάπτυξη 50 τετραγωνικών χιλιομέτρων για τους Εθνικιστές, και άφησε 25.000 νεκρούς για τους Δημοκρατικούς¹²².

Η επίθεση των Ρεπουμπλικάνων εναντίον της Σαραγόσα κατέληξε επίσης σε αποτυχία. Παρά το ότι είχαν το πλεονέκτημα και χερσαία αλλά και εναέρια, η μάχη της Belchite, μια περιοχή που δεν παρουσίαζε κανένα στρατιωτικό ενδιαφέρον, είχε ως αποτέλεσμα μια πρόοδο μόλις 10 χιλιομέτρων (6.2 μίλια) και την απώλεια πολλών εξοπλισμών. Ο Φράνκο εισέβαλε στην Αραγονία και πήρε την πόλη του Santander στην Κανταβρία τον Αύγουστο. Με την παράδοση του Ρεπουμπλικανικού στρατού στο έδαφος των Βάσκων ήρθε η συμφωνία Santoña. Η Gijón τελικά έπεσε στα τέλη Οκτωβρίου στην επίθεση στην Αστούρια. Ο Φράνκο είχε κερδίσει αποτελεσματικά στο βορρά. Στο τέλος του Νοεμβρίου, με τα στρατεύματα του Φράνκο να πλησιάζουν στη Βαλένθια, η κυβέρνηση έπρεπε να μετακινηθεί ξανά, αυτή τη φορά στη Βαρκελώνη¹²³.

1938 – 1939

Μέχρι εκείνη την περίοδο, ο Francisco Franco είχε ήδη γίνει κυρίαρχος, όμως το αποτέλεσμα του πολέμου δεν ήταν ακόμα βέβαιο. Αυτό επρόκειτο να αλλάξει προοδευτικά, καθώς οι εθνικιστικές δυνάμεις πέτυχαν αρκετές νίκες. Η μάχη του Teruel ήταν μια σημαντική μάχη μεταξύ Εθνικιστών και Ρεπουμπλικάνων. Η πόλη ανήκε στους Ρεπουμπλικάνους στην αρχή της μάχης, αλλά οι εθνικιστές την κατέλαβαν τον Ιανουάριο. Η δημοκρατική κυβέρνηση ξεκίνησε μια επίθεση και ανακατέλαβε την πόλη, ωστόσο οι εθνικιστές τελικά την κατέκτησαν στις 22 Φεβρουαρίου. Στις 14 Απριλίου, οι εθνικιστές απέκτησαν πέρασμα στη Μεσόγειο Θάλασσα κατά τη διάρκεια της επίθεσης στην Αραγκόν, κόβοντας τις υπό δημοκρατική κατοχή περιοχές της Ισπανίας σε δύο. Η κυβέρνηση προσπάθησε να πετύχει ειρήνη τον Μάιο¹²⁴, αλλά ο Φράνκο ζήτησε άνευ όρων παράδοση και ο πόλεμος ξέσπασε εκ νέου. Ο εθνικιστικός στρατός πίεσε νότια από το Teruel και κατά μήκος της ακτής προς την πρωτεύουσα της Δημοκρατίας στη

¹²² A. Beevor, *The Spanish*, σ. 277 – 284

¹²³ Stanley Payne, *A History of Spain and Portugal*, τ. 2: *Eighteenth Century to Franco*, Μάντισον 1973, Library of Iberian resources online. (<https://libro.uca.edu/payne2/payne26.htm>) (Πρόσβαση στις 17 Ιουλίου 2018)

¹²⁴ Thomas Hugh, *ό.π.*, σ. 820 – 821

Βαλένθια, αλλά σταμάτησε σε βαριές μάχες κατά μήκος της οχυρωμένης γραμμής XYZ¹²⁵.

Στη συνέχεια, η δημοκρατική κυβέρνηση ξεκίνησε μια εκστρατεία για την επανασύνδεση της επικράτειάς της στη μάχη του Έβρου, από τις 24 Ιουλίου έως τις 26 Νοεμβρίου, όπου ο Φράνκο είχε την αρχηγεία των Εθνικιστών¹²⁶. Η εκστρατεία ήταν ανεπιτυχής και υπονομεύθηκε από τη γαλλοβρετανική κάθαρση του Χίτλερ στο Μόναχο. Η συμφωνία με τη Βρετανία έκαμψε αποτελεσματικά το δημοκρατικό ηθικό καταστρέφοντας την ελπίδα μιας αντιφασιστικής συμμαχίας με τις Δυτικές δυνάμεις¹²⁷. Η υποχώρηση από τον Έβρο, όμως, όρισε το τελικό αποτέλεσμα του πολέμου. Οκτώ ημέρες πριν από τη νέα χρονιά, ο Φράνκο οδήγησε μαζικές δυνάμεις σε εισβολή στην Καταλονία¹²⁸.

Οι εθνικιστές κατέκτησαν την Καταλονία κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων μηνών του 1939¹²⁹. Η Ταραγόνα έπεσε στις 14 Ιανουαρίου, ακολούθησε η Βαρκελώνη στις 26 Ιανουαρίου και η Χιρόνα στις 5 Φεβρουαρίου¹³⁰. Πέντε ημέρες μετά την πτώση της Χιρόνα, η τελευταία αντίσταση στην Καταλονία έσπασε. Στις 27 Φεβρουαρίου, οι κυβερνήσεις του Ηνωμένου Βασιλείου και της Γαλλίας αναγνώρισαν το καθεστώς του Φράνκο¹³¹.

Μόνο η Μαδρίτη και μερικά άλλα οχυρά παρέμειναν για τις Δημοκρατικές δυνάμεις. Στις 5 Μαρτίου 1939 ο Δημοκρατικός στρατός, με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Segismundo Casado και τον πολιτικό Julián Besteiro, εξεγέρθηκε εναντίον του πρωθυπουργού Juan Negrín και συγκρότησε το Εθνικό Συμβούλιο Άμυνας (Consejo Nacional de Defensa ή CND) για να διαπραγματευτεί μια ειρηνευτική συμφωνία¹³². Ο Νεγρίν δραπέτευσε στη Γαλλία στις 6 Μαρτίου¹³³, αλλά τα κομμουνιστικά στρατεύματα γύρω από τη Μαδρίτη στράφηκαν κατά της χούντας, ξεκινώντας έναν σύντομο εμφύλιο πόλεμο μέσα στον εμφύλιο πόλεμο¹³⁴. Ο Casado τους

¹²⁵ A. Beevor, *The Spanish*, ό.π., σ. 346 – 347

¹²⁶ A. Beevor, *The Spanish*, ό.π., σ. 349 – 359

¹²⁷ A. Beevor, *The Spanish*, ό.π., σ. 362

¹²⁸ A. Beevor, *The Spanish*, ό.π., σ. 374

¹²⁹ A. Beevor, *The Spanish*, ό.π., σ. 376

¹³⁰ A. Beevor, *The Spanish*, ό.π., σ. 376 – 380

¹³¹ A. Beevor, *The Spanish*, ό.π., σ. 386

¹³² A. Beevor, *The Spanish*, ό.π., σ. 391 – 392

¹³³ Thomas Hugh, ό.π., σ. 879 – 882

¹³⁴ A. Beevor, *The battle for Spain: The Spanish Civil War*, Λονδίνο 2001, σ. 256

νίκησε και άρχισε ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις με τους εθνικιστές, αλλά ο Φράνκο αρνήθηκε να δεχτεί οτιδήποτε λιγότερο από την άνευ όρων παράδοση¹³⁵.

Στις 26 Μαρτίου, οι Εθνικιστές άρχισαν μια γενική επίθεση, στις 28 Μαρτίου κατέλαβαν τη Μαδρίτη και μέχρι τις 31 Μαρτίου έλεγξαν όλη την ισπανική επικράτεια¹³⁶. Ο Φράνκο διακήρυξε τη νίκη σε ένα ραδιοφωνικό λόγο που μεταδόθηκε την 1^η Απριλίου, όταν παραδόθηκε και η τελευταία Ρεπουμπλικανική δύναμη¹³⁷.

Μετά το τέλος του πολέμου, υπήρξαν σκληρά αντίποινα εναντίον των πρώην εχθρών του Φράνκο. Χιλιάδες Δημοκρατικοί φυλακίστηκαν και τουλάχιστον 30.000 εκτελέστηκαν. Άλλες εκτιμήσεις αυτών των θανάτων κυμαίνονται από 50.000 έως 200.000, ανάλογα με τους θανάτους που περιλαμβάνονται. Πολλοί άλλοι τέθηκαν σε καταναγκαστική εργασία, χτίζοντας σιδηροδρομικές γραμμές, αποστραγγίζοντας βάλτους και σκάβοντας κανάλια¹³⁸.

¹³⁵ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 394 – 395

¹³⁶ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 396 – 397

¹³⁷ Mark Derby, *Kiwi Compañeros: New Zealand and the Spanish Civil War*, Νέα Ζηλανδία 2009, σ. 28

¹³⁸ A. Beevor, *The Spanish*, σ. 405

Γ' Κεφάλαιο

Το πανόραμα των οικονομικών σχέσεων των πρωταγωνιστών του Ισπανικού Εμφυλίου

Ο ρόλος της οικονομίας στον πόλεμο

Οι οικονομικές συνθήκες επηρεάζουν την ανάπτυξη και τα αποτελέσματα των πολέμων. Ειδικότερα, το ποσό των πόρων που διατίθενται στα αντιμαχόμενα μέρη είναι συνήθως ένας καθοριστικός παράγοντας για το τελικό αποτέλεσμα. Ένα πλεονέκτημα των πόρων μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε στρατιωτική υπεροχή που ανταποκρίνεται καλύτερα στις ανάγκες όχι μόνο της πολεμικής προσπάθειας αλλά και της προστασίας στα μετόπισθεν, απαραίτητης για τη διατήρηση του ηθικού του πληθυσμού. Η ανωτερότητα των πόρων συνήθως αντικατοπτρίζει ένα υψηλότερο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, το οποίο με τη σειρά του επιτρέπει μεγαλύτερη ευελιξία στην προσαρμογή της παραγωγικής δομής στις ανάγκες του πολέμου.

Ο Ισπανικός Εμφύλιος πόλεμος φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με αυτό το γενικό συμπέρασμα. Όταν οι εμφύλιες συγκρούσεις ξεκίνησαν τον Ιούλιο του 1936 και η ισπανική οικονομία χωρίστηκε σε δύο, το μεγαλύτερο μέρος της βιομηχανικής βάσης και ο οικονομικός πλούτος συγκεντρώθηκαν στην περιοχή που ελεγχόταν από τη νόμιμη δημοκρατική κυβέρνηση. Και όμως, οι Ρεπουμπλικάνοι έχασαν τον πόλεμο τρία χρόνια αργότερα, όταν τον Μάρτιο του 1939 ο στρατός του στρατηγού Φράνκο διεκδίκησε πλήρη νίκη επί ενός αποθαρρυσμένου δημοκρατικού στρατού. Η επικρατούσα εξήγηση για αυτή την προφανή αντίφαση ήταν ότι η δημοκρατική ήττα οφείλεται εν μέρει σε μια απίστευτα κακή διαχείριση των πόρων που διέθεταν. Η ερμηνεία αυτή προέκυψε από μια έκθεση που δημοσιεύθηκε το 1940 από τον φρανκιστή υπουργό οικονομικών και πρώην επικεφαλής του ερευνητικού τμήματος της Τράπεζας της Ισπανίας José Larraz. Στην έκθεσή του, ο Larraz υποστήριξε ότι και τα δύο μέρη πέρασαν πολλά, αν και επεσήμανε ότι η δημοκρατική κυβέρνηση δαπάνησε μεγαλύτερα ποσά από τη λεγόμενη εθνική κυβέρνηση. Η «έκθεση Larraz» αποσκοπούσε στο να καταδείξει πώς οι οικονομικές αρχές του Franco διαχειρίζονταν την οικονομία με αποτελεσματικό και ορθόδοξο τρόπο, ενώ οι Ρεπουμπλικάνοι λεηλατούσαν και σπαταλούσαν τους

πραγματικούς και οικονομικούς πόρους της χώρας. Η έκθεση Larraz έχει αποτελέσει τη βάση για κάθε έρευνα που εξηγεί τη χρηματοδότηση του πολέμου.

Δεν υπήρξαν πολλές διαφορές μεταξύ των δύο πλευρών, είτε στην ποσότητα των κεφαλαίων που δαπανήθηκαν είτε στις οικονομικές τους στρατηγικές. Και οι δύο πλευρές αναγκάστηκαν να καταφύγουν σε όλα τα δυνατά μέσα για να καλύψουν τις τεράστιες ανάγκες δαπανών των τριών ετών σύγκρουσης. Για τη χρηματοδότηση της πολεμικής προσπάθειας χρησιμοποιήθηκαν φόροι, επιταγές, δημεύσεις, αναστολή πληρωμής, πώληση περιουσιακών στοιχείων, δανεισμός και δημιουργία χρημάτων. Η εξωτερική χρηματοδότηση ήταν επίσης σημαντική. Ο Φράνκο δανείστηκε από τη Γερμανία και την Ιταλία, ενώ οι Ρεπουμπλικάνοι εξάντλησαν τα αποθέματα των συναλλαγματικών ισοτιμιών τους. Συνολικά, τα δύο μέρη δαπάνησαν παρόμοια ποσά. Μπορεί να υποστηριχθεί επίσης ότι οι εξωτερικοί παράγοντες και η πορεία του πολέμου, και όχι η οικονομική διαχείριση εκ μέρους της δημοκρατικής κυβέρνησης, ήταν οι καθοριστικοί παράγοντες που εξηγούν το τελικό αποτέλεσμα του πολέμου. Ενώ ο Χίτλερ και ο Μουσολίνι υποστήριζαν τον Φράνκο, οι Ρεπουμπλικάνοι δεν είχαν την υποστήριξη των δημοκρατικών εθνών, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, και μόνο ο Στάλιν ήταν έτοιμος να τους προμηθεύσει όπλα. Επιπλέον, οι συνεχείς στρατιωτικές οπισθοδρομήσεις των Ρεπουμπλικάνων κατά το πρώτο έτος μείωσαν την οικονομική τους δύναμη και την κλίση της οικονομικής ισορροπίας υπέρ της διοίκησης των στασιαστών και του στρατού.

Στις παραμονές του πολέμου, η ισπανική βιομηχανία, οι ένοπλες δυνάμεις και η διπλωματία ήταν εντελώς απροετοίμαστες για οποιοδήποτε είδος πολέμου, εμφυλίου ή διεθνούς, σύντομου ή μακρύ. Το 1935, το επίπεδο των δημοσίων δαπανών ανερχόταν στο 13% περίπου του ΑΕΠ. Οι αναφερόμενες στρατιωτικές δαπάνες ήταν χαμηλές, περίπου στο 16% των συνολικών δαπανών του προϋπολογισμού¹³⁹. Η ποσότητα και η ποιότητα του στρατιωτικού εξοπλισμού και των προμηθειών ήταν σαφώς ανεπαρκής για μια μακρά αντιπαράθεση. Οι δυνάμεις των εξεγερμένων στρατιωτικών σχεδίασαν ένα πραξικόπημα και περίμεναν να πάρουν την εξουσία σε σύντομο χρονικό διάστημα, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο. Αλλά καθώς η Δημοκρατία δεν

¹³⁹ Martorell M., Comín F, «La Hacienda de guerra franquista», στο: Fuentes Quintana, *Economía y Economistas españoles en la Guerra Civil*, τόμος 2, Βαρκελώνη 2008, χ.σ.

κατέρρευσε, το στρατιωτικό πραξικόπημα μετατράπηκε σε έναν εξαντλητικό και καταστροφικό πόλεμο.

Η στρατιωτική εξέγερση χώρισε τη χώρα σε δύο, κάθε μία από τις δύο πλευρές είχε τη δική της ξεχωριστή κυβέρνηση. Ο πόλεμος έσπασε τη χρηματοπιστωτική και νομισματική ενότητα της χώρας. Αν και οι έδρες των κύριων τραπεζών και των ταμειευτηρίων παρέμειναν στην επικράτεια υπό τον έλεγχο των δημοκρατικών Αρχών, πολλά υποκαταστήματα και μεγάλος αριθμός περιφερειακών και τοπικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων λειτουργούσαν ανεξάρτητα στην περιοχή που κατέλαβαν οι στρατιωτικές δυνάμεις υπό την εποπτεία του στρατηγού Φράνκο. Δύο κεντρικές τράπεζες (μία στη Μαδρίτη και μία στο Μπούργκος) και δύο «πεσέτες»¹⁴⁰ συνυπήρχαν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και στις δύο πλευρές παρακολουθούνταν στενά. Επιπλέον, οι Ρεπουμπλικανικές αρχές ανέστειλαν τις εργασίες του Χρηματιστηρίου, έλαβαν μέτρα για να αναβάλουν την εξόφληση και την καταβολή των τόκων στο δημόσιο χρέος και κήρυξαν μορατόριουμ για τραπεζικές υποθήκες. Επίσης, εισήγαγαν αυστηρούς ελέγχους συναλλάγματος και εφάρμοζαν αυστηρά μέτρα για τη ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η διοίκηση του Φράνκο υιοθέτησε παρόμοια μέτρα: εισήχθησαν έλεγχοι τιμών και συναλλάγματος και το χρηματοπιστωτικό σύστημα υποβλήθηκε σε αυστηρούς κανονισμούς¹⁴¹.

Στα χαρτιά, η Δημοκρατία ήταν σε καλύτερη θέση προκειμένου να αντιμετωπίσει την πρόκληση της κινητοποίησης δυνάμεων και πόρων και τη νίκη επί των στασιαστών. Η δημοκρατική επικράτεια κατείχε το 60% του πληθυσμού της χώρας (περίπου 14 εκατομμύρια κάτοικοι), τις βασικές εμπορικές πόλεις (Μαδρίτη, Βαρκελώνη, Μπιλμπάο, Βαλένθια), ουσιαστικά το σύνολο της βιομηχανικής βάσης της χώρας στην Καταλονία, τη Χώρα των Βάσκων και την Αστούρια και την κύρια αγροτική περιοχή εξαγωγών στις ακτές της Μεσογείου. Επιπλέον, έλεγχαν τον κεντρικό μηχανισμό διοίκησης και είχαν ένα οικονομικό πλεονέκτημα που περιλάμβανε όλα τα αποθέματα σε χρυσό και σε ασήμι της Τράπεζας της Ισπανίας. Από την άλλη πλευρά, οι αντάρτες δεν είχαν σχεδόν καμία μεταποιητική βιομηχανία για να παράγουν στρατιωτικές προμήθειες και βρέθηκαν χωρίς αρχικούς οικονομικούς πόρους βασιζόμενοι αποκλειστικά σε ιδιωτικές δωρεές και σε

¹⁴⁰ Πρώην ισπανικό νόμισμα

¹⁴¹ Martín Aceña, P., Martínez Ruiz, *La economía de la Guerra Civil*, Μαδρίτη 2006, χ. σ.

κεφάλαια δανεισμένα από το εξωτερικό για την αγορά ξένων προμηθειών. Τα μόνα αρχικά πλεονεκτήματα που είχε ο Franco ήταν ο έλεγχος των μεγάλων περιφερειών παραγωγής σιτηρών και η υποστήριξη και η βοήθεια πολλών επιχειρηματιών, διευθυντικών στελεχών και χρηματιστών που πήγαν στη ζώνη των στασιαστών αμέσως μετά το ξέσπασμα του πολέμου.

Τα αρχικά πλεονεκτήματα, ωστόσο, της Δημοκρατίας σύντομα άρχισαν να εξαφανίζονται. Πρώτον, εξαιτίας εσωτερικών πολιτικών συγκρούσεων εντός της επικράτειάς της. Στις πρώτες εβδομάδες του πολέμου, η κεντρική κυβέρνηση αντιμετώπισε ένα επαναστατικό κίνημα υπό την καθοδήγηση σοσιαλιστικών και αναρχικών συνδικαλιστικών οργανώσεων και ανεξάρτητων και ανεξέλεγκτων αγροτών και επιτροπών εργατών. Στην περιοχή της Καταλονίας και της Χώρας των Βάσκων, οι αυτονομιστικές ομάδες ζήτησαν πλήρη ανεξαρτησία και οι Αρχές στη Βαρκελώνη και το Μπιλμπάο απαίτησαν περισσότερη πολιτική αυτονομία, υιοθετώντας μέχρι τότε «νομοθετικές εξουσίες» de facto στα χέρια του ισπανικού κοινοβουλίου στη Μαδρίτη.

Αντίθετα, οι στρατηγοί που διέταζαν την εξέγερση απέφυγαν την πολιτική αναταραχή που μάστιζε τους Ρεπουμπλικάνους. Καταργήθηκαν όλες οι εργατικές οργανώσεις και τα πολιτικά κόμματα, επέβαλαν αυστηρή εγχώρια τάξη και στρατιωτικοποίησαν τη βιομηχανική υποδομή στη ζώνη της. Αυτό δεν σημαίνει ότι είχαν σχέδιο να οργανώσουν μια πολεμική οικονομία. Μάλλον η απροσδόκητη αντίσταση της Δημοκρατίας εξέπληξε τους στασιαστές και αναγκάστηκαν να εγκαθιδρύσουν μια νέα διοίκηση με σοβαρά προβλήματα συντονισμού και διαφωνίες σχετικά με την καλύτερη οικονομική στρατηγική που θα ακολουθούσαν.

Το διεθνές σενάριο της δεκαετίας του 1930 δεν βοήθησε την υπόθεση της Δημοκρατίας. Η «συμφωνία μη παρέμβασης» μείωσε δραστικά την αρχική οικονομική υπεροχή της Δημοκρατίας. Η συμφωνία απέκλειε την πώληση όπλων σε οποιαδήποτε από τις δύο πλευρές, αλλά στην πραγματικότητα τιμωρούσε τη Δημοκρατία, καθώς ο στρατός του Φράνκο ήταν από τις αρχές του πολέμου καλά εξοπλισμένος από την βοήθεια που έδωσαν οι ιδεολογικοί σύμμαχοί του, η Γερμανία και η Ιταλία, οι οποίοι κατάφωρα αγνόησαν τη συμφωνία. Αν και η Σοβιετική Ένωση αγνόησε επίσης το εμπάργκο όπλων, ο στρατιωτικός εξοπλισμός που έστειλε ο Στάλιν στην Δημοκρατία δεν ξεπέρασε ποτέ την ποσότητα ή την ποιότητα του πολεμικού υλικού που έστειλαν ο

Χίτλερ και ο Μουσολίνι¹⁴². Μια άλλη διαφορά ήταν ότι ο σοβιετικός δικτάτορας ζήτησε πληρωμή σε μετρητά (χρυσό), ενώ οι ναζιστικοί και φασιστικοί ηγέτες επέκτειναν απεριόριστες πιστώσεις στον Φράνκο μέχρι το τέλος του πολέμου.

Τέλος, πρέπει να αναφερθούμε και στην πορεία του πολέμου αυτή καθεαυτή. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα οι στασιαστές κατάφεραν να κατακτήσουν την δυτική πλευρά της χώρας, που συνόρευε με την Πορτογαλία, και να αποκόψει την διέκοψε τη βόρεια ακτή από την κύρια ρεπουμπλικανική ζώνη γύρω από τη Μαδρίτη και τις ακτές της Μεσογείου. Τον Ιούνιο του 1937, όταν ο στρατός ανταρτών κατέλαβε τις πιο ανεπτυγμένες βόρειες επαρχίες, με τις μεγαλύτερες κοιτάσματα άνθρακα, τις βιομηχανίες σιδήρου και χάλυβα, τα ναυπηγεία και τον εμπορικό στόλο, η οικονομική ισορροπία μετατοπίστηκε προς όφελός τους. Ακόμη, η συνεχής επέκταση του εδάφους υπό τον έλεγχο του εθνικιστικού στρατού έβαλε στα χέρια τους το μεγαλύτερο μέρος της αρόσιμης γης της χώρας, γεγονός που τους επέτρεψε να τροφοδοτήσουν τον πληθυσμό και να αποφύγουν τις ελλείψεις που υπέστησαν οι κάτοικοι των δημοκρατικών πόλεων.

Υπάρχουν τέσσερις τρόποι χρηματοδότησης ενός πολέμου: φορολογία, δημόσιος δανεισμός στην εγχώρια αγορά, δανεισμός από ξένες αγορές και δημιουργία χρήματος¹⁴³. Οι μέθοδοι χρηματοδότησης του πολέμου ποικίλουν σε μεγάλο βαθμό, ανάλογα με τους εσωτερικούς και εξωτερικούς περιορισμούς, τους θεσμικούς παράγοντες και τη διάρκεια και ένταση της σύγκρουσης. Τα στοιχεία δείχνουν ότι οι κυβερνήσεις χρηματοδότησαν πολέμους χρησιμοποιώντας ένα συνδυασμό άμεσων φόρων, χρέους και δημιουργία χρήματος.

¹⁴² Gerald Howson, *Arms for Spain: the untold story of the Spanish Civil War*, Λονδίνο 1998, χ.σ.

¹⁴³ Αυτές οι μέθοδοι εξαντλούν τα μέσα με τα οποία οι κυβερνήσεις μπορούν να χρηματοδοτούν πολέμους. Ωστόσο, δεν εξαντλούν τα μέσα με τα οποία οι κυβερνήσεις μπορούν να αποκτήσουν πόρους. Δεν αντιπροσωπεύει ούτε το συνολικό κόστος του πολέμου, το οποίο πρέπει να περιλαμβάνει τουλάχιστον τόσο τις απώλειες ανθρώπινου κεφαλαίου όσο και τη φυσική καταστροφή.

Εσωτερική Χρηματοδότηση

Οι φόροι δεν αποτελούσαν σημαντική πηγή εισοδήματος για κανένα από τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα. Κανένας από τους υποψηφίους δεν εισήγαγε σημαντικές αλλαγές στο φορολογικό σύστημα. Τα περισσότερα από τα μέτρα απλώς έφεραν ορισμένους φορολογικούς συντελεστές ή δασμούς και μόνο τον τελευταίο μήνα της σύγκρουσης επρόκειτο για φόρο επί των υπερβολικών κερδών που εισήχθησαν¹⁴⁴.

Η δημοκρατική δημοσιονομική διοίκηση κατέρρευσε τους πρώτους μήνες του πολέμου και χρειάστηκε σχεδόν ένας χρόνος για την ανοικοδόμησή της. Οι επαναστατικές οργανώσεις κατέστειλαν αυτό που θεωρούσαν «καπιταλιστικούς φόρους», εμποδίζοντας τη συλλογή των ενοικίων της γης. Αυτό το γεγονός σε συνδυασμό με τη δήμευση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και το ότι πολλές βιομηχανικές εταιρείες και εταιρείες παροχής υπηρεσιών διέκοψαν την καταβολή εταιρικών και άλλων φόρων οδήγησε σε μείωση των εσόδων. Μια επίσημη έκθεση που εξέδωσε το γραφείο του Πρωθυπουργού, Juan Negrín, στις 8 Φεβρουαρίου 1938, έδειξε ότι τους πρώτους μήνες του πολέμου τα συνολικά έσοδα από τους φόρους μειώθηκαν απότομα, αν και αργότερα υπήρξε μια μικρή ανάκαμψη¹⁴⁵.

Τα έσοδα από όλους τους φόρους κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1936 ανέρχονται σε περίπου 420 εκατομμύρια πεσέτες, πολύ μικρότερες από τις 2 δισ. πεσέτες που συλλέχθηκαν το 1935 κατά την ίδια περίοδο. Τα φορολογικά έσοδα αυξήθηκαν σε 550 εκατομμύρια πεσέτες το δεύτερο εξάμηνο του 1937, αριθμός που υποδηλώνει κάποια βελτίωση στη δημοκρατική δημοσιονομική διοίκηση. Αυτές οι κατακερματισμένες πληροφορίες δείχνουν ότι η κυβέρνηση ήταν σε θέση να συγκεντρώσει το πολύ 1.200 εκατομμύρια πεσέτες κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής χρήσης, σημαντικά μικρότερη από τις 4.140 εκατομμύρια πεσέτες στον προϋπολογισμό του 1935.

Τα φορολογικά έσοδα στη Βαλένθια (σε χιλιάδες πεσέτες)¹⁴⁶

		1936	1937	1938	1939
--	--	------	------	------	------

¹⁴⁴ Martorell M., Comín F. *ό.π.*, σ. 901 – 937

¹⁴⁵ Juan Negrín, *Al Servicio del Pueblo. Un hombre contra el caso. La Hacienda y la Economía de la república en plena guerra*, Βαρκελώνη 8 Φεβρουαρίου 1938

¹⁴⁶ Intervención de Hacienda, Legajos 5781 – 5782, στο: *Αρχείο του Antic Regne της Βαλένθια*.

Φόρος ακίνητης Περιουσίας	Ιανουάριος	28	-	-	-
	Ιούνιος	2.278	739	765	3.160
	Δεκέμβριος	843	1.719		
Φόρος επί των κερδών και των εσόδων από μίσθωση	Ιανουάριος	44.377	828	919	
	Ιούνιος	1.803	2.228	2.040	
	Δεκέμβριος	1.533	2.853		982
Συνολικά Κέρδη		50.862	8.367	3.724	4.142

Οι επίσημοι αριθμοί για τη ζώνη κάτω από τον έλεγχο του Franco φαίνονται στον επόμενο πίνακα. Εμφανίζεται μια ανοδική τάση, καθώς ο στρατός ανταρτών κατέλαβε τις μεγαλύτερες περιοχές της χερσονήσου. Ωστόσο, τα έσοδα από τους φόρους ήταν σχετικά μέτρια. Στην πραγματικότητα, κατά το τελευταίο έτος του πολέμου, όταν οι φρανκιστές είχαν ήδη ελέγξει τα δύο τρίτα της επικράτειας, τα φορολογικά έσοδα αντιπροσώπευαν μόνο το 38% του ποσού που εισπράχθηκε το 1935.

Φορολογικά έσοδα στην Φρανκιστική Ισπανία

	Εκατομμύρια Πεσέτες
2 ^ο μισό 1936	396
1 ^ο μισό 1937	552
2 ^ο μισό 1937	680
1 ^ο μισό 1938	791
2 ^ο μισό 1938	847
1 ^ο τέταρτο 1939	418
Σύνολο	3.684

Καμία από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές δεν κατέφυγε στην έκδοση χρέους, αν και οι Δημοκρατικοί έκαναν μια προσπάθεια την τελευταία χρονιά του πολέμου, χωρίς επιτυχία. Αυτή η απόφαση να παραιτηθεί η δημοκρατική παράταξη από τη χρήση του εσωτερικού χρέους ως μεθόδου χρηματοδότησης είναι εκπληκτική δεδομένου ότι και οι δύο πλευρές χρειάζονται μεγάλους πόρους. Η απόφαση, ωστόσο, μπορεί να γίνει κατανοητή εάν λάβουμε υπόψη ότι οι Αρχές και στις δύο περιοχές ανέστειλαν προσωρινά τις πληρωμές για το οφειλόμενο χρέος, καθιστώντας το ενδιαφέρον των επενδυτών για νέα θέματα απίθανο.

Αντ' αυτού, και οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές χρησιμοποίησαν εκτεταμένα τη δήμευση και την απαλλοτρίωση των αγαθών και των περιουσιών των οικογενειών και των επιχειρήσεων που θεωρούσαν ότι συμπαθούσαν τον εχθρό. Δεν υπάρχουν επαρκείς αποδείξεις για το ύψος των κονδυλίων που αποκτώνται κατ' αυτόν τον τρόπο. Στην περίπτωση των Ρεπουμπλικάνων, κατά τους πρώτους μήνες του πολέμου, οι κατασχέσεις έγιναν με παράνομες (ή τουλάχιστον αλλόκοτες) διαδικασίες. Ως αποτέλεσμα, δεν υπάρχουν αριθμητικά στοιχεία για τα ποσά που εισπράχθηκαν. Από τον Δεκέμβριο του 1936, η Γενική Διεύθυνση Ασφάλειας¹⁴⁷ μέσω του Ταμείου Αναδιοργανώσεων¹⁴⁸ έγινε ο

¹⁴⁷ Στα ισπανικά: Dirección General de Seguridad

¹⁴⁸ Στα ισπανικά: Caja de Reparaciones

οργανισμός υπεύθυνος για κάθε είδους κατάσχεση¹⁴⁹. Ωστόσο, τα περισσότερα από αυτά τα κονδύλια διαγράφηκαν με σκοπό τη χρηματοδότηση της ανασυγκρότησης της χώρας μετά τον πόλεμο και χρησιμοποιήθηκαν τελικά για τη χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων της εξόριστης δημοκρατικής κυβέρνησης.

Οι Φρανκιστές ζήτησαν εθελοντικές συνεισφορές, αν και είναι δύσκολο να γνωρίζουμε εάν αυτές οι συνεισφορές ήταν πραγματικά εθελοντικές, καθώς οι στρατιωτικές Αρχές χρησιμοποίησαν διάφορες μορφές εξαναγκασμού για να αποσπάσουν δωρεές¹⁵⁰.

Η κύρια πηγή εσωτερικής χρηματοδότησης και των δύο πλευρών ήταν η δημιουργία χρημάτων. Με τις προκαταβολές και τις πιστώσεις της Τράπεζας της Ισπανίας, η Δημοκρατία απέκτησε πάνω από 24.000 εκατομμύρια πεσέτες. Σύμφωνα με τους προσωρινούς προϋπολογισμούς που αναφέρονται παρακάτω, οι συνολικές δαπάνες της δημοκρατικής κυβέρνησης κατά τη διάρκεια του πολέμου ανήλθαν σε 40 δισ. πεσέτες. Μπορούμε επομένως να συμπεράνουμε ότι η έκδοση νέων χρημάτων αντιπροσωπεύει το 60% των συνολικών εσόδων των Ρεπουμπλικάνων. Όσον αφορά το φρανκιστικό δημόσιο ταμείο, το έλλειμμα κατά τη διάρκεια του πολέμου, δηλαδή οι δαπάνες σε σχέση με τα φορολογικά έσοδα ανήλθαν σε 8.260 εκατομμύρια πεσέτες, σύμφωνα με τον Larraz. Από αυτό το ποσό, 7.200 εκατομμύρια καλύφθηκαν από δάνεια και προκαταβολές από την εθνικιστική Τράπεζα της Ισπανίας και τα υπόλοιπα (1.060 εκατομμύρια) με χρεωστικά υπόλοιπα σε διαφορετικούς λογαριασμούς της Τράπεζας. Συνολικά, τα νέα χρήματα αντιπροσώπευαν σχεδόν το 70% των αναγνωρισμένων εσωτερικών δαπανών της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης του εθνικιστικού κράτους κατά τη διάρκεια του πολέμου, όπως επίσης φαίνεται στον επόμενο πίνακα.

¹⁴⁹ Sánchez Recio, *La República contra los rebeldes y los desafectos. La represión económica durante la guerra civil*, Alicante 1991, χ.σ.

¹⁵⁰ Martorell M., Comín F., *ό.π.*, σ. 901 – 937

Τράπεζα της Ισπανίας Δάνεια και προκαταβολές 1936-1939 (εκατομμύρια πεσέτες)¹⁵¹

	Δημοκρατική Ζώνη	Εθνικιστική Ζώνη
Πιστωτικές γραμμές	24000	7200
Χρεωστικά υπόλοιπα		1060
Σύνολο	24000	8260
Ποσοστά συνολικών δαπανών	60%	69%

Εξωτερική Χρηματοδότηση

Οι ξένοι πόροι για την χρηματοδότηση του πολέμου ήταν ιδιαίτερα σημαντικοί, επειδή η Ισπανία δεν είχε την ικανότητα να παράγει στρατιωτικά αγαθά. Ως εκ τούτου, οι εισαγωγές ήταν απαραίτητες για τη διατήρηση της πολεμικής προσπάθειας. Ο Franco μπόρεσε να αγοράσει τον στρατιωτικό του εξοπλισμό με γερμανική και ιταλική βοήθεια και με δάνεια από ιδιωτικές τράπεζες στην Πορτογαλία, την Ελβετία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Η σημαντικότερη πηγή, λόγω του μεγέθους και της στρατηγικής σημασίας της, ήταν η λεγόμενη βοήθεια που έλαβε από τις δυνάμεις του Άξονα, η οποία περιλαμβάνει στρατεύματα, στρατιωτικούς εμπειρογνώμονες και στρατιωτικές προμήθειες σε πίστωση. Οι όροι υπό τους οποίους παρέχεται αυτή η οικονομική βοήθεια ποικίλλουν διαχρονικά και από χώρα σε χώρα. Ο μηχανισμός, το χρονοδιάγραμμα και ο έλεγχος των κεφαλαίων βρίσκονταν πάντοτε στα χέρια των εθνών που παρείχαν την ενίσχυση. Ωστόσο, σε όλες τις περιπτώσεις συμφωνήθηκε ότι οι προκαταβολές και οι πιστώσεις έπρεπε να διευθετηθούν στο τέλος της σύγκρουσης. Στην πραγματικότητα, το συνολικό ποσό που έπρεπε να καταβληθεί από τις Αρχές καθορίστηκε στις διμερείς διπλωματικές διαπραγματεύσεις μόλις τελείωσε ο πόλεμος.

Αντίθετα, η Δημοκρατία δεν έλαβε σημαντική ξένη οικονομική βοήθεια, εκτός από μια μικρή σοβιετική πίστωση το 1938 (περίπου 70 εκατομμύρια δολάρια). Η δημοκρατική κυβέρνηση δεν εισέπραξε δάνεια από το Λονδίνο, το Παρίσι ή τη Νέα

¹⁵¹ Ministerio de Hacienda, *Resumen provisional sobre la evolución de la Hacienda desde el 18 de julio de 1936 hasta el presente*, Μαδρίτη 1940, χ.σ.

Υόρκη, παρά το γεγονός ότι είχε χρησιμοποιηθεί μεγάλη ποσότητα χρυσού για εγγύηση. Οι λόγοι για αυτήν την απόφαση είναι αμφιλεγόμενοι: είτε δεν ήταν σε θέση να το πράξουν εξαιτίας της πολιτικής αποστροφής των διεθνών τραπεζών και χρηματοδοτών, είτε ήταν μια εκούσια πολιτική απόφαση.

Παρόλο που η δημοκρατική κυβέρνηση δεν έκανε χρήση εξωτερικού δανεισμού, δεν εξαιρέθηκε από τα διεθνή μέσα πληρωμής, καθώς ήλεγχε τα μεγαλύτερα αποθέματα σε χρυσό και ασήμι της Τράπεζας της Ισπανίας. Κατά το ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου, τα αποθέματα σε μέταλλο στην Τράπεζα της Ισπανίας που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη χρηματοδότηση του πολέμου ανήλθαν σε περίπου 635 τόνους χρυσού, που ισοδυναμούν με 715 εκατομμύρια δολάρια. Τα αποθεματικά αυτά κατατάχθηκαν τέταρτα στον κόσμο, πίσω από τα αποθεματικά που κατέχουν το Ομοσπονδιακό Σύστημα Αποθεματικών, η Τράπεζα της Γαλλίας και η Τράπεζα της Αγγλίας (και εξαιρουμένων των αποθεματικών της Σοβιετικής Gosbank). Αυτή η τεράστια ποσότητα χρυσού είχε συσσωρευτεί κατά τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, χάρη στις ειδικές συνθήκες που δημιουργήθηκαν καθώς η Ισπανία παρέμεινε ουδέτερη. Για τέσσερα συνεχόμενα χρόνια, το ισοζύγιο πληρωμών στον τρεχούμενο λογαριασμό έκλεισε με πλεόνασμα, γεγονός που με τη σειρά του οδήγησε σε εισροή συναλλάγματος που επενδύθηκε σε χρυσά νομίσματα και ράβδους. Μέχρι το τέλος του πολέμου, η δημοκρατική κυβέρνηση είχε εξαντλήσει αυτά τα αποθέματα εντελώς για να αγοράσει στρατιωτικό εξοπλισμό, πυρομαχικά, τρόφιμα και πρώτες ύλες στο εξωτερικό.

Η οικονομία του Ισπανικού Εμφυλίου

Δημοκρατικοί

Κεντρική Διοίκηση

Ο εμφύλιος πόλεμος, όπως είδαμε και παραπάνω, προκάλεσε ρήξη στην οργάνωση του κράτους. Στη δημοκρατική ζώνη, οι υπηρεσίες της κεντρικής διοίκησης συνέχισαν να λειτουργούν, ενώ στη λεγόμενη εθνική ζώνη δημιουργήθηκε ένα νέο σύστημα διοίκησης.

Όταν ξέσπασε ο εμφύλιος πόλεμος, ο Υπουργός Οικονομικών ήταν ο Enrique Ramos, της Ρεπουμπλικανικής Αριστεράς και, στο όνομα της πρώτης κυβέρνησης πολέμου, διατηρήθηκε για λίγους μήνες ως Υπουργός Οικονομικών. Η κυβέρνηση αυτή διήρκεσε από τις 19 Ιουλίου 1936 έως τις 4 Σεπτεμβρίου 1936. Σε αυτούς τους πρώτους μήνες αναμενόταν ότι η δημοκρατική κυβέρνηση θα είχε αποκτήσει ορισμένα πλεονεκτήματα από τη διατήρηση μιας ήδη καθιερωμένης οργανωτικής δομής, από την κατοχή των αποθεμάτων σε μέταλλα της Τράπεζας της Ισπανίας και από τον έλεγχο της σε μια περιοχή της οποίας οι οικονομικοί πόροι ήταν, καταρχήν, ανώτεροι.

Αυτά τα θεωρητικά πλεονεκτήματα δεν αξιοποιήθηκαν στην πράξη. Η κυβέρνηση και οι Υπουργοί της αντιμετώπισαν μια σταδιακή απώλεια εξουσίας που προήλθε από τη μεταφορά της εξουσίας σε αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί «εργατικές και λαϊκές δυνάμεις», που ήλεγχαν τους κύριους τοπικούς και οικονομικούς θεσμούς¹⁵², όπως η απώλεια της κεντρικής ισχύος έναντι της αυτονομιστικής εξουσίας. Εκτός από την απώλεια ελέγχου επί της Καταλονίας ή της Χώρας των Βάσκων, πρέπει να προσθέσουμε και άλλες περιοχές με «αυτονομιστικό χαρακτήρα», στις οποίες μειώθηκε σημαντικά η ισχύς των δημοκρατικών Αρχών, για παράδειγμα: η Αραγονία, η Αστούρια και η Λεόν, το Σανταδέρ, το Μπούργκος και η Παλένθια¹⁵³.

Σε αυτό το πρώτο στάδιο του πολέμου υπήρξε σημαντική αποδυνάμωση της εξουσίας του κράτους εν γένει. Οι δύσκολες συνθήκες απαιτούσαν τη δημιουργία μιας νέας κυβέρνησης και όταν ο Λάργκο Καμπαγιέρο αποδέχτηκε αυτή την ανάθεση, ο νέος υπουργός οικονομικών ήταν ο σοσιαλιστής Juan Negrín (5 Σεπτεμβρίου).

¹⁵² Sánchez Asiaín, *Economía y finanzas en la guerra civil española (1936 – 1939)*, Μαδρίτη 1999, σ. 52

¹⁵³ S. Asiaín, *ό.π.*, σ. 59

Για να μελετήσουμε την εξέλιξη του Υπουργείου Οικονομικών σε αυτά τα χρόνια, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ορισμένες πτυχές. Πρώτον, από οργανωτική άποψη, το Υπουργείο Οικονομικών έπρεπε να προσαρμοστεί στις αντιξοότητες της σύγκρουσης. Για τον λόγο αυτό, στις 17 Νοεμβρίου 1936, οι κεντρικές υπηρεσίες του Υπουργείου Οικονομικών μεταφέρθηκαν μαζί με την Τράπεζα της Ισπανίας, το Γραφείο Συμβάσεων Νομίματος, τις Μισθωτικές Εταιρείες του Μονοπωλίου του Πετρελαίου, του Καπνού και των Αγώνων και το Ανώτατο τραπεζικό συμβούλιο, μεταξύ άλλων οργανισμών, στη Βαλένθια. Όπως, είδαμε και στο κεφάλαιο σχετικά με την εξέλιξη του Ισπανικού Εμφυλίου, τον Οκτώβριο του 1937 η Κυβέρνηση μεταφέρθηκε στη Βαρκελώνη.

Ήδη από τον Μάρτιο του 1937 είχε επαναλειτουργήσει ένα όργανο υπαγόμενο στο Υπουργείο Οικονομικών, το Διοικητικό Συμβούλιο του Υπουργείου Οικονομικών ή το Συμβούλιο Δημοσιονομικών Θεμάτων¹⁵⁴. Το Συμβούλιο είχε δύο αρμοδιότητες: α) να μελετά και να παρουσιάζει έκτακτα έργα για την αντιμετώπιση των προβλημάτων χρηματοδότησης του πολέμου και των οικονομικών διαταραχών που μπορεί να προκαλέσει αυτό· και β) να ξεκινήσει τις απαραίτητες μελέτες για την προετοιμασία μιας δημοσιονομικής και οικονομικής μεταρρύθμισης μετά το τέλος του πολέμου.

Τα μέτρα που πήρε η Κυβέρνηση για να εξασφαλίσει πόρους προκειμένου να αντιμετωπίσει τον πόλεμο ήταν τα εξής:

Φόροι: Ως αποτέλεσμα του πολέμου υπήρξε μια πολύ σημαντική πτώση στη συλλογή φόρων. Όπως θα δούμε, η δημοκρατική κυβέρνηση προσπάθησε σε αυτά τα χρόνια να εισαγάγει ένα σύνολο φορολογικών μεταρρυθμίσεων, στόχος του οποίου ήταν όχι τόσο η αύξηση του συλλεγόμενου ποσού όσο και η χρηματοδότηση της σύγκρουσης, αλλά και η συνεισφορά τους στο «επαναστατικό έργο» της. Προφανώς, η αποτυχία αυτών των μεταρρυθμίσεων ήταν συνολική, καθώς ένας πόλεμος δεν ήταν, χωρίς αμφιβολία, το καταλληλότερο πλαίσιο για την εισαγωγή αυτών των μέτρων. Οι κυριότεροι άμεσοι φόροι εκείνης της εποχής ήταν η συνεισφορά των επιχειρήσεων κοινής ωφελείας και η εδαφική συνεισφορά. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος, αυτοί οι δύο φόροι δεν συλλέγονταν πλέον. Υπήρξε σημαντική μείωση των φορολογικών βάσεων ως αποτέλεσμα της

¹⁵⁴ Francisco Comín, Santiago López, «Las dos Haciendas Públicas y su financiación de la Guerra civil (1936-1939)», στο: *Hacienda Pública Española Monografías*, Μαδρίτη 2002, σ. 143.

εξαφάνισης των εσόδων από το κεφάλαιο, τη γη και τα κτίρια, μέσω φόρου ακινήτων. Το σώμα των επιθεωρητών και οι υπεύθυνοι της συλλογής φόρων έπαψαν να υφίστανται και αντικαταστάθηκαν από την Ένωση συλλεκτών.

Δημόσιο χρέος: Αυτό έγινε μέσω της έκδοσης υποχρεώσεων, αλλά δεν ήταν σημαντικό δεδομένου ότι το κοινό δεν απάντησε δεδομένης της υπάρχουσας δυσπιστίας. Η έκδοση που πραγματοποιήθηκε στις 18 Ιουλίου 1938 στο 3,5 τοις εκατό ήταν ανεπιτυχής¹⁵⁵.

Προκαταβολές στην Τράπεζα της Ισπανίας: Ο τελευταίος ισολογισμός της Τράπεζας της Ισπανίας δημοσιεύθηκε τον Ιούλιο του 1936 και, με υπουργικό διάταγμα της 5^{ης} Αυγούστου 1936, η δημοσίευση των ισολογισμών της Τράπεζας της Ισπανίας αναστάλθηκε ως έκτακτο μέτρο πολέμου. Το Υπουργικό Διάταγμα της 30^{ης} Απριλίου 1938 είναι εκείνο που ενέκρινε τη δημοσίευση νέου ισολογισμού και τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται στην Έκτακτη Γενική Συνέλευση των επιχειρηματιών της Βαρκελώνης στις 8 Ιανουαρίου 1939, λίγο πριν η πόλη καταληφθεί από τους Εθνικιστές.

Χρυσός της Τράπεζας της Ισπανίας: Ο χρυσός της Τράπεζας της Ισπανίας χρησιμοποιήθηκε στη διάρκεια του πολέμου ως εγγύηση για την αγορά όπλων και συνολικά προμηθειών από το εξωτερικό. Πολλές ιστορικές πηγές συγκεντρώνουν την προσοχή τους στην αποστολή του χρυσού στην Ε.Σ.Σ.Δ, παραβλέποντας το γεγονός πως η Δημοκρατική Κυβέρνηση, ήδη από τις 24 Ιουλίου εξουσιοδότησε την αποστολή περίπου του ¼ του αποθέματος σε χρυσό στο Παρίσι για την αγορά όπλων. Παρά το γεγονός πως η Γαλλία σύντομα έπαψε να στέλνει πολεμικό υλικό, η αποστολή του χρυσού συνεχίστηκε κανονικά μέχρι τον Μάρτιο του 1937.

Τον Σεπτέμβριο του 1937, καθώς η Μαδρίτη άρχισε να απειλείται από την γρήγορη ανάπτυξη του στρατού των Εθνικιστών, η κυβέρνηση αποφάσισε να στείλει τον υπολειπόμενο χρυσό στην Ε.Σ.Σ.Δ προκειμένου να αγοράσει όπλα. Είναι γνωστό πως η Σοβιετική Ένωση υπερχρέωσε τη Δημοκρατία για τη βοήθεια που απέστειλε, ελέγχοντας τις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Είναι πιθανό, βέβαια, η Ε.Σ.Σ.Δ να μην είχε κάποιο κέρδος από τις συναλλαγές της με τη Δημοκρατία, δεδομένων των τεράστιων πιστώσεων που χορηγήθηκαν για την αγορά περισσότερων όπλων μόλις το απόθεμα χρυσού εξαντλήθηκε στις αρχές του 1938, πίστωση που δεν ανακτήθηκε ποτέ.

¹⁵⁵ Garzón Pareja, *Historia de la Hacienda de España*, Μαδρίτη 1984, σ. 11 – 33

Έκτακτα Μέτρα: με διάταγμα της 19^{ης} Ιουλίου 1936 διατάχθηκε ένα γενικό μορατόριουμ για τις πληρωμές και τις προθεσμίες διάρκειας 48 ωρών και την απαγόρευση ανάληψης από τα πιστωτικά ιδρύματα ποσών μεγαλύτερων από 2.000 πεσέτες. Η ελεύθερη διάθεση κεφαλαίων για επιχειρήσεις εξουσιοδοτήθηκε τελικά το 1937.

Στα μέτρα έκτακτης ανάγκης πρέπει να συμπεριληφθούν επίσης και τα μέτρα κατάσχεσης. Η κυβέρνηση δήλωσε την υποχρέωση να παραδοθούν τα πολύτιμα μέταλλα και τα κοσμήματα στην Τράπεζα της Ισπανίας και διεξήγαγαν έρευνες σε κάθε σπίτι, καθιστώντας την κατοχή περισσότερων από 400 πεσέτες σε μετρητά αδίκημα. Στις 23 Σεπτεμβρίου 1936, δημιουργήθηκε το Ταμείο Επισκευών των Ζημιών και Απωλειών Πολέμου¹⁵⁶. Στόχος αυτού του Ταμείου ήταν η οικοδόμηση ενός πλούτου που θα μπορούσε να χρησιμεύσει για την αποκατάσταση της οικονομίας μετά τον πόλεμο. Στο μυαλό του Γενικού Διευθυντή του οργανισμού υπήρχε επίσης η ιδέα ότι θα χρησιμεύσει για να στηρίξει έναν στιβαρό έλεγχο στην οικονομία.

Είναι δύσκολο να γνωρίζουμε το ποσό που η Δημοκρατία αποταμίευσε από τις επιταγές και τις κατασχέσεις. Αρχικά, αυτές έγιναν χωρίς νομική στήριξη, έτσι ώστε οι κατοικίες να είναι πραγματικά λεηλατημένες, και δεν ήταν γνωστό ποιος ήταν ο τελικός προορισμός αυτών των αγαθών που σε καμία περίπτωση δεν έφτασε στη Γενική Διεύθυνση Ασφαλείας. Για αυτούς τους πρώτους μήνες πολέμου, η μόνη έκθεση σχετικά με τα κοσμήματα και τις κατασχεθείσες αξίες είναι στο Αρχείο του Εμφυλίου Πολέμου της Σαλαμάνκα και είναι η Έκθεση που έγινε από τον Ιούλιο του 1936 έως τον Δεκέμβριο του 1936 από τη Λαϊκή Εκτελεστική Επιτροπή της Βαλένθια.

Στον πρώτο Ισολογισμό, που παρουσιάστηκε από το Ταμείο Επισκευών στις 31 Δεκεμβρίου 1936, παρουσιάστηκε το ποσό των 44.809.100,37 πεσετών. Στα πρώτα δύο τρίμηνα του 1937, εισπράχθηκαν 91.249.949,43 πεσέτες, φτάνοντας το συνολικό ποσό στις 133.091.696,52 πεσέτες και έχοντας παραδώσει ένα σημαντικό ποσό αντικειμένων στο Διοικητικό Συμβούλιο του Καλλιτεχνικού Ταμείου¹⁵⁷. Τον Αύγουστο του 1937, μετά την ίδρυση του Δικαστηρίου των Πολιτικών Υποχρεώσεων, ξεκίνησε η αποστολή επιστροφής αντικειμένων που κατασχέθηκαν ή κρατήθηκαν παράνομα¹⁵⁸. Το Ταμείο

¹⁵⁶ Η τεκμηρίωση που αντιστοιχεί στο Ταμείο Επισκευών μπορεί να βρεθεί στο Εθνικό Ιστορικό Αρχείο και σε αρχεία του Υπουργείου Οικονομικών.

¹⁵⁷ Sánchez G. Recio, *ό.π.*, σ. 46

¹⁵⁸ S. G. Recio, *ό.π.*, σ. 21

Επισκευών έκανε απογραφή της δραστηριότητάς του στις 31 Δεκεμβρίου 1937 και αυτή είναι ο τελευταίος ισολογισμός για τον οποίο υπάρχουν διαθέσιμες πληροφορίες. Στον ισολογισμό, η μόνη αξία που εισπράττεται είναι η λογιστική αξία, οπότε είναι προφανές ότι τα ίδια κεφάλαια του Ταμείου ήταν υψηλότερα από αυτά που αναγράφονται στους ισολογισμούς του. Το σύνολο των περιουσιακών στοιχείων εκτιμήθηκε σε 369.848.865,52 πεσέτες, με τις παρακρατήσεις για διάφορους λόγους να ανέρχονται σε 263.645.248,99 πεσέτες.

Η συνεδρίαση του Διοικητικού Συμβουλίου του Υπουργείου Οικονομικών στις 12 Αυγούστου 1937 έκρινε ότι το σύστημα κατάσχεσης και το λεγόμενο Ταμείο Επισκευών δεν λειτούργησαν. Παρόλο που το μεγαλύτερο μέρος των κατασχέσεων διατηρήθηκε, για να συμβάλουν τα ταμεία αυτά στην εθνική ανασυγκρότηση, όλα δείχνουν ότι υπήρχε ένα μέρος αυτών των κεφαλαίων που πωλήθηκαν.

Εξωτερική Βοήθεια: Με εξαίρεση την Ε.Σ.Σ.Δ, η εξωτερική βοήθεια που προσφέρθηκε στη Δημοκρατία κατά τη διάρκεια του πολέμου ήταν ελάχιστη. Παραπάνω, που έγινε αναφορά τον χρυσό της Τράπεζας της Ισπανίας, έγινε αναφορά τόσο στην αποστολή του στην Ε.Σ.Σ.Δ για την αγορά πολεμοφοδίων αλλά και στην αποστολή, για τουλάχιστον έναν χρόνο, χρυσού στη Γαλλία για την αγορά πολεμικού υλικού, που τελικά δεν έφτασε ποτέ στην Ισπανία.

Το άθροισμα της προσαυξήσεως που επέβαλε η σοβιετική κυβέρνηση στη δημοκρατική κυβέρνηση για το παρεχόμενο πολεμικό υλικό ανέρχεται σε 171,4 εκατομμύρια δολάρια, ένα ποσό που αφαιρέθηκε από τα αποθέματα χρυσού που εστάλησαν στη Μόσχα. Η μόνη κυβέρνηση που προέβη στην υπεράσπιση της δημοκρατικής κυβέρνησης ήταν αυτή του Μεξικού, που έστειλε την υλική υποστήριξη που μπορούσε, αλλά είχε ελάχιστες δυνατότητες¹⁵⁹ και η βοήθεια ήταν, ως εκ τούτου, επισφαλής. Μια πρώτη παράδοση πολεμικού υλικού από το Μεξικό έγινε στις 23 Αυγούστου 1936, δεύτερη παράδοση έγινε στις 2 Σεπτεμβρίου με 20.000 τυφέκια και 20 εκατομμύρια φυσίγγια. Οι Ρεπουμπλικάνοι ήθελαν να πληρώσουν περίπου 962.000 δολάρια, αλλά η κυβέρνηση του Μεξικού δεν δέχτηκε.

¹⁵⁹ Angel Viñas, *Guerra, dinero, dictadura: ayuda fascista y autarquía en la España de Franco*, Βαρκελώνη 1984, σ. 23

Όσον αφορά τη Γαλλία, παρόλο που στις 21 Ιουλίου 1936 δέχθηκε το αίτημα για στρατιωτική βοήθεια από τη δημοκρατική κυβέρνηση, στις 25 του ίδιου μήνα αποφάσισε να κηρύξει «μη παρέμβαση» μπροστά στην αντίθεση των πιο συντηρητικών κομμάτων και επίσης ως αποτέλεσμα της στάσης που υιοθέτησε η Μεγάλη Βρετανία. Η Γαλλία έστειλε ενίσχυση από τις 7 Αυγούστου, όταν έγινε γνωστό ότι η Ιταλία προμήθευε όπλα στον Φράνκο και πριν αποφασισθεί μια πολυμερής δράση μη παρέμβασης¹⁶⁰. Στάλθηκαν 13 μαχητικά αεριωθούμενα αεροσκάφη και 6 βομβαρδιστικά αεροπλάνα αλλά πληρώθηκαν σε μετρητά και σε υψηλή τιμή (ενώ, όπως θα δούμε αργότερα, η εθνικιστική πλευρά απέκτησε τα όπλα της με πίστωση). Από εκείνη τη στιγμή, η Γαλλία φαίνεται να ασκεί, σύμφωνα με τα λόγια του Λέο Μπλουμ, την “non-intervention relâchée” («ελαστική μη παρέμβαση»), δηλαδή ανοχή στο λαθρεμπόριο όπλων που διεξαγόταν στη συνοριακή γραμμή των Πυρηνάιων που αγοράζει η Δημοκρατία από διάφορα μέρη. Το καλοκαίρι του 1937 είναι η περίοδος που η Γαλλία επέδειξε τη μεγαλύτερη ανοχή. Αντιθέτως, από τον Ιούνιο του 1938 τα γαλλικά σύνορα ήταν εντελώς κλειστά για τη διέλευση του οπλισμού.

Χώρα των Βάσκων

Στις 7 Οκτωβρίου του 1936 ο Jose Antonio Aguirre διορίστηκε πρώτος Πρόεδρος της βασκικής κυβέρνησης. Ήδη από τις 6 Αυγούστου 1933 το καταστατικό του Euzkadí εγκρίθηκε και ψηφίστηκε στις 5 Νοεμβρίου του ίδιου έτους. Ωστόσο, η διαδικασία έγκρισης από την Κορτές της Δημοκρατίας αποδείχτηκε χρονοβόρα και στην πραγματικότητα, πριν από την πλήρη έγκριση του καταστατικού, ξέσπασε η στρατιωτική εξέγερση. Στη μέση του εμφυλίου πολέμου, την 1^η Οκτωβρίου 1936, εγκρίθηκε το καταστατικό αυτονομίας για την Alava, την Guipúzcoa και την Vizcaya, συμπεριλαμβανομένης μιας ρήτρας που επέτρεψε την πιθανή μελλοντική ενσωμάτωση της Navarra.

Ο Eliodoro de la Torre, από το Βασιλικό Εθνικιστικό Κόμμα, διορίστηκε επικεφαλής του Υπουργείου Οικονομικών. Λόγω των περιστάσεων υπό τις οποίες το Καθεστώς εγκρίθηκε από τη βασκική κυβέρνηση, ο τελευταίος δεν κατόρθωσε να υποβάλει τον δικό του προϋπολογισμό. Η Κυβέρνηση του Euzkadí ενήργησε μόνο ως

¹⁶⁰ Enrique Moradiellos, «La intervención extranjera en la guerra civil: un ejercicio de crítica historiográfica, La Guerra Civil», στο: *Ayer Revista de Historia Contemporánea*, χ.τ. 2003, σ. 209

εκπρόσωπος της κεντρικής κυβέρνησης, που την κάλυπτε μέχρι τις 31 Μαρτίου 1937, οπότε και η Χώρα των Βάσκων παραδόθηκε στα στρατεύματα του Φράνκο.

Πρέπει να σημειωθεί ότι την πλειοψηφία στη βασκική κυβέρνηση την είχε το Εθνικιστικό Κόμμα των Βάσκων (PNV). Η πλειοψηφική παρουσία του PNV στην κυβέρνηση (με την προεδρία και τα υπουργεία Εσωτερικών, Οικονομικών, Δικαιοσύνης και Πολιτισμού και Άμυνας) με μια πιο συντηρητική ιδεολογία, προκάλεσε πολύ τεταμένες σχέσεις μεταξύ αυτής της κυβέρνησης και της κεντρικής κυβέρνησης¹⁶¹. Στην πραγματικότητα, η τεταμένη κατάσταση μεταξύ Negrín και Eliodoro de la Torre οδήγησε τον πρώτο να αρνηθεί να λάβει ή να διατηρήσει αλληλογραφία με τον τελευταίο¹⁶². Η θεμελιώδης προέλευση της σύγκρουσης ήταν ποιος θα έπρεπε να χρηματοδοτήσει τον πόλεμο. Το πρώτο μέτρο που υιοθετήθηκε για την επίλυση της σύγκρουσης ήταν η δέσμευση της κυβέρνησης της Δημοκρατίας να ανοίξει πιστωτικό λογαριασμό υπέρ του προέδρου της κυβέρνησης του Euzcadi.

Σε αντίθεση με την Κεντρική Κυβέρνηση, η Κυβέρνηση του Euzcadi δεν συλλειτούργησε ούτε ιδιωτικοποίησε καμία επιχείρηση. Ο έλεγχος δημιουργήθηκε μέσω του Υπουργείου Οικονομικών, που είχε ελεγκτές στις κύριες εταιρείες και τις τράπεζες. Η στάση «μποϊκοτάζ ή αντίστασης» της μεγάλης βιομηχανικής και οικονομικής αστικής τάξης ανάγκασε τη βασκική κυβέρνηση να λάβει μια σειρά μέτρων, μεταξύ των οποίων τα διατάγματα της «συνολικής υποχρεωτικής απαλλοτρίωσης χωρίς αποζημίωση», που επηρέασαν μια σειρά μελών και επωνύμων, των σημαντικότερων αυτής της αστικής τάξης, αν και τα μέτρα εφαρμόστηκαν μόνο τους τελευταίους μήνες της σύγκρουσης, ιδιαίτερα από τον Μάρτιο του 1937.

Τα μέτρα που ενέκρινε το υπουργείο Οικονομικών της κυβέρνησης της Χώρας των Βάσκων, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις δεν ήταν πολύ διαφορετικά από εκείνα που υιοθέτησε η κεντρική κυβέρνηση της Δημοκρατίας, ήταν γενικά ασθενέστερα και πιο σποραδικά.

Συγκεκριμένα ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετώπισε το Υπουργείο Οικονομικών της Χώρας των Βάσκων ήταν η έλλειψη χαρτονομισμάτων. Για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος, η δημοκρατική κυβέρνηση έστειλε 20

¹⁶¹ González M. Portilla, Garmendía J.M, *La guerra civil en el País Vasco*, Μαδρίτη 1988, σ. 26

¹⁶² Gobierno Vasco, *Eliodoro de la Torre, Primer consejero de hacienda del gobierno Vasco*, Βιτόρια 1984, σ. 28

εκατομμύρια κλασματικά νομίσματα από τη Μαδρίτη¹⁶³. Αργότερα, για την αντιμετώπιση του ζητήματος της ρευστότητας που υπήρχε στη Χώρα των Βάσκων η Κεντρική Δημοκρατική Κυβέρνηση τους έδωσε πρόσβαση στα αποθέματα της Τράπεζας της Ισπανίας εκδίδοντας talones¹⁶⁴¹⁶⁵. Εγκρίθηκαν με διαταγή του συμβουλίου Άμυνας της Vizcaya στις 30 Αυγούστου 1936. Η πρώτη έκδοση έγινε στις 7 Σεπτεμβρίου 1936 (112 εκατομμύρια πεσέτες ονομαστικές) και η δεύτερη έκδοση στις 16 Απριλίου 1937 (49 εκατομμύρια πεσέτες), στην οποία αντικαταστάθηκαν πολλά από τα talones της πρώτης έκδοσης που είχαν δαπανηθεί.

Η κυβέρνηση της Δημοκρατίας χορήγησε δύο πιστώσεις στη βασκική κυβέρνηση για συνολικά 550 εκατομμύρια πεσέτες, μία 300 εκατομμυρίων πεσετών από την Τράπεζα της Ισπανίας με χρέωση στο Υπουργείο Οικονομικών και άλλη 250 εκατομμυρίων από την Τοπική Πιστωτική Τράπεζα. Στις 19 Ιουνίου 1937 είχαν μείνει μόνο 15 εκατομμύρια για να χρησιμοποιηθούν¹⁶⁶.

Πραγματοποιήθηκε μορατόριουμ πληρωμών για όλες τις υποχρεώσεις που είχαν συναφθεί πριν από τις 18 Ιουλίου, ακολούθως, δημιουργήθηκαν οι Κριτές, σώμα ελεγκτών, των εμπορικών επιδράσεων που καθόρισαν το ολικό ή μερικό μορατόριουμ και τους όρους των πληρωμών αυτών,.

Ελέγχθηκε το υπόλοιπο των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, παρόλο που οι βιομηχανικές εταιρείες εξαιρέθηκαν από τον έλεγχο αυτό¹⁶⁷. Το μέτρο αυτό ήταν λιγότερο αυστηρό από αυτό που υιοθέτησε η κεντρική κυβέρνηση, αφού αρχικά δεν εμπόδισε μόνο τα υπόλοιπα των ιδιωτών αλλά και εκείνων των εταιρειών. Στο Euzcadi δεν υπήρχαν ποτέ περιορισμοί για τις εταιρείες, ενώ η κεντρική κυβέρνηση δε διέταξε την ελεύθερη διάθεση κεφαλαίων για εταιρείες μέχρι το 1937. Όσον αφορά τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, ίσως μια από τις σημαντικότερες ενέργειες της κυβέρνησης της Χώρας των Βάσκων ήταν η δημιουργία μιας επιτροπής τραπεζών της Βασκικής με τα ίδια καθήκοντα με την αντίστοιχη επιτροπή της εθνικής κυβέρνησης, το ανώτατο τραπεζικό συμβούλιο και μια τράπεζα του Euzcadi. Σε κάθε περίπτωση, η σύντομη

¹⁶³ González M. Portilla, Garmendía J.M, *ό.π.*, σ. 70 – 71

¹⁶⁴ Gobierno Vasco, *ό.π.*, σ. 97 – 98

¹⁶⁵ Έγγραφο με τα οποία τα τοπικά υποκαταστήματα των τραπεζών είχαν πρόσβαση στα αποθεματικά της Τράπεζας της Ισπανίας.

¹⁶⁶ González M. Portilla, Garmendía J.M, *ό.π.*, σ. 74

¹⁶⁷ González M. Portilla, Garmendía J.M, *ό.π.*, σ. 70

διάρκεια της κυβέρνησης της Χώρας των Βάσκων θα καθιστούσε ελάχιστη την πραγματική σημασία των δύο θεσμών.

Θεσπίστηκαν μέτρα για να αποφευχθεί η αποθήκευση χρυσού και κοσμημάτων και να ρυθμιστεί η παράδοση χρυσού και νομίσματος, απαγορεύοντας την εξαγωγή κοσμημάτων. Στις 11 Μαΐου 1937, διατάχθηκε η κατάσχεση όλων των κοσμημάτων, τιμαλφών και χρυσού που είχαν κατατεθεί στις τράπεζες που βρίσκονται στο Euzcadi, αν και τους χορηγήθηκε αποζημίωση σε αντάλλαγμα.

Πριν από την επικείμενη κατοχή από τους Εθνικιστές, διατάχθηκε η μεταφορά όλων των τραπεζικών καταθέσεων στη Γαλλία, γεγονός που επέτρεψε την απομάκρυνση από τη χώρα περίπου 7.000 εκατομμυρίων πεσsetών. Μετά την πτώση του Μπιλμπάο στις 19 Ιουνίου 1937, εκδόθηκε διάταγμα από την εθνικιστική πλευρά στο BOE, στο οποίο ακυρώθηκαν όλες οι διατάξεις της κυβέρνησης του Euzcadi. Δεν ακυρώθηκε μόνο το καθεστώς της αυτονομίας, αλλά ακυρώθηκε επίσης η διοικητική οικονομική συμφωνία που είχε επιβληθεί από τον Primo de Rivera. Τελικά, η Χώρα των Βάσκων στο μεγαλύτερο μέρος της ενσωματώθηκε στο κοινό καθεστώς, ενώ το ειδικό καθεστώς διατηρήθηκε μόνο στην Alava και τη Navarra.

Καταλονία

Το 1931, μετά τη νίκη της Δημοκρατικής Αριστεράς στις εκλογές, συγκροτήθηκε, όπως αναφέρθηκε και στο 1^ο κεφάλαιο, το Προσωρινό Συμβούλιο της Generalitat στην Καταλονία. Στις 9 Μαΐου 1931 η κυβέρνηση της Δημοκρατίας επικυρώνει τις διατάξεις που ενέκρινε η Generalitat για την εσωτερική οργάνωση της. Το άρθρο IV του καταστατικού όριζε τη συγκρότηση του Δημοσίου Ταμείου του Generalitat, που αποτελούνταν από:

A) το προϊόν των φόρων που το κράτος αναθέτει στην Generalitat. Οι φόροι που μεταφέρθηκαν ήταν ο εδαφικός, ο αγροτικός και ο αστικός φόρος, ο φόρος επί των πραγματικών δικαιωμάτων, τα νομικά πρόσωπα και οι μεταβιβάσεις αγαθών (με τις αντίστοιχες επιβαρύνσεις τους) και, τέλος, ορισμένοι φόροι ήσσονος σημασίας όπως το 20% και 10% των βαρών και των μέτρων, το 10% της δασικής εκμετάλλευσης, το προϊόν του κανόνα επιφανείας και ο φόρος επί των εξορυκτικών δραστηριοτήτων¹⁶⁸.

¹⁶⁸ José Arias Velasco, *La Hacienda de la Generalitat 1931 – 1938*, Βαρκελώνη 1977, σ. 63 και 103 – 104

Β) Ένα ποσοστό των φόρων που δεν είχαν ανατεθεί από το κράτος. Συγκεκριμένα, χορηγήθηκε ένα μέρος των ποσών που παράγονται στην Καταλονία για βιομηχανικές και κερδοσκοπικές εισφορές με ανώτατο όριο 20%.

Γ) Τους φόρους και τα τέλη των πρώην επαρχιακών συμβουλίων της Καταλονίας και με εκείνους που θέσπισε η Generalitat.

Με το ξέσπασμα του πολέμου στις 11 Αυγούστου δημιουργήθηκε το Συμβούλιο της Οικονομίας και λίγες μέρες αργότερα δημοσιεύθηκε ένα οικονομικό σχέδιο με 11 σημεία τα οποία επέβαλαν επαναστατικές αλλαγές: κολεκτιβοποίηση της μεγάλης αγροτικής περιουσίας, των μεγάλων βιομηχανιών και υπηρεσιών, η διεκδίκηση και κολεκτιβοποίηση των εγκαταλελειμμένων από τους ιδιοκτήτες εταιρειών, η υποτίμηση της αστικής περιουσίας με την επιβολή των συντελεστών και η μείωση των τιμών της μίσθωσης, ο έλεγχος της εργασίας τις τραπεζικές συναλλαγές μέχρι την εθνικοποίηση της τράπεζας και την καταστολή των διαφόρων φόρων έως ότου φθάσουν στη δημιουργία ενός ενιαίου φόρου. Το χαρτοφυλάκιο των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων κατά την εποχή εκείνη κατείχε ο Martín Esteve, παρόλο που πολύ σύντομα ο ίδιος ο Josep Tarradellas ανέλαβε όλες τις ευθύνες και ήταν υπεύθυνος για τη δημοσιονομική διαχείριση της Generalitat.

Αν και μέχρι τη στιγμή που ξέσπασε ο πόλεμος η κυβέρνηση της Generalitat είχε εισαγάγει μια ολόκληρη σειρά μέτρων που αποσκοπούσε στην επίλυση των άμεσων προβλημάτων της σύγκρουσης, τον Ιανουάριο του 1937 ο Tarradellas ανέπτυξε μια σημαντική μεταρρύθμιση (το «Σχέδιο Tarradellas»), το οποίο ενσωμάτωσε 58 Διατάγματα και Οδηγίες που δημοσιεύτηκαν στην Diari Oficial στις 18 Ιανουαρίου του ίδιου έτους¹⁶⁹. Το 1937 η Generalitat της Καταλονίας δημοσίευσε μια έκθεση σχετικά με τη διαχείρισή της στη διάρκεια του πολέμου, στην οποία εμφανίζονται άφθονες ποσοτικές πληροφορίες που επέτρεπαν την ύπαρξη ενός αρκετά ισορροπημένου προϋπολογισμού. Τα κυριότερα μέτρα που ελήφθησαν τόσο τους μήνες που ακολούθησαν αμέσως μετά το ξέσπασμα της σύγκρουσης όσο και στο "Σχέδιο Tarradellas" ήταν τα εξής:

Φόροι: Όπως ο ίδιος το Tarradellas υπογράμμισε: «Το πιο σοβαρό πρόβλημα που θέτουν τα δημόσια ταμεία και συγκεκριμένα το Ταμείο της Generalitat, από την άποψη του

¹⁶⁹ J. A. Velasco, *ό.π.*, σ. 225 – 240

εισοδήματος, είναι οι διακυμάνσεις στην απόδοση των φόρων¹⁷⁰». Λόγω των σοβαρών δυσκολιών που αντιμετώπισε η Generalitat στη λήψη πόρων, όχι μόνο για την κάλυψη των έκτακτων δαπανών που συνδέονται με τον πόλεμο, αλλά και για την κάλυψη των αναγκών του τακτικού προϋπολογισμού, εγκρίθηκαν ορισμένα έκτακτα μέτρα.

Όσον αφορά τα φορολογικά θέματα, θα τονίζαμε δύο πτυχές. Πρώτον, η Generalitat ανέλαβε τον έλεγχο των αντιπροσωπειών του δημόσιου ταμείου¹⁷¹. Τα έσοδα μέχρι τον Νοέμβριο του 1936 ήταν 169.000.000 πεσέτες και από τον Νοέμβριο του 1936 μέχρι τον Απρίλιο του 1937 ήταν 530.500.000 πεσέτες¹⁷².

Δεύτερον, η κυβέρνηση του Tarradellas (και ήδη σε αυτό που έχουμε ονομάσει "Σχέδιο Tarradellas") προχώρησε στη δημιουργία νέων φόρων μεταξύ των οποίων ήταν: ο φόρος επί του κύκλου εργασιών, ο έκτακτος συντελεστής για τις ενεργητικές και παθητικές εκχωρήσεις των υπαλλήλων, η προσαρμογή της αγροτικής συνεισφοράς, η τροποποίηση των ποσοστών σφραγίδων της Generalitat, ο φόρος επί των θεαμάτων, επί της ραδιοτηλεόρασης και μια μεταρρύθμιση του ειδικού φόρου κατανάλωσης υδραυλικών χρήσεων και ορυκτών ιαματικών νερών. Από όλους αυτούς τους φόρους ο σημαντικότερος ήταν αυτός που αφορούσε τις επιχειρήσεις. Τα έσοδα από αυτόν τον φόρο μεταξύ Απριλίου 1937 και Φεβρουαρίου 1938 ήταν 90 εκατομμύρια πεσέτες¹⁷³, το οποίο είναι ένα σημαντικό ποσό αν το συγκρίνουμε με το ποσό που εισπράχθηκε από τους υπόλοιπους φόρους. Η προσπάθεια που καταβλήθηκε στην Καταλονία για την ενίσχυση της υπηρεσίας φορολογικού ελέγχου ήταν σημαντική, αυξάνοντας τον αριθμό των φορολογικών επιθεωρητών και αναδιοργανώνοντας την εν λόγω υπηρεσία¹⁷⁴. Έτσι, η ικανότητα συλλογής σε σχετικούς όρους του Υπουργείου Οικονομικών της κυβέρνησης της Καταλονίας ήταν καλύτερη από αυτή της κεντρικής κυβέρνησης, κυρίως επειδή οι προσπάθειες για τον έλεγχο αυτής της δραστηριότητας ήταν καλύτερες.

Έσοδα από την Τράπεζα της Ισπανίας: Όπως έχουμε ήδη αναφέρει προηγουμένως, η Generalitat κατέσχεσε τα υποκαταστήματα της Τράπεζας της Ισπανίας που βρίσκονταν

¹⁷⁰ Generalitat de Catalunya, *La Política Financiera de la Generalitat Durante la revolución y la guerra*, τ. 2, Βαρκελώνη 1937, σ. 173

¹⁷¹ Διάταγμα της 27^{ης} Αυγούστου 1936, στην: *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της 28^{ης} Αυγούστου 1936*

¹⁷² Generalitat de Catalunya, *ό.π.*, τ. 2, παράρτημα VI, Κράτος v.14, σ. 407

¹⁷³ Generalitat de Catalunya, *ό.π.*, τ.1, σ. 41

¹⁷⁴ J. A. Velasco, *ό.π.*, σ. 239

στην Καταλονία¹⁷⁵. Τα έσοδα που εισπράχθηκαν από το κράτος μέσω της Τράπεζας της Ισπανίας μέχρι τον Νοέμβριο του 1936 ανήλθαν σε 60.000.000 πεσέτες.

Εκτακτα Μέτρα:

α) Αποκλεισμός λογαριασμών (Έλεγχος κεφαλαίων/Capital control): Από την πρώτη στιγμή, η Generalitat εξασφάλισε επίσης τη διατήρηση του ελέγχου των τραπεζών. Για τον σκοπό αυτό, με το διάταγμα της 23^{ης} Ιουλίου (Δελτίο της 27^{ης} Ιουλίου 1936) δημιουργήθηκε το Γενικό Επιμελητήριο Τραπεζών (το οποίο με το διάταγμα της 8^{ης} Αυγούστου μετονομάστηκε σε Γενικό Επιμελητεία Τραπεζών, Χρηματιστηρίου και Αποταμίευσης). Θεσπίστηκε ότι όλες οι πράξεις που πραγματοποιούν οι τράπεζες πρέπει να προορίζονται για την πληρωμή μισθών και ότι δεν μπορούν να αναληφθούν ποσά μεγαλύτερα από 2.000 πεσέτες τρεχόμενων λογαριασμών και 500 από λογαριασμούς ταμιευτηρίου, μειώνοντας τα όρια αυτά στις 26 Ιουλίου σε 100 πεσέτες και 250 ισπανικές πεσέτες αντίστοιχα. Από τις 14 Οκτωβρίου, τα ποσά που θα μπορούσαν να αναληφθούν αυξήθηκαν και πάλι, έως 200 πεσέτες στη Βαρκελώνη και 1.000 πεσέτες στην υπόλοιπη Καταλονία. Ο τραπεζικός αποκλεισμός ελαφρώς χαλάρωσε με διάταγμα της 18^{ης} Αυγούστου, ορίζοντας ότι από την 20^ή ημέρα θα ήταν δυνατή η ελεύθερη διάθεση των τρεχόμενων λογαριασμών, όποτε το αντικείμενο της εν λόγω διάταξης ήταν να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις των εταιρειών για τις οποίες πρέπει να χρησιμοποιούνται διασταυρούμενες επιταγές. Την 5^η Αυγούστου έγινε δυνατό για όλους τους ιδιοκτήτες, που είχαν επιταγές σε ενοικιασμένες θυρίδες, στην περίπτωση που άνοιγαν οικειοθελώς τις θυρίδες τους να μεταφέρουν τα εν λόγω ποσά σε τρεχούμενο λογαριασμό. Στις 10 Νοεμβρίου αποφασίστηκαν υποχρεωτικά το άνοιγμα όλων των θυρίδων και η εγγραφή σε τρεχούμενο λογαριασμό όλων των νομισμάτων και των χαρτονομισμάτων που είχαν.

β) Αναστολή των πληρωμών τόκων επί του χρέους: Στις 29 Σεπτεμβρίου 1936, το Υπουργείο Οικονομικών της Generalitat, οι δήμοι και οι εταιρείες που είχαν εκδώσει χρέη είχαν την άδεια να αναστείλουν την καταβολή τόκων και αποσβέσεων που αντιστοιχούσαν στα εκφρασμένα χρέη.

¹⁷⁵ Διάταγμα της 27^{ης} Αυγούστου 1936, στην: *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της 28^{ης} Αυγούστου 1936*

γ) Μορατόριουμ πληρωμών: Στις 3 Οκτωβρίου χορηγήθηκε μορατόριουμ μέχρι τις 20 Δεκεμβρίου για να εξοφληθούν χωρίς χρέωση οι εισφορές, οι επιδοτήσεις και όλοι οι φόροι της Generalitat που αντιστοιχούσαν στους πρώτους 3 μήνες του 1936.

δ) Μέτρα κατά της αποθεματοποίησης: Με διάταγμα της 5^{ης} Αυγούστου απαγορεύτηκε η αποταμίευση αργύρου και τραπεζογραμμάτων, ορίζοντας με διαταγή της 10^{ης} Αυγούστου το μέγιστο ποσό που θα μπορούσε ένας πολίτης να έχει σε ιδιωτική κατοικία σε 300 πεσέτες, αυξάνοντας το ποσό με εντολή από 22 έως 200 πεσέτες και 300 σε ασήμι. Στις 27 Αυγούστου απαγορεύτηκε η αποθεματοποίηση χρυσών νομισμάτων ή ράβδων χρυσού, που κατατέθηκαν στο Θησαυροφυλάκιο της Generalitat.

ε) Έκδοση τραπεζογραμμάτων: Προχώρησαν στην έκδοση τραπεζογραμμάτων για 20 εκατομμύρια πεσέτες¹⁷⁶, σε γραμμάτια των 10, 5 και 2,5 πεσετών, αν και με διάταγμα της 23^{ης} Φεβρουαρίου 1938 διατάχθηκε η απόσυρση των εν λόγω τραπεζογραμμάτων.

στ) Καθιέρωση ποσόστωσης: Νόμος της 17^{ης} Αυγούστου του Τμήματος Διακυβέρνησης εξουσιοδότησε τους δήμους να ψηφίσουν ένα έκτακτο δάνειο, το ποσό του οποίου θα καθοριζόταν σε σχέση με τον προϋπολογισμό, προκειμένου να καλυφθούν τα έκτακτα έξοδα που προκλήθηκαν από τον πόλεμο. Για να καλύψουν αυτό το δάνειο, τους επιτράπηκε να δημιουργήσουν ένα τέλος που θα καταβαλλόταν ανάλογα με το εισόδημα και τις επιδόσεις των φορολογουμένων και θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν τα εξωτερικά σημάδια πλούτου για να καθοριστεί αυτή η ποσόστωση. Το μέτρο αυτό τέθηκε σε ισχύ μόνο μέχρι τον Ιανουάριο του 1937¹⁷⁷.

Η έκθεση που δημοσιεύθηκε το 1937 σχετικά με τη χρηματοοικονομική πολιτική της Generalitat κατά τη διάρκεια του πολέμου παρέχει πληροφορίες σχετικά με τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκε μεταξύ 20 Νοεμβρίου 1936 και 30 Απριλίου 1937¹⁷⁸. Σύμφωνα με τις πληροφορίες αυτές, η κατανομή των δαπανών είχε ως εξής:

¹⁷⁶ Διάταγμα της 21^{ης} Σεπτεμβρίου 1936, στην: *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της 21^{ης} Σεπτεμβρίου 1936*

¹⁷⁷ J. A. Velasco, *ό.π.*, σ. 217

¹⁷⁸ Generalitat de Catalunya, *ό.π.*, τ. 2, σ. 397 – 406

1. Κατ' αρχάς, λόγω της δύσκολης κατάστασης και των επιπλοκών στην πληρωμή των μισθών, δημιουργήθηκε Γραφείο Πληρωμών Μισθών που κατέβαλλε αυτομάτως τους μισθούς με την παρουσίαση της μισθοδοσίας. Έτσι, η Generalitat δάνεισε μεταξύ 19 Ιουλίου 1936 και 19 Νοεμβρίου, 44.292.148,33 πεσέτες και μέχρι τις 30 Απριλίου 1937 το ποσό των 47.767.283,58 πεσετών¹⁷⁹. Η ανακάλυψη του γραφείου σε συνεργασία με τη Generalitat την 1^η Μαρτίου 1938 ήταν 120.000.000 πεσέτες¹⁸⁰.
2. Η Generalitat δημιούργησε με διάταγμα της 28^{ης} Ιουλίου το Επίσημο Ταμείο Εκπτώσεων και Υποχρεώσεων, το οποίο ήταν υπεύθυνο για την προεξόφληση και τη δέσμευση εμπορικών επιστολών με την εγγύηση τιμολογίων και εγγυήσεων κατάθεσης. Αρχικά η κυβέρνηση της Καταλονίας του χορήγησε 25 εκατομμύρια πεσέτες και αργότερα χορήγησε δάνεια για 35.030.297.20 πεσέτες (μέχρι τις 19 Νοεμβρίου 1936) και 35.852.743,23 ισπανικές πεσέτες (από τις 20 Νοεμβρίου 1936 έως τις 30 Απριλίου 1937). Στις 31 Δεκεμβρίου 1937, περίπου 100 εκατομμύρια πεσέτες είχαν χορηγηθεί σε δάνεια, αλλά είχαν ληφθεί επιστροφές ύψους 40 εκατομμυρίων πεσετών¹⁸¹. Τα υπόλοιπα καλύφθηκαν μέσω της ανακατανομής του χαρτοφυλακίου της στην Τράπεζα της Ισπανίας.
3. Η Generalitat προχώρησε στη χορήγηση πιστώσεων έτσι ώστε τα υποκαταστήματα της Τράπεζας της Ισπανίας στην περιοχή να μπορούν να ανοίξουν σε τράπεζες που θα είχαν αναπροσαρμοσμένα αποτελέσματα γεγονός που θα οδηγούσε στην απόσβεση ανεκμετάλλετων πιστωτικών λογαριασμών, όπως το επέτρεπαν οι δυνατότητες των διαφόρων μονάδων¹⁸². Τους χορηγήθηκε επίσης δάνειο ύψους 12 εκατομμυρίων με διάταγμα της 2^{ης} Οκτωβρίου 1936 που επεκτάθηκε κατά 25 επιπλέον στις 26 Ιανουαρίου 1937 στο Ταμείο Αγροτικής Πιστοποίησης για την κάλυψη των πιστωτικών αναγκών που θα μπορούσε να απαιτήσει η αγροτική διαδικασία κολεκτιβοποίησης.

Σύμφωνα με την Μικτή Επιτροπή που δημιουργήθηκε τον Ιούνιο του 1937 και που ήταν επιφορτισμένη με την εκκαθάριση των οικονομικών σχέσεων μεταξύ της

¹⁷⁹ Generalitat de Catalunya, *ό.π.*, τ. 1, σ. 239 – 240

¹⁸⁰ Generalitat de Catalunya, *ό.π.*, τ. 1, σ. 17

¹⁸¹ Generalitat de Catalunya, *ό.π.*, τ. 1, σ. 18 – 19

¹⁸² J. A. Velasco, *ό.π.*, σ. 214

κεντρικής κυβέρνησης και της Generalitat, το σύνολο των έκτακτων δαπανών που υπολογίστηκαν μεταξύ 19 Ιουλίου και 19 Νοεμβρίου 1936 ανήλθαν σε 212.941.969,88 πεσέτες και μεταξύ 20 Νοεμβρίου 1936 και 30 Απριλίου 1937 ανέρχονται σε 504.728.502,60 πεσέτες¹⁸³. Ωστόσο, τα στοιχεία αυτά δεν περιλαμβάνουν έκτακτες πιστώσεις που χορηγήθηκαν από την 1^η Μαΐου 1937. Μια εκτίμηση των έκτακτων πιστώσεων που χορηγήθηκαν μεταξύ 1 Μαΐου και 31 Δεκεμβρίου 1937 και των έκτακτων πιστώσεων που χορηγήθηκαν το 1938: 332.604.873,47 και 440.773.528,69 ισπανικές πεσέτες αντίστοιχα¹⁸⁴.

Συνοπτικά ήταν οι νέοι φόροι, οι Αντιπροσωπείες Οικονομικών, η Τράπεζα της Ισπανίας στη Βαρκελώνη και η βοήθεια της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας οι κυριότερες πηγές χρηματοδότησης του Καταλανικού Ταμείου κατά τη διάρκεια του πολέμου.

¹⁸³ Generalitat de Catalunya, *ό.π.*, τ. 1, σ. 239

¹⁸⁴ J. A. Velasco, *ό.π.*, σ. 248

Εθνικιστές

Όπως σημειώσαμε νωρίτερα, το 1940 δημοσιεύθηκαν ορισμένες «περιλήψεις» της εξέλιξης του Υπουργείου Οικονομικών από το κράτος του Φράνκο. Σύμφωνα με αυτές τις πληροφορίες, το έλλειμμα του Εθνικού Δημοσίου από το δεύτερο εξάμηνο του 1936 έως το πρώτο τρίμηνο του 1939 ανερχόταν σε 8.260 εκατομμύρια πεσέτες. Προφανώς, εάν συγκρίνουμε αυτό το ποσοστό με τις 23.000 εκατομμύρια πεσέτες που αντιστοιχούν στην ίδια έκθεση στην κυβέρνηση της Δημοκρατίας, η διαφορά φαίνεται αβυσσαλέα. Ωστόσο, όπως αναφέραμε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, είναι προφανές ότι οι εκτιμήσεις αυτές προδήλως μεροληπτούσαν στον υπολογισμό των εσόδων και εξόδων υπέρ της εθνικιστικής πλευράς, ιδίως επειδή η εξωτερική βοήθεια δεν συμπεριλήφθηκε στο κόστος αυτό.

Η κεντρική διοίκηση της εθνικής πλευράς ιδρύθηκε στο Burgos και εκεί ιδρύθηκε το Συμβούλιο Άμυνας το 1936. Στην ίδια πόλη πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1936 ένα διοικητικό συμβούλιο της Τράπεζας της Ισπανίας, υπό την προεδρία του Pedro Pan, ο οποίος άσκησε τα καθήκοντα κυβερνήτη, και στην οποία παρέστησαν οι κύριοι σύμβουλοι Urquijo, Aritio, Martos, De Céspedes και Rivera¹⁸⁵. Η Banco de España της εθνικιστικής ζώνης δημιουργήθηκε από τα υποκαταστήματα της Τράπεζας της Ισπανίας που βρίσκονταν στην κατεχόμενη ζώνη. Η Εθνικιστική Τράπεζα της Ισπανίας ενημέρωσε τις ξένες τράπεζες ότι δεν αναγνώρισε τις εκροές χρυσού από την Ισπανία. Η οργάνωση του οργανισμού ήταν κάτι προσωρινό μέχρι το 1938 που διορίστηκε διοικητής του ο Antonio Goicoechea¹⁸⁶. Το 1937 δημιουργήθηκε η Υπηρεσία Μελετών στην Τράπεζα της Ισπανίας στο Μπούργκος, διευθυντής της οποίας ορίστηκε ο Larraz, υπηρεσία που αναμφισβήτητα δούλεψε καλύτερα και αποτελεσματικότερα απ' ό,τι η αντίστοιχη στη Βαλένθια¹⁸⁷.

Θα δούμε με περισσότερες λεπτομέρειες πώς το Εθνικιστικό Ταμείο χρηματοδότησε τον πόλεμο και σε ποιο βαθμό η έκθεση του 1940 υποτιμά αυτό το έλλειμμα.

¹⁸⁵J. Sardá, «El Banco de España 1931 – 1962», στο: *Escritos (1948 – 1980)*. Juan Sardá Dexeus, Μαδρίτη 1987, σ. 302

¹⁸⁶J. Sardá, *ό.π.*, σ. 303

¹⁸⁷Martín P. Aceña, *El Servicio de Estudios del Banco de España*, Μαδρίτη 2000, σ. 94

Φόροι και μορατόρια πληρωμής: Περίπου το 30% των δαπανών της εθνικιστικής πλευράς χρηματοδοτήθηκε με αναβολή του χρέους από το κράτος, των πληρωμών τόκων στο δημόσιο χρέος και με νέους φόρους (φόρος επί καπνού, θεαμάτων, ποτών σε μπαρ και παρόμοιες εγκαταστάσεις, αρωμάτων, κοσμημάτων κ.λπ., της 8^{ης} Ιανουαρίου 1937). Προς το παρόν δεν έχουμε πληροφορίες σχετικά με την αποτελεσματικότητα της **πολιτικής συλλογής** από την πλευρά αυτή, αν και τίποτα δεν δείχνει ότι στον τομέα αυτό η «επιτυχία» των εθνικιστών ήταν ανώτερη από εκείνη του δημοκρατικού δημόσιου ταμείου. Στην πραγματικότητα, στην έκθεση του 1940, η είσπραξη των φόρων κατά το πρώτο εξάμηνο του 1940 χαρακτηρίζεται ως «λαμπρή», καθώς ανήλθε στα ήταν 2.981 εκατομμύρια, έναντι 1.950 εκατομμυρίων το πρώτο τρίμηνο του 1935. Ωστόσο, όπως δείχνει πολύ καλά η έκθεση, ο αριθμός αυτός δεν ήταν πολύ σημαντικός, δεδομένου ότι ένα μεγάλο μέρος αυτής της αύξησης προκλήθηκε από μεταβατικές αιτίες (εκτός από το γεγονός ότι με την τροποποίηση του φορολογικού καταστατικού της Vizcaya, Guiruzcoa και της Cataluña ο αριθμός συλλογής αυξήθηκε επίσης).

Όσον αφορά τους άμεσους φόρους, σε απομίμηση όσων έγιναν στη δημοκρατική ζώνη, δημιουργήθηκε ο νόμος της 5^{ης} Ιανουαρίου 1939 για φορολόγηση επί των έκτακτων κερδών που αποκτήθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Φαίνεται ότι η εφαρμογή του ήταν πολύ δύσκολη, γεγονός που συνέβαλε στην απόκρυψη, ωστόσο, η περίοδος κατά την οποία η συνεισφορά αυτή ήταν σε εξέλιξη ήταν σχετικά μικρή από τότε που αναστάλθηκε τον Δεκέμβριο του 1939, για να τεθεί σε ισχύ εκ νέου από τις αρχές του 1940 και να καταργηθεί οριστικά τον Δεκέμβριο του 1943¹⁸⁸.

Όπως και στο δημόσιο ταμείο των Δημοκρατικών, και στην εθνικιστική πλευρά, οι φόροι που χρησιμοποιούνται περισσότερο ήταν οι έμμεσοι φόροι, με τη χρήση πρόσθετων φόρων και τη μεταρρύθμιση των μορφών είσπραξης των φόρων επί της ζάχαρης, της μύρας, του κιχωρίου και των μεταφορών, ή τη δημιουργία της «επιδυνάμωσης υπέρ του πολεμιστή», που ήταν επίσης ένας έμμεσος φόρος που προοριζόταν να παρέχει πόρους στις οικογένειες των μαχητών και η οποία προέκυψε από την προσαύξηση κατά 10% επί της πώλησης ορισμένων προϊόντων και υπηρεσιών¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Comín F., Lopez S., *ό.π.*, σ. 160

¹⁸⁹ Comín F., Lopez S., *ό.π.*, σ. 159

Προκαταβολές από την Τράπεζα της Ισπανίας: Ένας από τους κύριους μηχανισμούς χρηματοδότησης της κυβέρνησης του Μπούργκος ήταν οι προκαταβολές της Τράπεζας στο Εθνικό Ταμείο. Σύμφωνα με την έκθεση της Τράπεζας της Ισπανίας της 29^{ης} Νοεμβρίου και της 6^{ης} Δεκεμβρίου 1942, το συνολικό ποσό των χορηγηθέντων δανείων ήταν 10.100.000.000 πεσέτες, ποσό το οποίο θα μπορούσε να θεωρηθεί ως το εσωτερικό οικονομικό κόστος του πολέμου που κατέβαλε η κυβέρνηση του Burgos¹⁹⁰.

Εξωτερική Βοήθεια: Ο Φράνκο δέχτηκε σημαντική εξωτερική βοήθεια, όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω από την Ιταλία, τη Γερμανία και σε μικρότερο βαθμό από την Πορτογαλία¹⁹¹.

Το πρώτο κομμάτι της βοήθειας που έστειλε η Ιταλία καταβλήθηκε από τα διαθέσιμα προς τους στασιαστές νομίσματα και από ορισμένες δωρεές (συμπεριλαμβανομένων εκείνων που πραγματοποίησε ο Αλφόνσο XIII στην εξορία)¹⁹². Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος της ενίσχυσης που ελήφθη από την Ιταλία δεν καταβλήθηκε κατά τα έτη του πολέμου αλλά διευθετήθηκε αργότερα. Αυτό σηματοδοτεί μια πολύ σημαντική διαφορά όσον αφορά τη χρηματοδότηση της ρεπουμπλικανικής κυβέρνησης¹⁹³.

Επιπλέον, υπογράφηκε μια σειρά εμπορικών συμφωνιών για τη ρύθμιση του εμπορίου μεταξύ των δύο χωρών. Η πρώτη από αυτές τις συμφωνίες υπεγράφη στις 27 Απριλίου 1937 (Συμφωνία Franco-Fagiouli), με την οποία οι φρανκιστικές Αρχές υποχρεώθηκαν να καταβάλουν στην ιταλική κυβέρνηση 150 εκατομμύρια λιρέτες σε εμπορεύματα ή σε ελεύθερο νόμισμα ως χρέωση απόσβεσης για ειδικές προμήθειες. Το 1937 η κυβέρνηση του Μπούργκος δεσμεύτηκε να καταβάλει 75 εκατομμύρια λιρέτες σε προϊόντα, κυρίως σιδηρομεταλλεύματα, πυρίτες από τον Rio tinto, μαλλί και ακατέργαστα δέρματα, ελαιόλαδο, μόλυβδο και χαλκό¹⁹⁴. Η δεύτερη συμφωνία υπογράφηκε στις 11 Αυγούστου 1937 (συμφωνία Franco – Ciano), όπου διαπιστώθηκε ότι οι πληρωμές θα πραγματοποιηθούν εντός περιόδου 10 ετών. Οι αποστολές που δεν υπόκεινται σε ειδικές συμφωνίες θα καταβάλλονταν κατά το ήμισυ σε ξένο νόμισμα ή σε

¹⁹⁰ J. Sardá, *ό.π.*, σ. 307

¹⁹¹ E. Moradiellos, *ό.π.*, σ. 206

¹⁹² A. Viñas, *ό.π.*, σ. 179

¹⁹³ Παρόλο που σημαντικό μέρος των πόρων αντλήθηκαν με πίστωση, δεν ήταν όλα αυτά έτσι, και σε ορισμένες περιπτώσεις έπρεπε να καταβληθούν σε μετρητά.

¹⁹⁴ A. Viñas, *ό.π.*, σ. 180

εμπορεύματα και τα υπόλοιπα με πίστωση μέχρι 125 εκατομμύρια λιρέτες. Στις 27 Νοεμβρίου 1937, το δάνειο αυτό επεκτάθηκε στα 250 εκατομμύρια λιρέτες, το οποίο ήταν εγγυημένο από διάφορα είδη χρεών του ισπανικού κράτους και του δημόσιου ταμείου, το οποίο ανερχόταν σε περίπου 153 εκατομμύρια πεσέτες. Παρόλο που υπήρχαν κάποιες διαφορές μεταξύ της κυβέρνησης του Μπούργκος και της Ιταλίας λόγω της έλλειψης λίβρας που στάλθηκε και της κακής ποιότητας ορισμένων από τα προϊόντα που απεστάλησαν, γενικά υπήρξε μια καλή προδιάθεση από την ιταλική κυβέρνηση, γεγονός που έκανε τις συμφωνίες να είναι σταθερές. Στην πραγματικότητα, η μεγάλη εξάρτηση από τα ιταλικά εφόδια ανάγκασε στις 23 Μαΐου 1938 να αναθεωρηθεί εκ νέου η συμφωνία με την Ιταλία και να επεκταθεί τόσο η πίστωση όσο και η περίοδος εξόφλησης του χρέους¹⁹⁵. Συνολικά εκτιμάται ότι ο Φράνκο έλαβε ενίσχυση για προμήθειες περίπου 400 εκατομμύρια λιρέτες που μειώθηκαν σε 300 λόγω δυσκολιών πληρωμής.

Όσον αφορά τη γερμανική βοήθεια¹⁹⁶, ήταν πολύ λιγότερο σταθερή, πιο ρευστή από την ιταλική και πολύ πιο ενδιαφέρουσα. Για την εφαρμογή της ενίσχυσης στην Ισπανία χρησιμοποίησαν την εταιρεία Hisma, η οποία ήταν υπεύθυνη για την οργάνωση του ισπανικού – γερμανικού εμπορίου. Τον Οκτώβριο του 1936, δημιουργήθηκε μια άλλη εταιρεία (Rowak) για τον ίδιο σκοπό, έτσι ώστε οι Hisma/Rowak να ελέγξουν το γερμανο – ισπανικό εμπόριο. Η ισχυρή πίεση που ασκήθηκε από τη Γερμανία υποχρέωσε σε μια σαφή κλίση των ισπανικών εξαγωγών προς τη Γερμανία καθώς και την εμπορική διείσδυση των Γερμανών στην Ισπανία.

Στη γερμανική περίπτωση, η κυβέρνηση ήταν πολύ πιο άκαμπτη. Το ποσό ή το συνολικό ποσό ήταν χαμηλότερο, μέρος του χρέους καταβλήθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου μέσω των αποστολών αγαθών που εξοπλίστηκαν με την εταιρεία Hisma / Rowak και δεν είναι ακόμα σαφής ο τρόπος διακανονισμού του χρέους. Τα στοιχεία που χρησιμοποίησε το γερμανικό Υπουργείο Οικονομικών είναι περίπου 498 εκατομμύρια, από τα οποία σχεδόν 42 εκατομμύρια ήταν αποτέλεσμα προμηθειών πριν από τις 7 Νοεμβρίου 1936, 110 έγιναν μέσω του Hisma / Rowak, 14 εκατομμύρια διοχετεύθηκαν μέσω εμπόρου όπλων και 329 έγιναν μέσω της Λεγεώνας «Κόνδωρ». Το συνολικό ποσό στις 30 Ιουνίου ήταν περίπου 560 εκατομμύρια μάρκα.

¹⁹⁵ A. Viñas, *ό.π.*, σ. 185 – 190

¹⁹⁶ A. Viñas, *ό.π.*, σ. 182

Στο τέλος του πολέμου η Γερμανία είχε θέσει το χρέος σε περίπου 371 εκατομμύρια μάρκα και, αν και η Ισπανία προσπάθησε να διαπραγματευτεί και να μειώσει το χρέος στο τέλος, αναγνωρίστηκε στις 28 Φεβρουαρίου 1941 χρέος 372 εκατομμυρίων μάρκων, αν και εκείνη τη στιγμή η κυβέρνηση του Φράνκο δεν δεσμεύτηκε σε καμία μορφή πληρωμής.

Την 1^η Απριλίου υπεγράφη ένας δεσμευτικός νόμος του αρχηγού του κράτους, εγκρίνοντας τα δάνεια που έγιναν κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης και ερευνούσε τα χρέη του ισπανικού κράτους. Οι πιστώσεις που αναγνωρίστηκαν ήταν:

11 Αυγούστου 1936: Η πίστωση χορηγήθηκε από τη Γενική Εταιρεία Εμπορίου, Βιομηχανίας και Μεταφορών της Λισαβόνας με εγγύηση τραπεζογραμματίων από την Ισπανία για συνολικά 13,5 εκατομμύρια πεσέτες και η οποία είχε φτάσει τα 175.000 λίρες. Η σύμβαση ανανεώθηκε αρκετές φορές και το επιτόκιο ήταν 5,5%.

22 Οκτωβρίου 1936: Δάνειο ενός εκατομμυρίου δολαρίων (και στη συνέχεια επεκτάθηκε κατά 200.000 δολάρια περισσότερο) που χορηγήθηκε από την Philippine Tobacco Company (χωρίς τόκους).

6 Απριλίου 1937: Λονδίνο. Τραπεζικό δάνειο Kleinwotr & Sons 500.000 λιρών, με μεσάζοντα τον Juan March. Στη συνέχεια επεκτάθηκε σε 800.000.

25 Οκτωβρίου 1937: δάνειο από την ίδια τράπεζα ενός εκατομμυρίου λιρών σε τρεις μήνες, επέκταση σε 3%. Αργότερα επεκτάθηκε κατά μισό εκατομμύριο ακόμη.

20 Οκτωβρίου 1938: δάνειο ενός εκατομμυρίου λιρών της Societé de Banque Suisse, ενός έτους, επεκτάσιμο, με επιτόκιο 3%.

28 Φεβρουαρίου 1938: δάνειο ύψους 1,5 εκατομμυρίων εσκούδων του Caixa Geral de Depósitos Credito e Previdencia της Λισαβόνας, με δυνατότητα επέκτασης 3 μηνών και με επιτόκιο 4%.

Το συνολικό ποσό της ξένης ενίσχυσης θα ήταν: μεταξύ μέγιστου ύψους 8.668 εκατομμυρίων λιρών και τουλάχιστον 7868 (σε πεσέτες θα ήταν μεταξύ 19198 και 17426 εκατομμυρίων πεσετών) 40 ιταλικής βοήθειας, μεταξύ 5.864 και 5.656 εκατομμυρίων πεσετών γερμανικής ενίσχυσης¹⁹⁷. Προσθέτοντας μια άλλη σειρά πιστώσεων η βοήθεια θα ήταν μεταξύ 716 και 694 εκατομμυρίων δολαρίων. Αν λάβουμε υπόψη ότι τα κινητά αποθεματικά στην Τράπεζα της Ισπανίας ανέρχονταν σε περίπου 715 εκατομμύρια

¹⁹⁷ A. Viñas, *ό.π.*, σ. 202

δολάρια, μπορεί κανείς να εκτιμήσει αναμφίβολα τη μεγάλη σημασία που είχε η ξένη βοήθεια για τον Φράνκο.

Έκτακτα Μέτρα

α) Αποκλεισμός λογαριασμών: Οι τραπεζικοί τρεχούμενοι λογαριασμοί αποκλείστηκαν σε ολόκληρη την περιοχή που κατείχε ο εθνικιστικός στρατός, περιορίζοντας τις αναλήψεις χωρίς άδεια σε 1.500 πεσέτες, είτε ήταν τρεχούμενοι λογαριασμοί είτε πιστωτικοί λογαριασμοί¹⁹⁸

β) Κατασχέσεις: Στις 28 Ιουλίου 1936, κατασχέθηκαν όλα τα οχήματα και τα μέσα επικοινωνίας κάθε είδους. Στις 27 Αυγούστου, διατάχθηκε η κατάσχεση για όλα τα ορυκτά και τα παράγωγά τους, καθώς και τα προϊόντα από βιομηχανικές μεταμορφώσεις¹⁹⁹. Κατασχέσεις κινητής και ακίνητης περιουσίας έγιναν επίσης για τα κόμματα και τις κοινωνικές και πολιτικές ομάδες που ανήκαν στο Λαϊκό Μέτωπο και επίσης για εκείνους που είχαν αντιταχθεί στο Εθνικό Κίνημα²⁰⁰.

γ) Εθνική συνδρομή: Ένας άλλος συμπληρωματικός μηχανισμός για την απόκτηση εισοδήματος ήταν η παράδοση κοσμημάτων και κοσμημάτων, το κόστος, οι δωρεές κλπ., που ονομάστηκε «Εθνική Συνδρομή»²⁰¹.

δ) Έλεγχος των μισθών των υπαλλήλων: Το διάταγμα της 26^{ης} Αυγούστου 1936 καθιέρωσε να αφαιρείται μια μέρα πληρωμής για τους πλήρεις μισθούς που δεν υπερέβαιναν τις 4.000 πεσέτες και δύο ημέρες για τους ανωτέρους.

ε) Ιδιωτική βοήθεια: Στο εθνικιστικό στρατόπεδο η ιδιωτική βοήθεια έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο. Ένας από τους χρηματοδότες που υποστήριζαν περισσότερο τον Φράνκο ήταν ο Juan March, είτε άμεσα, είτε μέσω ξένων τραπεζικών οργανισμών όπως η Kleinwort and Sons. Co του Λονδίνου. Ο Juan March χορήγησε βοήθεια στους «αφρικανιστές» στρατηγούς, για να οργανώσει τη στρατιωτική εξέγερση των περίπου 15 εκατομμυρίων λιρών (περίπου 545 εκατομμύρια πεσέτες). Ο Juan March ίδρυσε το καρτέλ του στη Λισαβόνα και ήταν ένας από τους κύριους συνομιλητές των δανείων που χορήγησε η κυβέρνηση Σαλαζάρ στον Φράνκο και διαχειρίστηκε άμεσα την αγορά υλικού στην Ιταλία.

¹⁹⁸ Διάταγμα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1936

¹⁹⁹ Διάταγμα της 28^{ης} Αυγούστου 1936, κατά το οποίο διατάσσεται η κατάσχεση βιομηχανικών ορυκτών και παραγώγων από το Rio tinto στην Ουέλβα.

²⁰⁰ Διάταγμα της 13^{ης} Σεπτεμβρίου 1936

²⁰¹ Ξεκίνησε με Οδηγία της 19^{ης} Αυγούστου 1936.

στ) Νομισματική στρατηγική: Η εθνικιστική πλευρά υιοθέτησε μια στρατηγική για την περαιτέρω υποτίμηση της δημοκρατικής πεσέτας. Η εθνικιστική πλευρά κινητοποίησε τα χρήματα που συγκέντρωσε από τον εχθρό προκειμένου να εξαναγκάσει ακόμη περισσότερο την πτώση της δημοκρατικής πεσέτας, κάνοντας μια «νομισματική επίθεση», που από τον Αύγουστο του 1938 έγινε ακόμη πιο έντονη. Το κύριο αποτέλεσμα αυτού του μέτρου ήταν η συμβολή στην πραγματική κατάρρευση της πεσέτας στο εξωτερικό.

Δ' Κεφάλαιο

Οι κοινωνικοπολιτικές παράμετροι του Ισπανικού Εμφυλίου

Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια η παρέμβαση των ξένων δυνάμεων έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη και το αποτέλεσμα του Ισπανικού Εμφυλίου. Αυτή η παρέμβαση εκφράστηκε με πολλούς τρόπους και ήταν απόρροια τόσο της οικονομίας και των οικονομικών επιδιώξεων των χωρών, όπως επεξηγήθηκε αναλυτικά και στο προηγούμενο κεφάλαιο, όπου παρουσιάστηκε αναλυτικά το πανόραμα των οικονομικών σχέσεων του Ισπανικού Εμφυλίου, όσο και των διάφορων κοινωνικοπολιτικών διεργασιών που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό όλων των κρατών τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η οικονομική κρίση της δεκαετίας του '20 που εκφράστηκε πιο έντονα με το κραχ στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης το 1929, είχε βοηθήσει στην ανάδειξη συντηρητικών και φασιστικών δυνάμεων στην εξουσία. Αυτή η συντηρητικοποίηση της διεθνούς πολιτικής σκηνής, που ήταν σε άμεση συνάρτηση με τις οικονομικές επιδιώξεις του μεγάλου κεφαλαίου στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης την επαύριο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, θα έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στη στήριξη που θα έβρισκε ο Φράνκο, με πολλούς τρόπους, ακόμη και από δυνάμεις που κανείς θα περίμενε να στήριζαν μια προοδευτική κυβέρνηση, όπως αυτή του Λαϊκού Μετώπου.

Γερμανία και Ιταλία

Μπορεί ο ρόλος της Γερμανίας στον Ισπανικό Εμφύλιο να φαίνεται πως δεσπόζει πολιτικά και οικονομικά στο Εθνικιστικό στρατόπεδο, όμως, δεν μπορεί να παραγκωνιστεί ο πολύ σημαντικός ρόλος που διαδραμάτισε η Ιταλία.

Εκείνος που επιδιώκει την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ανάμειξη στην Ισπανία είναι ο Μουσολίνι. Βρίσκεται ήδη 14 χρόνια στην εξουσία και η οικονομική ευμάρεια που υποσχέθηκε χρειάζεται πόρους που η Ιταλία δεν έχει. Η λύση είναι κλασική, θα τους αναζητήσει από τους γείτονες στη σφαίρα της Μεσογείου, στα πετρέλαια της Λιβύης, την Β. Αφρική και την Αιθιοπία αντιμετωπίζοντας εκεί; την Αγγλία και Γαλλία. Ειδικά η Μαγιόρκα αποτελεί ιδανική αεροναυτική βάση που ελέγχει και τις δύο χώρες στη Μεσόγειο.

Η Γαλλία και η Αγγλία, όπως είδαμε και παραπάνω, τη δεδομένη χρονική στιγμή στον τομέα της διπλωματίας παρουσιάζουν το χειρότερό τους πρόσωπο, εξακολουθούν να είναι νωπές οι μνήμες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και σε συνάρτηση με την οικονομική κρίση, αλλά και με έντονα τα σημάδια κοινωνικών ανακατατάξεων, δε θέλουν να ονοματίσουν τη λέξη «πόλεμος» και προτιμούν να υποχωρήσουν. Ο Μουσολίνι, σωστά όπως αποδείχτηκε, σκέφτηκε ότι η επίδειξη στρατιωτικής δύναμης θα τους έκανε ολοένα και πιο υποχωρητικούς και ήταν εξαιρετική η ευκαιρία να σημειώσει νίκες εναντίον λαϊκών μαχητών, αφού ο ίδιος σκόπευε να στείλει τακτικό επαγγελματικό στρατό. Όταν οι εκπρόσωποι του Φράνκο τον προσέγγισαν για να ζητήσουν βοήθεια, δέχτηκε με ιδιαίτερα χαμηλό κόστος.

Ακολούθως στο προσκήνιο βρέθηκαν οι Γερμανοί, οι οποίοι αρχικά είχαν αλλού στραμμένη την προσοχή τους, όπως πάντα ανατολικά, αλλά όταν δέχτηκαν την επίσκεψη των φρανκικών εκπροσώπων δεν την απέρριψαν, καθώς η κάθε παρουσία τους στην Ισπανία θα έχει κέρδη ενάντια και της Αγγλίας, ειδικά όσον αφορούσε το Γιβραλτάρ και το πέρασμα στην Αφρική, αλλά και της Γαλλίας η οποία έτσι θα περικυκλωθεί από παντού από γερμανικές δυνάμεις. Επιπλέον, ο Χίτλερ υπολόγισε το ότι ο κίνδυνος να ανησυχήσει τους Συμμάχους ήταν μικρότερος από το να κερδίσει έναν σύμμαχο στη στρατηγικά κρίσιμη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Την ίδια στιγμή, τόσο ο ίδιος όσο και οι στρατηγοί του, υποδέχτηκαν την ευκαιρία να δοκιμάσουν νέα όπλα και τεχνικές πολέμου²⁰².

Ακολουθώντας αυτό το σκεπτικό αλλά αξιοποιώντας και την έντονη πολιτική προπαγάνδα που υπήρχε στη Γερμανία, ήδη πριν από την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, ενάντια σε καθετί προοδευτικό, κυρίως ενάντια στους κομμουνιστές και τους Εβραίους, ο Φράνκο έρχεται σε συνεννόηση με τον Χίτλερ και, όπως είδαμε και στο κεφάλαιο αναφορικά με την συγκρότηση των αντιπάλων στρατοπέδων, είναι γερμανικά και ιταλικά τα μεταγωγικά αεροπλάνα τα οποία μεταφέρουν τα στρατεύματα του Φράνκο από το Μαρόκο στην Ισπανία.

²⁰² S. Balfour, *ό.π.*, σ. 255

Αγγλία, Γαλλία και Η.Π.Α.

Η αγγλική πολιτική του «κατευνασμού» εκείνη τη στιγμή καθοριζόταν από την απόφαση της Βρετανίας να αποφευχθεί άλλη μία ευρωπαϊκή ανάφλεξη και, παρόλο που έβλεπε τις κινήσεις Γερμανών και Ιταλών, είχε ένα εντελώς άλλο σκεπτικό για την Ισπανία, θεωρώντας ότι ο γερμανικός επεκτατισμός θα μπορούσε ίσως να στραφεί προς τα ανατολικά και βόρεια, προς τη Σοβιετική Ένωση²⁰³.

Ο Εμφύλιος Πόλεμος αντιμεπιζόταν από το συντηρητικό τμήμα του Κοινοβουλίου ως μια σπίθα που μπορούσε να πυροδοτήσει έναν ευρύτερο πόλεμο, και για αυτό τον λόγο δόθηκε προτεραιότητα στην προσπάθεια περιορισμού της σύγκρουσης στην Ισπανική Χερσόνησο. Αυτό σήμαινε την παράβλεψη της παρέμβασης της Γερμανίας και της Ιταλίας.

Στους κύκλους των Βρετανών συντηρητικών υπήρχε πολύ μικρή συμπάθεια για τη Δημοκρατία, της οποίας οι μεταρρυθμίσεις απειλούσαν ευρέα βρετανικά εμπορικά συμφέροντα στην Ισπανία και αντιμετώπιζαν την κυβέρνηση ως «κομμουνιστικό δούρειο ίππο»²⁰⁴. Η Ισπανία στρατηγικά μπορούσε να απειλήσει την ναυσιπλοΐα τους στη Μεσόγειο αλλά μία σοσιαλιστικο-κομμουνιστική Ισπανία θα έκανε κάτι χειρότερο, θα μπορούσε να επεκταθεί πιθανότατα και στην Πορτογαλία και να τους απειλήσει στον Ατλαντικό, όπως δηλώνει σχετικό «μυστικό» διπλωματικό της ανακοινωθέν.

Αλλά όχι μόνο αυτό, από την Ισπανία και ειδικά από τα βασκικά μεταλλεία έπαιρναν ένα σεβαστό μέρος από ατσάλι γεγονός που τους εξυπηρετούσε δεδομένης και της γειννίας των δύο κρατών. Η άλλη πηγή σιδηρομεταλλεύματος είναι η Σουηδία κι αυτή όμως μέσω του μακρινού νορβηγικού λιμανιού Νάρβικ, γεγονός που αύξαινε το κόστος, χώρια που οι Σουηδοί πωλούσαν ήδη ένα μέρος και στον Χίτλερ.

Παράλληλα στην Ισπανία διέθεταν κεφάλαια: ο Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών ήταν όλος αγγλικός, τα ναυπηγεία χρησιμοποιούσαν αγγλικό εξοπλισμό και σχέδια, υπήρχε συμπαραγωγή ελαφρού οπλισμού και μηχανών αεροπλάνων και ακόμα η Ισπανία προσέφερε τα πιο φτηνά γεωργικά προϊόντα που εισήγαγε η Αγγλία από την Ευρώπη. Η κυβέρνηση Λαϊκού Μετώπου ήταν σαφής απειλή για όλα αυτά από κάθε άποψη, ενώ ακόμα κάποια κεφάλαια φιλοφρανκικά φυλάσσονταν σε αγγλικές τράπεζες.

²⁰³ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 256

²⁰⁴ S. Balfour, *ό.π.*, σ. 264

Οι Γάλλοι έχοντας υπογράψει και αυτοί το «Σύμφωνο Μη Παρέμβασης» αντιμετώπιζαν το εξής πρόβλημα: κάθε βοήθεια που θα στελλόταν στην Ισπανία, έπρεπε να περάσει από το δικό της έδαφος. Ο Λέο Μπλουμ αντιμετώπιζε ήδη εσωτερικές αντιδράσεις, ενώ η κομμουνιστική του πτέρυγα τον πίεζε για να προχωρήσει σε «κοινωνική επανάσταση» και η αντιπολίτευση τον απειλούσε ότι η εμπλοκή στην Ισπανία θα μετέτρεπε τη μισή Ευρώπη σε κομμουνιστική φωλιά δίνοντας επιχειρήματα στον Χίτλερ για επέμβαση.

Οι Άγγλοι διπλωμάτες τού παρουσίασαν στοιχεία για μια ναυτιλιακή εταιρεία (France – Navigation) και μια τράπεζα (BCEN: Banque Commerciale de l' Europe du Nord) που ήταν βιτρίνα ρωσικής χρηματοδότησης φιλοκομμουνιστικών ομάδων, με έδρα το Παρίσι, μέσω της οποίας ετοιμαζόταν ευρύ σχέδιο ενίσχυσης των κυβερνητικών Ισπανών, άσχετα από τη θέληση της γαλλικής κυβέρνησης. Κάτω από αυτές τις έξω αλλά και ενδοκυβερνητικές πιέσεις, ο ίδιος του ο Υπουργός Εξωτερικών, Άντονι Ήντεν του συνέστησε να μην ανακατευθεί στην Ισπανία. Αν και ο Λέο Μπλουμ γνώριζε πως ήταν ο πλέον ιδεολογικός συγγενής της ισπανικής κυβέρνησης, αποφασίζει να μην επέμβει. Παράλληλα, γνώριζε πως για τη διατήρηση της ειρήνης στην Ευρώπη χρειαζόταν την υποστήριξη της Αγγλίας²⁰⁵.

Αρχικά αποστέλλονται κάποια απηρχαιωμένα όπλα, επιτράπηκε η μυστική στρατολόγηση μισθοφόρων πιλότων στη Γαλλία και αμέσως μετά προτάθηκε η αρχή της «Μη επέμβασης». Στις 8 Αυγούστου τα σύνορα της Γαλλίας στον Νότο κλείστηκαν αποκλείοντας ολοσχερώς την Ισπανία απ' την Ευρώπη κατά ξηρά.

Οι Αμερικανοί έχοντας περάσει τη μεγαλύτερη οικονομική κρίση της «Μέκκας του Καπιταλισμού» με το Κραχ του 29 αντιμετώπισαν με δέος μία κοινωνική έκρηξη μεταξύ 1930 – 35 σαν απάντηση στην κατάρρευση του «αμερικανικού ονείρου». Δημιουργήθηκε για πρώτη φορά ένα ισχυρό σοσιαλιστικό ακόμα και αναρχικό κίνημα στις Η.Π.Α, δεν τους συνέφερε λοιπόν πολιτικά να δημιουργηθεί ένα πολιτικό σχίσμα που θα διέλυε πιθανόν την οικονομική τους ανάκαμψη. Δήλωσαν ότι θα παραμείνουν αυστηρά ουδέτεροι αλλά η επέκταση του κομμουνισμού τούς ήταν απεχθής.

²⁰⁵ S. Balfour, *ό. π.*, σ. 256

Ουσιαστικά «κλείνουν τα μάτια» όταν οι Τεξανοί πετρελαιοπαραγωγοί, όπως η Texas Company (αργότερα Texaco), παρά την «Πράξη Ουδετερότητας» που πέρασε από το Κογκρέσο, πωλούν πετρέλαιο στον Φράνκο υποστηρίζοντας πως θα χρησιμοποιηθεί όχι ως πολεμικό υλικό αλλά για φωτισμό²⁰⁶. Φυσικά ο Φράνκο το προόριζε για αυτοκίνητα και τανκς που του αποστέλλονταν από την Ιταλία και τη Γερμανία.

Σοβιετική Ένωση

Η Σοβιετική Ένωση, ουσιαστικά, είναι η μόνη «μεγάλη δύναμη» που στηρίζει τη Δημοκρατική Κυβέρνηση της Ισπανίας και αυτό συμβαίνει για δύο λόγους, πρώτα και κύρια γιατί το επίτασσε το διεθνιστικό της καθήκον και δεύτερον καθώς επιδίωκε να είναι ιδεολογικός επικεφαλής όλων των κομμουνιστικών κομμάτων.

Παράλληλα, η Σοβιετική Ένωση είχε έρθει αντιμέτωπη με την εχθρικότητα των ευρωπαϊκών δυνάμεων ήδη στα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της οπότε και οργανώθηκε εκστρατεία εναντίον της υποστηρίζοντας τις αντιδραστικές δυνάμεις.

Εκτός από την αποστολή βοήθειας στην Ισπανική Δημοκρατική Κυβέρνηση, η Ε.Σ.Σ.Δ καταπολεμούσε και την αποστολή τακτικών ιταλογερμανικών στρατιωτικών μονάδων με το πρόσχημα των λεγόμενων εθελοντών. Όταν έγινε φανερό πως η Αγγλία, η Γαλλία και οι Η.Π.Α δεν έπαιρναν κανένα μέτρο εναντίον των επιδρομέων, αλλά αντίθετα τους ενθάρρυναν, η σοβιετική κυβέρνηση υποστήριξε την άποψη να παραχωρηθεί στην ισπανική Δημοκρατία το δικαίωμα να αγοράζει ελεύθερα είδη οπλισμού στις διεθνείς αγορές²⁰⁷. Παρόλα αυτά οι Η.Π.Α, η Αγγλία και η Γαλλία με το πρόσχημα της «μη παρέμβασης» διατήρησαν τις οπλαγορές τους κλειστές.

Η Ε.Σ.Σ.Δ έδωσε στον ισπανικό λαό, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, σημαντική υλική βοήθεια. Σε ολόκληρη τη χώρα έγινε έρανος για την Ισπανία. Μέσα σε λίγες μέρες τον Ιούλιο του 1936, συγκεντρώθηκαν 12 εκατομμύρια ρούβλια²⁰⁸, κάτι το οποίο καταδεικνύει την διάθεση της κοινωνίας να βοηθήσει την αγωνιζόμενη Ισπανία και ώθησε ακόμη περισσότερο την υιοθέτηση αυτής της πολιτικής από την ηγεσία της Ε.Σ.Σ.Δ.

²⁰⁶ William D. Phillips Jr, Carla Rahn Phillips, *ό.π.*, σ. 255

²⁰⁷ Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Δ, *ό.π.*, τ. Θ1Θ2, σ. 475 – 476

²⁰⁸ Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Δ, *ό.π.*, τ. Θ1Θ2, σ. 476

Από το καλοκαίρι του 1937 και μετά η σοβιετική βοήθεια άρχισε να φτάνει με ακόμη μεγαλύτερη δυσκολία, καθώς είχαν αποκλειστεί τόσο τα χερσαία σύνορα, μετά από απόφαση της γαλλικής κυβέρνησης, όσο και τα θαλάσσια, καθώς τα ιταλικά υποβρύχια βύθιζαν και αιχμαλώτιζαν πλοία που κατευθύνονταν προς τη δημοκρατική Ισπανία. Παρόλο που από αυτές τις επιθέσεις δεν εξαιρούνταν και αγγλικά και γαλλικά πλοία, οι δύο αυτές χώρες εξακολούθησαν την πολιτική της «μη παρέμβασης».

Μετά τον βομβαρδισμό της Γκερνίκα η διεθνής κοινή γνώμη άρχισε να αντιδρά στη στήριξη των Εθνικιστών από τους Γερμανούς και τους Γάλλους, όμως ήταν ήδη πια αργά.

Η σημαντικότερη συνεισφορά της Ε.Σ.Σ.Δ στον αγώνα της ισπανικής Δημοκρατίας ήταν το γεγονός πως πρωτοστάτησε στη δημιουργία των «Διεθνών Ταξιαρχιών», τη σημασία των οποίων είδαμε στο 2^ο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας. Στις «Διεθνείς Ταξιαρχίες» συμμετείχε και αγωνίστηκε ένα ευρύ φάσμα διανοούμενων και προοδευτικών πολιτών καταφέροντας να «σπάσουν» το εμπάργκο των χωρών τους προς την Ισπανία. Η προθυμία των εθελοντών να στρατολογηθούν προκειμένου να βοηθήσουν στον αγώνα ενάντια στον Φράνκο καταδεικνύει τη διάθεση και την τάση που υπήρχε στην κοινωνία της Αγγλίας, της Γαλλίας και των Η.Π.Α, να προσφερθεί βοήθεια στην Ισπανία. Το γεγονός ότι αυτή η τάση δεν εκφράστηκε στην υιοθέτηση της ανάλογης πολιτικής από την ηγεσία των χωρών αυτών οφείλεται στο ότι, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η οικονομία έπαιζε πολύ σημαντικότερο ρόλο στη χάραξη της πολιτικής παρά η διάθεση της κοινωνίας.

Ελλάδα

Τον ίδιο καιρό που ο ισπανικός λαός ξεσηκώθηκε για να αντιμετωπίσει των φασισμό του Φράνκο, στην Ελλάδα εγκαθιδρύθηκε η δικτατορία του Μεταξά.

Η κυβέρνηση Μεταξά, παρότι φασιστική, στην εξωτερική της πολιτική ταυτιζόταν με την Αγγλία και τη Γαλλία, και γι' αυτό τον λόγο προσπάθησε να ακολουθήσει πολιτική ουδετερότητας. Πήρε, μάλιστα, μέρος με αντιπρόσωπό της στην πρώτη συνεδρίαση της Επιτροπής «Μη Παρέμβασης», στο Λονδίνο στις 9 Σεπτεμβρίου 1936. Στην πράξη, όμως, προσπάθησε να διευκολύνει όσο πιο πολύ γινόταν τους στασιαστές του Φράνκο.

Ο ελεγχόμενος Τύπος εκδηλώθηκε διστακτικά στην αρχή και στη συνέχεια ένθερμα υπέρ του φασιστικού στρατού. Στις σελίδες του αναφέρονται μόνο περιγραφές από φασιστικές νίκες και «θηριωδίες κόκκινων» όταν αναφέρεται στην άλλη πλευρά.

Οι Έλληνες μεγαλοεφοπλιστές είχαν το ελεύθερο να μεταφέρουν για λογαριασμό της φασιστικής παράταξης στην Ισπανία κάθε είδους εφόδια και στρατιωτική βοήθεια. Το ίδιο μπορούσαν να κάνουν και οι υπόλοιποι μεγαλοεπιχειρηματίες. Τα εργοστάσια πολεμικού υλικού του Μποδοσάκη στην Αθήνα δούλευαν αποκλειστικά για λογαριασμό των φασιστών και τα ελληνικά λιμάνια ήταν πάντα στη διάθεσή τους για να τα φορτώνουν²⁰⁹.

Μετά τον αποκλεισμό της Ισπανίας από τις διεθνείς αγορές όπλων αναγκάστηκε η Δημοκρατική Κυβέρνηση να καταφύγει στους ιδιώτες εμπόρους όπλων και στη μαύρη αγορά. Οι έμποροι αυτού του είδους κατάφεραν να πλουτίσουν σε βάρος της Ισπανίας, καθώς όχι μόνο πουλούσαν τα όπλα τους σε εξωφρενικές τιμές, αλλά τις περισσότερες φορές ήταν και άχρηστα. Τέτοια παραδείγματα είναι ένας Έλληνας «δόκτορας» εγκατεστημένος στην Πολωνία, ένας Έλληνας αντιπρόσωπος της Σκόντα στην Τουρκία αλλά και ένας Εβραίος με το όνομα «Βεντούρα» εγκατεστημένος στην Αθήνα²¹⁰.

Παράλληλα, πολλές φορές όντως έφταναν όπλα στη Δημοκρατική Ισπανία με Έλληνες μεσάζοντες καθώς, η βεβαιότητα για τη νίκη των Εθνικιστών δεν θεωρούνταν

²⁰⁹ Δημήτρης Παλαιολογόπουλος, *Έλληνες αντιφασίστες εθελοντές στον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο (1936 – '39)*, Αθήνα 1986, σ. 30 – 31

²¹⁰ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 457

πλήγμα για την εξωτερική πολιτική της χώρας τόσο σε σχέση με την Γερμανία όσο και με τους Συμμάχους²¹¹.

Από την άλλη πλευρά, η πλειοψηφία του ελληνικού λαού στήριζε την ισπανική Δημοκρατία. Με πρωτοστάτη το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, που βρισκόταν σε κατάσταση παρανομίας, οργανώθηκε η συμμετοχή των Ελλήνων εθελοντών στις «Διεθνείς Ταξιαρχίες»²¹². Σημαντική στάθηκε η συνεισφορά των Ελλήνων ναυτεργατών, η «Ναυτεργατική Ένωση Ελλάδας», που διαλύθηκε από τον Μεταξά, μετέφερε την έδρα της στη Μασσαλία και από εκεί με τη βοήθεια της ελληνικής παροικίας οργάνωσε τόσο την αποστολή εθελοντών όσο και την επάνδρωση караβιών που θα μετέφεραν εκτός από μαχητές και όπλα, όσα άλλα εφόδια προορίζονταν για τη δημοκρατική Ισπανία. Η γερμανική και η ιταλική εμπλοκή υπέρ του Φράνκο ήταν εμφανέστατη και οι επιπτώσεις της άμεσες. Γερμανικά και κυρίως ιταλικά υποβρύχια, όπως αναφέραμε και παραπάνω, βύθιζαν και αιχμαλώτιζαν, όχι μόνο πλοία που έφεραν την σημαία της ισπανικής Δημοκρατίας, αλλά και ουδέτερων κρατών όπως τα ελληνικά. Όπως ήταν φυσικό, οι εφοπλιστές που δεν είχαν ιδεολογικό κριτήριο για την παροχή των υπηρεσιών τους, παρά μόνο οικονομικό, ναύλωναν αθρόα τα σκάφη τους και στην κυβέρνηση του Φράνκο. Και στις δύο περιπτώσεις αποκόμιζαν τεράστια κέρδη επωφελούμενοι από τον Ισπανικό Εμφύλιο.

²¹¹ T. Hugh, *ό.π.*, σ. 40

²¹² Δ. Παλαιολογόπουλος, *ό.π.*, σ. 32 – 38

Επίλογος

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, ο Ισπανικός Εμφύλιος αποτέλεσε το πρελούδιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Γι' αυτό τον λόγο μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα του 20^{ου} αιώνα παγκοσμίως. Ο ηρωικός αγώνας του ισπανικού λαού θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως ήταν για τρία χρόνια συνέχεια εμπόδιο στον δρόμο της εξαπόλυσης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου από τους ιμπεριαλιστές.

Τα πέντε χρόνια πριν από τον πόλεμο ήταν καθοριστικά για την ανάπτυξη της χώρας συνολικά, καθώς επιχειρήθηκαν μεταρρυθμίσεις για όλο το φάσμα της οικονομίας, της πολιτικής και της κοινωνίας, που αν και δεν προχώρησαν, διαμόρφωσαν τους παράγοντες εκείνους που επιτρέπουν σήμερα στην Ισπανία, παρά την οικονομική κρίση που αντιμετωπίζει και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, να εξακολουθεί να παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος υπήρξε ένας από τους σκληρότερους εμφυλίους και το τραγικότερο όλων είναι, όπως είδαμε στα κεφάλαια που πραγματεύονταν τόσο την πορεία του ίδιου του πολέμου όσο και την οικονομική και πολιτική του διάσταση και τις παραμέτρους που καθόρισαν το αποτέλεσμά του, πως αυτό το αποτέλεσμα είχε προδιαγραφεί ήδη από την έναρξή του. Η ήττα της Δημοκρατίας οφείλεται πρώτα και κύρια στην ιταλογερμανική ένοπλη επέμβαση και στην πολιτική της «Μη Παρέμβασης» της Αγγλίας, της Γαλλίας και των Η.Π.Α. Επίσης, σοβαρό αίτιο της ήττας ήταν και το ότι δεν υπήρχε αρκετή συνοχή και ενότητα στις τάξεις του Λαϊκού Μετώπου, σε αντίθεση με τους Εθνικιστές. Υπεύθυνοι για αυτό ήταν οι δεξιοί σοσιαλιστές ηγέτες με επικεφαλής τον Καμπαγιέρο, τον Πριέτο, η ηγεσία των αναρχικών και η αφρόκρεμα των αστικοδημοκρατικών κομμάτων. Σε όλη τη διάρκεια του πολέμου από φόβο μήπως αναπτυχθεί περαιτέρω η επανάσταση ακολούθησαν μια πολιτική αποδιοργάνωσης του Λαϊκού Μετώπου.

Αποδείχτηκε για ακόμη μια φορά ο καθοριστικός ρόλος της οικονομίας στην πορεία της Ιστορίας συνολικότερα. Το αποτέλεσμα του πολέμου κρίθηκε πρώτα και κύρια από τις οικονομικές επιδιώξεις των καπιταλιστικών χωρών και την προσπάθεια υπεράσπισης των συμφερόντων τους. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως η τύχη

της Ισπανίας αλλά και της Ευρώπης συνολικότερα αποφασίστηκε στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου που υιοθετήθηκε η «Πολιτική της Μη Παρέμβασης».

Αυτή η στρατηγική στην εξωτερική πολιτική των χωρών που επιβλήθηκε από τις επιδιώξεις και τα συμφέροντα των οικονομικών ολιγαρχιών, κατάφερε να ανατρέψει, όπως είδαμε και στο κεφάλαιο αναφορικά με το πανόραμα των οικονομικών σχέσεων όλων των πρωταγωνιστών του Ισπανικού Εμφυλίου, την επικρατούσα αρχή αναφορικά με τους πολέμους, ότι κερδίζονται από την πλευρά που διαθέτει τους μεγαλύτερους οικονομικούς πόρους. Η Δημοκρατική Κυβέρνηση της Ισπανίας, αν και είχε στην κατοχή της όλο το απόθεμα της χώρας σε χρυσό, δεν κατάφερε να το αξιοποιήσει προς όφελός της, καθώς η διεθνής επιφυλακτικότητα, έως εχθρότητα, προς την πλευρά της την παγίδεψε σε ένα παιχνίδι συμφερόντων που ευνοούσε την πλευρά των Εθνικιστών.

Αξίζει να σημειωθεί πως η κοινή γνώμη, ακόμη και στις χώρες που υποστήριξαν την απεμπλοκή τους από τα γεγονότα στην Ισπανία, είχε διαμορφωθεί υπέρ του αγώνα της Δημοκρατίας και αυτό εκφράστηκε με την εθελοντική τους συμμετοχή στις Διεθνείς Ταξιαρχίες. Αυτό, όμως, δεν κατάφερε να διαμορφώσει την κεντρική πολιτική των χωρών τους, η οποία αποσκοπούσε στην εξυπηρέτηση και την υπεράσπιση των οικονομικών συμφερόντων της εκάστοτε χώρας.

Τέλος, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να γίνει μνεία στον επίλογο σε μερικά ζητήματα που αφορούν τον προσανατολισμό των οικονομικών συμφερόντων τόσο στην Ισπανία όσο και διεθνώς την επαύριο του Ισπανικού Εμφυλίου. Συγκεκριμένα, η στάση ουδετερότητας που τήρησε η κυβέρνηση του Φράνκο στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου δυσαρέστησε τους πάλαι ποτέ συμμάχους της Χίτλερ και Μουσολίνι, όμως, δεν οφειλόταν στην έλλειψη ιδεολογικοπολιτικής ταύτισης αλλά στον οικονομικό προσανατολισμό της χώρας, που χρειαζόταν να ανασυγκροτηθεί μετά τις καταστροφές του εμφυλίου και όχι να εμπλακεί σε μια νέα πολεμική περιπέτεια. Η στάση της αυτή, παρόλα αυτά, δεν είχε τα επιθυμητά αποτελέσματα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η Ισπανία βρέθηκε απομονωμένη από την υπόλοιπη Ευρώπη, αποκλεισμένη από την πρόσβαση στα χρήματα που χορηγήθηκαν στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ και του Δόγματος Τρούμαν, για την μεταπολεμική τους ανασυγκρότηση.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Πρωτογενείς

Αρχείο του Antic Regne της Βαλένθια, Intervención de Hacienda , Legajos 5781-5782

Διάταγμα της 27ης Αυγούστου 1936, στην: *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της 28ης Αυγούστου 1936*, Μαδρίτη 1936

Διάταγμα της 13^{ης} Σεπτεμβρίου 1936, χωρίς τόπο έκδοσης 1936

Διάταγμα της 21ης Σεπτεμβρίου 1936, χωρίς τόπο έκδοσης 1936

Διάταγμα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1936, χωρίς τόπο έκδοσης 1936

Διάταγμα της 28^{ης} Αυγούστου, κατά το οποίο διατάσσεται η κατάσχεση βιομηχανικών ορυκτών και παραγώγων από το Rio tinto στην Ουέλβα.

Οδηγία της 19^{ης} Αυγούστου 1936, χωρίς τόπο έκδοσης 1936

Azaña Manuel, *Obras Completas, τόμοι 5 (Noviembre 1933 – Julio 1936)*, χωρίς τόπο έκδοσης 1954

Azaña Manuel, *Discursos Politicos*, Βαρκελώνη 2003

Azaña Manuel, *Escritos sobre la Guerra en España*, Βαρκελώνη 2014

Azaña Manuel, *La Velada en Benicarló, Diario de la Guerra de España*, Μαδρίτη 2011

Comín Francisco, López Santiago, «Las dos Haciendas Públicas y su financiación de la Guerra civil (1936-1939)», στο: *Hacienda Pública Española Monografias*, Μαδρίτη 2002 Generalitat de Catalunya *La Política Financiera de la Generalitat Durante la revolución y la guerra*, τ. 1, τ. 2, Βαρκελώνη 1937

Gobierno Vasco, *Eliodoro de la Torre, Primer consejero de hacienda del gobierno vasco*, Βιτόρια 1984

Larrazábal Salas Ramón, *Datos exactos de la Guerra civil*, Μαδρίτη 1980

Ministerio de Hacienda, *Resumen provisional sobre la evolución de la Hacienda desde el 18 de julio de 1936 hasta el presente*, Μαδρίτη 1940

Negrín Juan, *Al Servicio del Pueblo. Un hombre contra el caso. La Hacienda y la Economía de la república en plena guerra*, Βαρκελώνη 8 Φεβρουαρίου 1938

Sardá Juan, «El Banco de España 1931 – 1962», στο: *Escritos (1948-1980)*. Juan Sardá Dexeus, Μαδρίτη 1970 (επανεκδόση 1987)

2. Ηλεκτρονικές

Conlon Eddie, *The Spanish Civil War Anarchism in Action*, Workers Solidarity Movement June 2001 PDF edition <http://struggle.ws/pdfs/spain.pdf>, (Πρόσβαση 17 Μαρτίου 2018)

Payne Stanley, *A History of Spain and Portugal*, τ. 2, *Eighteenth Century to Franco*, Μάντισον 1973, Library of Iberian resources online. (<https://libro.uca.edu/payne2/payne26.htm>) (Πρόσβαση 25 Μαΐου 2018)

Peers E. Allison, Hogan James, «The Basques and the Spanish Civil War», στο: *Studies: An Irish Quarterly Review*, τ. 25, No. 100 (Δεκέμβριος 1936), Irish Province of the Society of Jesus.

<https://web.archive.org/web/20111205052848/http://dl.dropbox.com/u/349981/basques.pdf>, (Πρόσβαση 17 Ιουλίου 2018)

The Spanish Civil War in Andalucía,

<http://www.andalucia.com/history/civilwarandalucia.htm>, (Πρόσβαση 4 Ιουνίου 2018)

<http://eranistis.net/wordpress/2014/03/19/polemos/>, (Πρόσβαση 15 Ιουλίου 2018)

4^ο ESO, *The 2nd Republic and the Civil War (1931–1936)*, <http://www.historiasiglo20.org/4ESO/Spain%20-Second%20Republic%20and%20SCW.pdf>, (Πρόσβαση 20 Ιουνίου 2018)

B. Βιβλιογραφία

- Aceña Martín P., *El Servicio de Estudios del Banco de España*, Μαδρίτη 2000
- Aceña Martín, P., Martínez Ruiz, *La economía de la Guerra Civil*, Μαδρίτη 2006
- Αθανασόπουλος Δ. Α., *Η ισπανική εθνικιστική επανάσταση της 18^{ης} Ιουλίου 1936*, Αθήνα 2016
- Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, *Παγκόσμια Ιστορία*, τ. Θ1Θ2, Αθήνα 1956
- Ανδρώνης Ανδρ. Αν., *Στην Ισπανία για μάχες, στρατούς και στρατηγικές μάχης*, Αθήνα 2015
- Asiain Sánchez, *Economía y finanzas en la guerra civil española (1936-1939)*, Μαδρίτη 1999
- Balfour Sebastian, «Spain from 1931 to Present», στο: Raymond Carr, (επιμ.) *Spain: a History*, Οξφόρδη 2000
- Beevor Antony, *The Spanish Civil War*, Λονδίνο 2006
- Beevor Antony, *The battle for Spain: The Spanish Civil War*, Λονδίνο 2001
- Casanova Julián, *The Spanish Republic and Civil War*, Νέα Υόρκη 2010
- Comín Colomer Eduardo, *El 5º Regimiento de Milicias Populares*, Μαδρίτη 1973
- Derby Mark, *Kiwi Compañeros: New Zealand and the Spanish Civil War*, Νέα Ζηλανδία 2009
- Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, *Παγκόσμια Ιστορία*, τ. 23, (Αθήνα 1990), Εκδοτική Αθηνών
- Galán Eslava Juan, *Una Historia de la Guerra Civil que no va a Gustar a Nadie*, Βαρκελώνη 2005
- Howson Gerald, *Arms for Spain: the untold story of the Spanish Civil War*, Λονδίνο 1998
- Howson Gerald, *Arms for Spain*, Νέα Υόρκη 1998
- Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, Λονδίνο 2001
- Λάζος Δ. Χ., *Πεθαίνοντας στη Μαδρίτη: Έλληνες εθελοντές στον Ισπανικό Εμφύλιο (1936 – 1939)*, Αθήνα 2001

Martorell M., Comín F., «La Hacienda de guerra franquista», στο: Fuentes Quintana, *Economía y Economistas españoles en la Guerra Civil*, τ. 2, Βαρκελώνη 2008

Matthews James, «Our Red Soldiers: The Nationalist Army's Management of its Left-Wing Conscripts in the Spanish Civil War 1936 – 39», στο: *Journal of Contemporary History*, 45/2, Essex 2010

Moradiellos E., «La intervención extranjera en la guerra civil: un ejercicio de crítica historiográfica, La Guerra Civil», στο: *Ayer Revista de Historia Contemporánea*, χ.τ. 2003

Nerín Gustau, *La guerra vino de Africa*, Βαρκελώνη 2005

Παλαιολογόπουλος Δ., *Έλληνες αντιφασίστες εθελοντές στον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο (1936 – '39)*, Αθήνα 1986

Pareja Garzón, *Historia de la Hacienda de España*, Μαδρίτη 1984

Payne G. Stanley, *The Spanish Revolution*, Νέα Υόρκη 1970

Payne G. Stanley, *The Franco Regime, 1936 – 1975*, Λονδίνο 1987

Payne G. Stanley, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, Λονδίνο 2004

Phillips Jr William, Carla Rahn Phillips, *A concise history of Spain*, Cambridge 2010

Preston Paul, *The Coming of the Spanish Civil War: Reform, Reaction, and Revolution in the Second Republic*, Λονδίνο 1994

Preston Paul, *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution, and Revenge*, Νέα Υόρκη 2006

Paz Souto Jose Antonio, «Perspectives on Religious Freedom in Spain», στο: *BYU Law Review*, Provo U.S.A, 2001.

Portilla González M., Garmendía J.M, *La guerra civil en el País Vasco*, Μαδρίτη 1988

Recio G. Sánchez, *La República contra los rebeldes y los desafectos. La represión económica durante la guerra civil*, Alicante 1991

Steiner Zara, *The Triumph of the Dark European International History 1933 – 1939*, Νέα Υόρκη 2013

Stone Glyn, «Sir Robert Vansittart and Spain, 1931 – 1941», στο: Thomas G. Otte, Constantine A. Pagedas, *Personalities, war and diplomacy: essays in international history*, Λονδίνο 1997

Σφήκας Δ. Θ., *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος: Ιδεολογία, οικονομία, διπλωματία*, Αθήνα 2001

Τσοπάνης Κ., *Ισπανικός Εμφύλιος: Το προλόγιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*, Αθήνα 2006

Velasco Arias J., *La Hacienda de la Generalitat 1931 – 1938*, Βαρκελώνη 1977

Vilar Pierre, *Historia de España*, Βαρκελώνη 2010

Viñas A., *Guerra, dinero, dictadura: ayuda fascista y autarquía en la España de Franco*, Βαρκελώνη 1984

Westwell Ian, *Condor Legion: The Wehrmacht's Training Ground*, Λονδίνο 2004

Παράρτημα

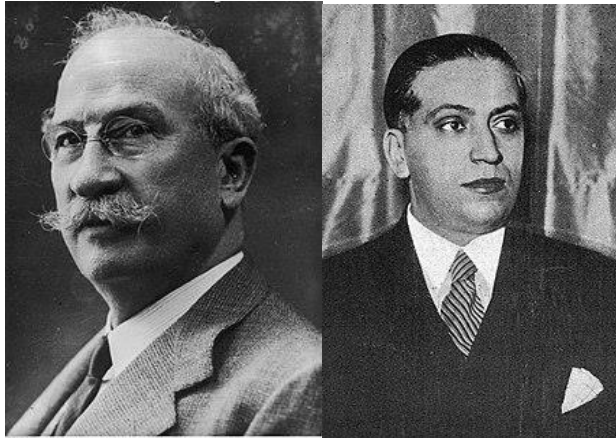

Οι συμμετέχοντες στην υπογραφή της Συνθήκης του Σαν Σεμπαστιάν το 1930

Η σημαία της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας

Αριστερά ο Αλεχάνδρο Λερού, Δεξιά ο Χοσέ Κάλβο Σοτέλο, ηγέτης της Acción Española

Στιγμιότυπο από την Απεργία στην Αστούρια το 1935

Αριστερά ο Ινταλέθιο Πριέτο, Δεξιά ο Λάργκο Καμπαγιέρο

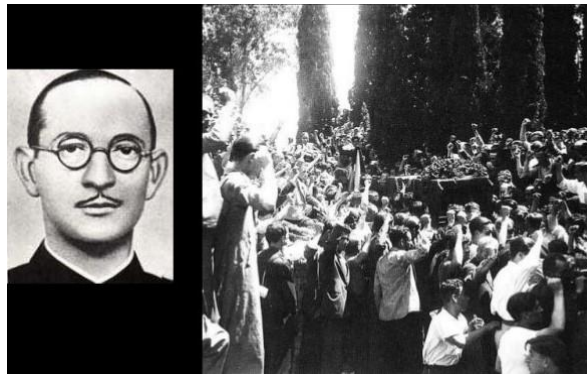
Η σωρός του Κάλβο Σοτέλο όπως βρέθηκε έξω από νεκροταφείο στη Μαδρίτη στις 13 Ιουλίου 1936

Τμήμα του Στρατού της Αφρικής περιμένει να επιβιβαστεί σε γερμανικό αεροσκάφος για τη μεταφορά του στην Ισπανία

Η Ντολόρες Ιμπαρούρι, γνωστή ως «Λα Πασιονάρια»

Αριστερά ο Χοσέ Καστίγιο, Δεξιά η κηδεία του

Η σημαία του Λαϊκού Μετώπου

Η σημαία των Διεθνών Ταξιαρχιών

Η σημαία της Φάλαγγας

Ο Φρανσίσκο μαζί με τον Χίτλερ

Τμήμα του Συντάγματος Λίνκολν των Διεθνών Ταξιαρχιών όπου δραστηριοποιούνταν η ελληνική διμοιρία

*Χάρτης της Ισπανίας τον Σεπτέμβριο του 1936,
Ροζ: περιοχές κατεχόμενες από Εθνικιστές,
Μπλε: Περιοχές υπό τον έλεγχο της Δημοκρατίας*

Η συνάντηση των στρατηγών στη Σαλαμάνκα στις 21 Σεπτεμβρίου 1936, Generalísimo

Στρατιώτες του Πέμπτου στρατιωτικού συντάγματος παρελούν στη Μαδρίτη το 1936 λίγο πριν ξεκινήσει η Πολιορκία της Μαδρίτης

Πανό στην Μαδρίτη στη διάρκεια της Πολιορκίας: «Δε θα περάσουν! Ο φασισμός θέλει να κατακτήσει τη Μαδρίτη. Η Μαδρίτη θα γίνει ο τάφος του φασισμού!»

Τα ερείπια της Guernica

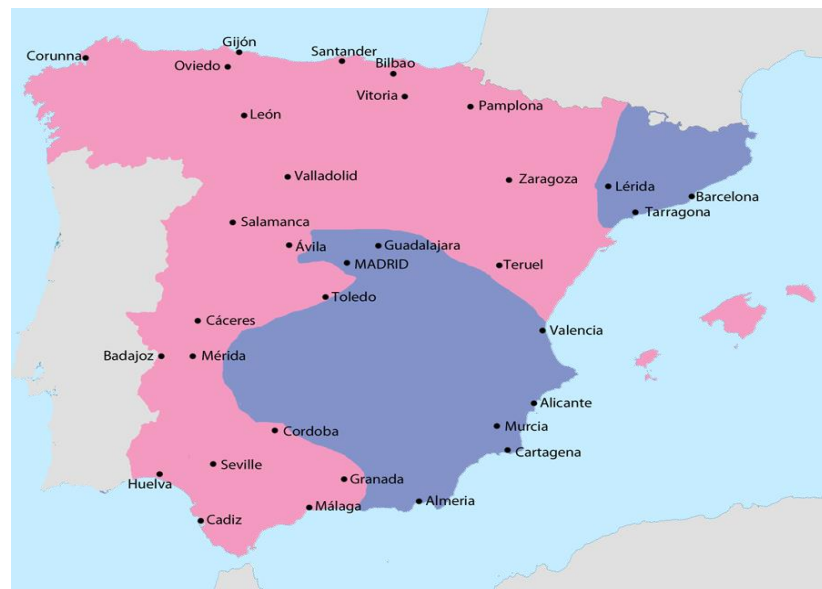
Ο Πάμπλο Πικάσο εμπνεύστηκε από τον βομβαρδισμό της Guernica και δημιούργησε έναν από τους γνωστότερους πίνακές του, που έγινε σύμβολο του αντιφασιστικού αγώνα

Η Ισπανία τον Οκτώβριο του 1937

Ροζ: Περιοχές υπό τον έλεγχο των Εθνικιστών

Μπλε: Περιοχές υπό τον έλεγχο των Δημοκρατικών

Η Ισπανία τον Ιούλιο του 1938

Ροζ: Περιοχές υπό τον έλεγχο των Εθνικιστών

Μπλε: Περιοχές υπό τον έλεγχο των Δημοκρατικών

Η Ισπανία τον Φεβρουάριο του 1939

Ροζ: Περιοχές υπό τον έλεγχο των Εθνικιστών

Μπλε: Περιοχές υπό τον έλεγχο των Δημοκρατικών

Περίληψη

Ο Ισπανικός Εμφύλιος είναι, ίσως, το σημαντικότερο γεγονός που συγκλόνησε την Ευρώπη στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Για πολλούς μελετητές ο Ισπανικός Εμφύλιος αποτέλεσε την πρόβα της επικείμενης επέλασης του φασισμού στην Ευρώπη.

Ο Ισπανικός Εμφύλιος πόλεμος, που διήρκεσε από τις 17 Ιουλίου 1936 μέχρι την 1^η Απριλίου 1939, ήταν ο πόλεμος μεταξύ των Ισπανών Εθνικιστών υπό την καθοδήγηση του στρατηγού Φρανσίσκο Φράνκο και των Δημοκρατικών Κομμουνιστικών Δυνάμεων που καθοδηγούνταν από τον Πρόεδρο της Β΄ Ισπανικής Δημοκρατίας Μανουέλ Αθάνια. Ο πόλεμος έληξε με νίκη των εθνικιστικών δυνάμεων του Φράνκο, οδηγώντας την Ισπανία σε μία μακρόχρονη περίοδο δικτατορίας και σκοταδισμού. Οι Δημοκρατικοί υποστηρίζονταν από την Κομμουνιστική Διεθνή και τη Σοβιετική Ένωση, τόσο με όπλα και χρήματα όσο και με εθελοντές που συγκρότησαν τις *Διεθνείς Ταξιαρχίες*. Οι εθνικιστές υποστηρίζονταν από τη Φασιστική Ιταλία και τη Ναζιστική Γερμανία, οι οποίοι προσέφεραν συνεχώς και αδιάλειπτα το καλύτερο ως τότε πολεμικό υλικό στον κόσμο και πολεμικά σώματα ελίτ, όπως η γερμανική Λεγεώνα Κόνδωρ και τα «Ιταλικά Εθελοντικά Σώματα» που συχνά ενεργούσαν αυτόνομα στην πρώτη γραμμή του πυρός.

Το πολιτικό εύρος των Δημοκρατικών Δυνάμεων ήταν μεγάλο, από Φιλελεύθερους αστούς μέχρι Κομμουνιστές και Αναρχικούς επαναστάτες. Η κύρια δύναμή τους βρισκόταν στις αστικές και βιομηχανικές περιοχές και σε αυτές που είχαν αυτονομιστικές τάσεις, όπως η Αστουρίας και η Καταλονία, αλλά είχαν επίσης ισχυρά ερείσματα στους ακτήμονες. Μαζί τους τάχτηκαν και η εθνικιστική κυβέρνηση των Βάσκων αυτονομιστών, πράγμα παράδοξο, που οδήγησε την Αριστερά στο να χαρακτηριστεί από τους Εθνικιστές ως προδοτική.

Αν και ο πόλεμος κράτησε 3 χρόνια, οι βιαιότητες στη χώρα είχαν ξεκινήσει καιρό πριν. Ο αριθμός των θυμάτων είναι αμφισβητήσιμος και κυμαίνεται από 300.000 μέχρι 1.000.000 ανθρώπους. Πολλοί από αυτούς τους θανάτους οφείλονται σε μαζικές εκτελέσεις κατά συντριπτική πλειονότητα από τον κυβερνητικό στρατό.

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου η γερμανική εθνικοσοσιαλιστική αεροπορία (Luftwaffe) και η αντίστοιχη ιταλική βομβάρδισαν πολλές πόλεις και χωριά. Ανάμεσά τους και τη βασκική πόλη Γκερνίκα (Guernica/Gernika), την οποία ισοπέδωσαν

στις 26 Απριλίου 1937 σκοτώνοντας μόνο αμάχους. Ο Πάμπλο Πικάσο, συγκλονισμένος από τη φρίκη της καταστροφής, ζωγράφισε τον ομώνυμο διάσημο πίνακά του και τον εξέθεσε για πρώτη φορά στο ισπανικό περίπτερο της Διεθνούς Έκθεσης του Παρισιού του 1937. Ο πίνακας έγινε όργανο προπαγάνδας κατά του φασισμού και του στρατηγού Φράνκο.

Η διπλωματική μου εργασία θα έχει ως στόχο να εξεταστεί η οικονομική ιστορία του Ισπανικού Εμφυλίου και για τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές και πώς η οικονομική στήριξη τρίτων κρατών, σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση που έπληξε την Ευρώπη και τον κόσμο συνολικά ήδη από το 1929, τελικά έκρινε την έκβαση του πολέμου. Εξάλλου, οι πολιτικές επιλογές διαχρονικά, είναι σε άμεση συνάρτηση με την οικονομία. Οι συνέπειες του Ισπανικού Εμφυλίου είχαν αντίκτυπο τόσο στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως σημειώθηκε και παραπάνω, όσο ακόμη και στο σήμερα καθώς οι ισχυρές αποσχιστικές τάσεις που παρατηρούνται σε διάφορες περιοχές στη διάρκεια του (Χώρα των Βάσκων, Καταλονία), επηρεάζουν, όπως είδαμε και το καλοκαίρι που πέρασε, τη σημερινή πολιτική κατάσταση στην Ισπανία, αλλά και στην Ευρώπη.

Με τη μελέτη της οικονομικής ιστορίας του Ισπανικού Εμφυλίου, θα μπορέσουμε να εξάγουμε συμπεράσματα για το ποιοι πραγματικά ευνοήθηκαν από την έκβασή του, όχι μόνο πολιτικά, αλλά και οικονομικά με την ανάπτυξη των επιχειρήσεών τους. Ακόμη και ο Πρόδρομος Μποδοσάκης, ένας μεγάλος εθνικός ευεργέτης, είχε ενεργή οικονομική συμμετοχή στον Ισπανικό Εμφύλιο, στηρίζοντας και τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές και αποκομίζοντας σημαντικά οικονομικά οφέλη.